

Peter van der Graaf
Jan Willem Duyvendak

Thuis voelen in de buurt: een opgave voor stedelijke vernieuwing

Een vergelijkend onderzoek naar de buurthechting van bewoners in Nederland en Engeland

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

Nico
INSTITUTE

Thuis voelen in de buurt: een opgave voor stedelijke vernieuwing

Thuis voelen in de buurt: een opgave voor stedelijke vernieuwing

Een vergelijkend onderzoek naar de buurthechting
van bewoners in Nederland en Engeland

*Peter van der Graaf
Jan Willem Duyvendak*

NICHO
INSTITUTE

Amsterdam University Press

Omslagafbeelding: © Nationale Beeldbank

Ontwerp omslag: Maedium, Utrecht

Layout binnenwerk: The DocWorkers, Almere

ISBN 978 90 8964 151 9

e-ISBN 978 90 4851 088 7

NUR 758

© Peter van der Graaf en Jan Willem Duyvendak / Amsterdam University Press, Amsterdam 2009

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

1	Meer dan fysiek-sociaal?	7
1.1	Onderzoeksopzet	8
1.2	Opzet rapport	10
2	Gehecht aan de buurt: een theoretische beschouwing	13
2.1	Thuis voelen in beleid	14
2.2	Thuis voelen in de wetenschap	15
2.3	Hechting aan plekken: de ene plek is de andere niet	17
2.4	Thuis voelen en hechting aan plekken	20
3	Thuis voelen in Nederlandse buurten	23
3.1	Introductie	23
3.2	Hoe voelen wij ons thuis?	25
3.3	Waar en waarom voelen wij ons thuis?	25
3.4	Patronen van buurthechting	27
3.5	Buurthechting en stedelijke vernieuwing	29
3.6	Stedelijke vernieuwing: bedreiging of potentie voor buurthechting?	33
4	Thuis voelen in Engelse buurten	37
4.1	Introductie	37
4.2	Hoe voelen Engelsen zich thuis?	38
4.3	Waarom voelen Engelsen zich thuis?	39
4.4	Patronen van buurthechting	42
4.5	Buurthechting en stedelijke vernieuwing	43
5	Thuis in de Engelse en Nederlandse volkshuisvesting	49
5.1	Inleiding	49
5.2	Een korte geschiedenis van Engelse huisvesting	51
5.3	Stedelijk beleid: van Thatcher naar New Labour	53
5.4	Conclusies	56
6	Nederlandse ervaringen: Emmen Revisited en Hooglyiet	61
6.1	Inleiding	61
6.2	Emmen Revisited: meer dan fysiek	61

6.3	Hoogvliet, Rotterdam: vooruit in de wijk	64
6.4	Plaats- en wijkidentiteit in Emmen en Hoogvliet	68
6.5	Wijkidentiteit en branding in Nederland	71
6.6	Conclusies en discussie: buurthechting in Emmen en Hoogvliet	75
6.7	Tot slot	78
7	Engelse ervaringen: Manchester en Newcastle-Gateshead	81
7.1	Inleiding	81
7.2	Manchester: goed voorbeeld doet stedelijk volgen?	81
7.3	Newcastle-Gateshead: culture-led gentrification	90
7.4	Conclusies en discussie	101
8	Conclusies en aanbevelingen	103
8.1	Introductie	103
8.2	Hoe voelen bewoners zich thuis in de buurt?	103
8.3	Waarom voelen bewoners zich thuis?	104
8.4	Waar voelen bewoners zich thuis?	105
8.5	Patronen van buurthechting	106
8.6	Stedelijke vernieuwing: bedreiging of potentie voor buurthechting?	107
8.7	Stedelijk vernieuwing in Nederland en Engeland	112
8.8	Lessen uit de casestudies	114
8.9	Discussie en vervolgonderzoek	119
8.10	Conclusies en aanbevelingen	123
	Bijlagen	125
	Noten	131
	Literatuur	133

1 Meer dan fysiek-sociaal?

Bij het transformeren van probleemwijken naar prachtwijken is veel aandacht voor zowel de fysieke, de sociale als de economische aspecten van achterstand. Geen herstructurering is compleet zonder sociale en economische activering van de bewoners¹. Maar weinig is bekend over de relatie tussen achterstand en emotionele binding. Voelen bewoners in achterstandsgebieden zich minder thuis in hun wijk, waardoor ze het liefst zo snel mogelijk willen vertrekken? Of is hun verbondenheid met de buurt, ondanks fysieke en sociale verloedering, een potentiële hulpbron die stedelijke vernieuwers kunnen aanboren om bewoners te mobiliseren voor de verbetering van hun buurt? We weten niet alleen weinig over de buurtbinding van bewoners van achterstandswijken voor een herstructurering, ook over de effecten van de stedelijke vernieuwing op het thuisgevoel van bewoners is weinig bekend. Dit is opvallend: als een gebied wordt getroffen door een aardbeving of overstrooming is er direct nazorg voor de slachtoffers, terwijl bij herstructurering, waardoor de buurt even ingrijpend verandert in de loop van een veel langere periode, emotionele zorg en aandacht vaak ontbreekt.

Dit rapport gaat daarom op zoek naar de sociaal-emotionele bindingen van bewoners met hun buurt: hoe zijn deze bindingen te typeren? Veranderen ze als de buurt wordt aangepakt in de ambitie om van probleemwijken prachtwijken te maken? Hoe hangen deze emotionele bindingen precies samen met fysieke en sociale verloedering enerzijds en fysiek en sociaal herstel anderzijds? Deze kennis moet praktische informatie opleveren voor beleidsmakers en professionals in de praktijk. Daarom gaan we zowel op zoek naar de 'thuisbeleving' van bewoners voor de herstructurering, als naar de effecten van herstructurering op de emotionele bindingen van bewoners. Maken stedelijke vernieuwingsinspanningen verschil voor de manier waarop bewoners zich thuisvoelen? Kan in het proces van stedelijke vernieuwing het thuisgevoel, de verbondenheid met de buurt misschien als een nu nog onontgonnen hulpbron worden aangewend?

Om deze vragen te beantwoorden gaan we allereerst op zoek naar de betekenis van thuisvoelen en de relatie tussen bewoners en plekken. Vooral in de omgevingspsychologie bestaat een rijke traditie aan literatuur en onderzoek naar 'place attachments' van personen met hun om-

geving. Wat kan deze literatuur ons leren? Met de opgedane inzichten gaan we vervolgens op zoek naar de sociaal-emotionele bindingen van bewoners met hun buurt in Nederland en Engeland. In Engeland lijkt er meer aandacht te bestaan voor de identiteit van plekken. Dit komt niet alleen tot uitdrukking in het consequente gebruik van de term 'home' voor huis in de Engelse volkshuisvesting (een huis is meer dan een bak stenen; het is een plaats waar bewoners zich thuis moeten voelen), maar ook in de dominantie van sociaal-economische en vooral sociaal-culturele projecten in de stedelijke vernieuwing, waarbij de reputatie en identiteit van een gebied vooropstaan. Leidt deze aandacht tot succesvollere interventies waar wij in Nederland ons voordeel mee kunnen doen?

Om na te kunnen gaan wat het effect is van stedelijke vernieuwing op de thuisgevoelens van bewoners worden vier casestudies beschreven van stedelijke vernieuwingsprogramma's, twee in Nederland en twee in Engeland, waarbinnen aandacht bestaat voor de sociaal-emotionele bindingen van bewoners met hun buurt. Wat leveren deze programma's op en (hoe) zijn ze overdraagbaar? Voor Nederland onderzochten we de Emmense wijken Angelslo, Bargeres en Emmerhout en de Rotterdamse deelgemeente Hoogvliet, terwijl in Engeland de wijk Sale in Manchester en het stedelijke vernieuwingsgebied Newcastle-Gateshead worden besproken. Elk gebied werkt op zijn eigen manier aan de binding van bewoners met hun buurt.

1.1 Onderzoeksopzet

Voor het in kaart brengen van de sociaal-emotionele bindingen van bewoners maken we gebruik van monitorgegevens uit het WoonBehoeftte Onderzoek (WBO)² van het ministerie van VROM, aangevuld met gegevens uit gemeentelijke basisadministraties. Dit onderzoek bestaat uit een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking naar haar woonbehoeften, buurtbinding en buurtbeleving en wordt sinds 1964 gemiddeld om de vier jaar uitgevoerd. Het WBO is een van de omvangrijkste steekproefonderzoeken in Nederland. Met deze data worden verschillende type bindingen van bewoners in kaart gebracht en kunnen vergelijkingen worden gemaakt tussen buurten waar wel (de 56 wijken) en niet geherstructureerd wordt. Om de effecten van herstructurering op de buurthechting van bewoners vast te kunnen stellen, worden buurten door de tijd gevolgd (1998-2006). Voelen bewoners in herstructureringswijken zich na verloop van tijd meer of minder thuis in hun buurt en waar ligt dat aan?

Voor Engeland wordt gebruikgemaakt van gegevens uit de British Household Panel Survey (BHPS), die jaarlijks verzameld worden onder

een representatief panel van huishoudens in Groot-Brittannië door de University of Essex. Sinds 1991 worden ongeveer 5.500 huishoudens en 10.300 individuen gevolgd, wat het onderzoek een van de langst lopende panelonderzoeken in de wereld maakt. Bijkomend voordeel is dat personen door de tijd gevolgd worden, waardoor veranderingen in buurthechting en de oorzaken achter deze veranderingen beter zichtbaar gemaakt kunnen worden. Voor dit onderzoek wordt vooral gebruikgemaakt van de data tussen 1998 en 2003, omdat deze jaargangen de meest relevante informatie over buurtbinding en beleving bieden.

Voor een preciezer begrip van de effecten van stedelijke vernieuwing op buurthechting wordt dieper ingezoomd op de specifieke situatie en de vernieuwingsprogramma's in vier casestudies. Welke fysieke en sociale interventies worden ingezet in stedelijke vernieuwingsprogramma's, en in hoeverre wordt daarbij aandacht besteed aan de sociaal-emotionele bindingen van bewoners? En hoe beïnvloeden deze interventies de buurthechting van bewoners? Dit is lastig na te gaan met literatuuronderzoek en daarom verkennen we specifieke interventies in de praktijk: hoe worden ze beleefd en wat leveren ze op? Aan de hand van onderzoek ter plekke (uitgebreide documentanalyse, enquêtes en interviews met lokale professionals en bewoners) wordt het herstructureringsproces gereconstrueerd en doorgelicht op, wat we zouden kunnen noemen, 'methodieken voor buurthechting'. Twee casestudies in Nederland en Engeland zijn geselecteerd voor hun aandacht voor dit thema. Beide cases zijn gebaseerd op eerder onderzoek dat wij verricht hebben, maar voor dit onderzoek zijn de resultaten verder verdiept en uitgebreid. De twee Nederlandse casestudies worden gevormd door de wijken Emmerhout, Bargeres en Angelslo in Emmen en de deelgemeente Hoogvliet in Rotterdam. In de eerste wijk is het samenwerkingsverband Emmen Revisited actief waarbij de gemeente, corporaties en wijkorganisaties zich inspannen voor een 'integrale aanpak' van stedenbouwkundige, volkshuisvestings- en maatschappelijke vraagstukken. In Hoogvliet wordt de herstructurering mede vormgegeven aan de hand van beelden die geformuleerd zijn met een groot aantal betrokkenen over de huidige en toekomstige identiteit van de deelgemeente. Ook in de uitvoering bestaat aandacht voor identiteitsprocessen: bewoners kunnen afscheid nemen van hun buurt via speciaal georganiseerde herinneringsdagen, waarbij belevingen gevisualiseerd worden in onder andere een buurttoneelstuk.

In Engeland lijkt al langere tijd en op bredere schaal aandacht te bestaan voor de hechting van bewoners aan hun buurt. De concentratie en cumulatie van maatschappelijke problemen in de Engelse sociale huursector heeft ertoe geleid dat de welzijnssector daar veel nadrukkelijker gekoppeld is aan huisvesting (en niet is weggesaneerd zoals in

Amerika), terwijl in Nederland welzijn lange tijd veel meer als een aparte sector wordt gezien. Leidt meer aandacht voor het sociale in de Engelse volkshuisvesting ook tot meer aandacht voor buurthechting? En zo ja, leidt deze aandacht tot een ander type interventies waar wij in Nederland ons voordeel mee kunnen doen? Voor Engeland staat de wijk Sale in Manchester en de steden Newcastle en Gateshead centraal. In Manchester heeft de corporatie Irwell Valley geëxperimenteerd met Gold Service: een klantenbindingssysteem dat loyale huurders beloont met extra sociale en economische voorzieningen. De corporatie probeert daarmee de relatie met bewoners en hun binding aan de buurt te verbeteren. In Newcastle-Gateshead probeert de overheid op grote schaal via cultuurvoorzieningen en lokale cultuurprojecten de reputatie van het gebied radicaal te veranderen door de lokale identiteit van bewoners te versterken. Wat leveren deze projecten op en wat kunnen wij ervan leren?

De vier casestudies laten een palet aan maatregelen zien die proberen de buurtbinding van bewoners te stimuleren. We zijn niet zozeer geïnteresseerd in het toetsen van een specifieke interventie in verschillende praktijken, maar zijn op zoek gegaan naar verschillende methoden om buurthechting van bewoners in stedelijke vernieuwing te versterken. Vaak maken deze methoden deel uit van een veel groter palet aan fysieke en sociale interventies binnen de context van stedelijke vernieuwing, die veel meer beogen dan het vergroten van buurthechting (zoals het versterken van sociale cohesie, het vergroten van sociale mobiliteit en het verbeteren van antisociaal gedrag). In de casestudies zijn we op zoek gegaan naar de verhouding tussen deze verschillende doelen en de plek die interventies gericht op sociale buurthechting daarbinnen krijgen.

1.2 Opzet rapport

In hoofdstuk 2 worden de begrippen buurthechting en thuis voelen in de buurt uiteengezet, ook om verschillende typen en patronen van sociaal-emotionele binding met de buurt te kunnen onderscheiden. Met de opgedane inzichten gaan we vervolgens in respectievelijk de hoofdstukken 3 en 4 op zoek naar de sociaal-emotionele bindingen van bewoners in Nederland en Engeland met hun buurt. Hoe kijken bewoners tegen hun buurt aan en zijn er verschillen tussen buurten waar wel en niet geherstructureerd wordt? Slagen herstructureringsbuurten er na verloop van tijd in om de hechting van bewoners positief te beïnvloeden?

Vervolgens is het de beurt aan de casestudies om te laten zien welke projecten en methodieken zij hebben ingezet (en met welk resultaat) om zowel de bestaande buurthechting van bewoners te benutten tij-

dens het herstructureringsproces als deze te bevorderen door de stedelijke vernieuwing. In twee hoofdstukken worden de herstructureringsprogramma's in Nederland (hoofdstuk 6) en Engeland (hoofdstuk 7) besproken.

Voordat echter de casestudies aan de orde komen, wordt er eerst ingegaan op de belangrijkste overeenkomsten en verschillen tussen de Nederlandse en Engelse volkshuisvesting en het stedelijk beleid in beide landen (hoofdstuk 5). In het licht van de verschillen en overeenkomsten kunnen de resultaten van beide landen beter vergeleken worden.

Deze rapportage sluit af in hoofdstuk 8 met een discussie van de belangrijkste uitkomsten en een overzicht van de voornaamste lessen voor Nederlandse beleidsmakers en stedelijke professionals: hoe kunnen zij gebruikmaken van de buurthechting van bewoners in stedelijke vernieuwing tijdens de herstructurering en wat kunnen zij doen om deze verder te bevorderen?

2 Gehecht aan de buurt: een theoretische beschouwing

Wat is thuis voelen precies? Thuis heeft veel verschillende betekenissen voor evenveel verschillende mensen: het huis waarin we wonen, de buurt waarin we verkeren, de stad waarin we werken, het land waar we vandaan komen (of naartoe emigreren), maar ook veel kleinschaliger en vluchtiger, zoals het bankje in het park waar we altijd even uitrusten of de koffieautomaat in de winkel van Albert Heijn waar we een praatje maken met onbekenden. Om Marvin Gaye te citeren; *Everywhere I lay my hat, that's my home*. Wat al deze verschillende thuisgevoelens met elkaar gemeen hebben is een connectie met een plek: een huis, een buurt, een stad, een bankje in het park. Veel minder bekend is waarom we ons thuis voelen op een bepaalde plek. Thuis voelen is een vaak onuitgesproken, of in ieder geval moeilijk te verwoorden gevoel, waarvan we ons vaak alleen bewust worden als we de plek, die met deze gevoelens verbonden is, verlaten of als de plek zelf verandert en niet meer het vertrouwde gevoel oproept. Dit is precies wat er gebeurt tijdens de herstructurering van een wijk: bewoners worden gedwongen te verhuizen van de plek waar ze wonen en sommigen keren terug naar een plek die niet meer dezelfde is. Dit roept allerlei gevoelens van onzekerheid en angst op: waar moet ik heen, wat gebeurt er met mijn buurt en mijn huis? Maar ook thuisgevoelens komen onder druk te staan in stedelijke vernieuwing. Verrassend genoeg is dit onderwerp nog nauwelijks onderzocht. Er is (meer recentelijk) wel aandacht voor het effect van herstructurering op de sociale netwerken van bewoners en de wijze waarop bewoners actief betrokken kunnen worden in de herstructurering. Veel minder is bekend over de veranderingen in de sociaal-emotionele bindingen van bewoners. Dit onderzoek richt zich daarom nadrukkelijk op de binding van bewoners met hun buurt en de wijze waarop stedelijke vernieuwing hierop ingrijpt.

De motieven daarvoor zijn niet alleen conceptueel, maar ook beleidsmatig. Aandacht voor de relatie tussen mensen en plekken is niet nieuw: veel stedenbouwkundigen en architecten ontwerpen en bouwen een stedelijke omgeving met een nadrukkelijke sociale ambitie. De woonerven in Emmen, bedoeld om een zelfvoorzienende gemeenschap in de wijk te creëren, zijn daar een mooi voorbeeld van. Tegelijkertijd laat de nu breed gevoelde noodzaak van herstructurering en stedelijke

vernieuwing zien hoe lastig het is om deze relatie ook effectief te bewerkstelligen: plekken worden vaak niet gebruikt waarvoor ze bedoeld zijn of de gebruikersfunctie verandert door de tijd, terwijl de stenen dezelfde blijven. Dit legt een dilemma van stedelijke vernieuwing bloot: wat nu gebouwd wordt, moet minimaal 25 jaar mee, terwijl sociale processen zich in een veel kortere tijdspanne voltrekken, die fysieke ingrepen niet kunnen bijhouden, laat staan voorspellen. Hoe dus een vernieuwde wijk up to date houden?

Een deel van het antwoord ligt mogelijk in het veel beter begrijpen en benutten van de sociaal-emotionele binding van bewoners met plekken. Deze binding bepaalt hoe bewoners tegen een plek aankijken en deze gebruiken. Hoewel deze gevoelens voor een plek veranderlijk en soms zelfs vluchtig zijn, refereren ze altijd aan een concrete plek die zelf vaak veel minder veranderlijk is. Dezelfde plek kan uiteenlopende vormen van thuisgevoel oproepen en daarom hoeven sociale veranderingen niet altijd te leiden tot het gedateerd raken van de fysieke omgeving, tenminste wanneer het mogelijk is om in de loop van de tijd verschillende emotionele betekenissen aan de fysieke omgeving te hechten. Wanneer de fysieke omgeving erin slaagt om verschillende groepen in de loop van de tijd zich 'thuis' te laten voelen, hoeft de fysieke omgeving zelf niet per se te worden veranderd. Een van de problemen van veel naoorlogse wijken is echter dat de woningen en woonomgeving homogeen en eenduidig zijn, en bovendien van een zodanige bedenkelijke kwaliteit (denk aan gehorigheid) dat zij letterlijk weinig ruimte laten voor de emotionele bindingen van verschillende groepen bewoners. Het thuis voelen van de één zal al snel ten koste gaan van het thuisgevoel van de ander. Niettemin hechten veel bewoners van herstructureringswijken aan hun buurt; ze zijn er vertrouwd, ze voelen zich er, tot op zekere hoogte, ook thuis. Ingrepen in de fysieke omgeving moeten rekening houden met bestaande hechtingen en daarnaast gericht zijn op het creëren van nieuwe omgevingen die de mogelijkheid in zich dragen van meer variatie in thuisgevoel. Ze moeten toekomstbestendig zijn in die zin dat allerhande bewoners zich er ook in de toekomst thuis kunnen voelen.

2.1 Thuis voelen in beleid

Recentelijk zijn thuisgevoelens meer in de aandacht gekomen, vooral in het integratiedebat: waar voorheen aan immigranten allerlei praktische eisen werden gesteld (werken, je aan de wet houden, voor jezelf zorgen en Nederlands spreken), worden sinds een aantal jaren ook emotionele bindingen van migranten gevergd: loyaliteit voelen met Nederland (en als bewijs daarvan slechts één paspoort hebben) en je hier

thuis voelen. Via naturalisatieceremonies en specifieke vragen over het Nederlandse cultuurgoed in inburgeringscursussen wordt een stevig accent op bindingen gelegd. Deze emotionalisering van het integratiedebat heeft, zoals Duyvendak en Tonkens opmerken, waarschijnlijk veel te maken met de (gebrekkige) thuisgevoelens van de ontvangende natie: autochtone Nederlanders die zich hier door hun beeld van islamitische immigranten minder zijn gaan thuis voelen.

Niet voor niks waren het ten tijde van de Fortuyn-revolte vooral autochtone bewoners van achterstandswijken die zich niet meer thuisvoelden in hun 'eigen' wijk, omdat deze werd 'overgenomen' door migranten. Fortuyn sprak in dit verband over een 'ontheemde' natie. (Duyvendak & Tonkens, 2007)

Maar thuis voelen krijgt in het politieke en publieke debat vaak een tamelijk eendimensionale invulling: thuisvoelen zou slechts op één plaats en in één land kunnen, terwijl de wetenschappelijke literatuur laat zien dat thuis voelen een gelaagd en dynamisch begrip is: mensen kunnen zich thuis voelen op meerdere plekken tegelijkertijd en voor het thuis voelen op nieuwe plekken zijn juist bindingen met en herinneringen aan oude vertrouwde plekken essentieel.

In de stedelijke vernieuwing bestaat er recentelijk wel enige aandacht voor de sociaal-emotionele binding van bewoners met een gebied. Geen herstructureringsprogramma is tegenwoordig compleet zonder aandacht voor 'wijkidentiteit' of de leefstijlen van de (deels nieuw aan te trekken) bewoners. Via brandingsmethoden en ontwerp-sessies worden positieve waarden aan een gebied toegekend, die de wijk aantrekkelijk moeten maken voor verschillende bewonersgroepen. De geschetste identiteiten en beelden staan echter vaak tamelijk ver af van de dagelijkse praktijk en laten zich moeilijk toepassen in concrete interventies, waardoor er later vaak weinig van terug te vinden is in de herstructureringspraktijk. Het accent ligt op de marketing van een locatie: het aantrekken van een rijkere middenklasse naar verloederde wijken, die het gebied meer aanzien en economisch én sociaal kapitaal moet geven, heeft prioriteit. Bestaande verschillen tussen bewoners en vooral de hardnekkige achterstanden van sommigen van hen, krijgen soms minder aandacht. Bovendien wordt identiteit ook hier statisch en eendimensionaal opgevat: alsof één schoen de hele wijk past.

2.2 Thuis voelen in de wetenschap

Aan deze wat platte opvattingen van thuisgevoel is de sociologie tot op zekere hoogte mede schuldig: aandacht voor plekken is een onderge-

schoven kindje. Voor zover de sociologie zich al bezighoudt met de studie van plekken, wordt dit meestal nauwelijks als zodanig bestempeld (Gieryn, 2000: 464). In de huidige netwerksamenleving die de hele wereld omspant, lijkt ook geen ruimte meer te bestaan voor het belang of het unieke van plekken: sociale interacties, goederen en informatie verplaatsen zich via knooppunten in netwerken en zijn niet langer verankerd in een bepaalde plek. Plaatsen gaan ook steeds meer op elkaar lijken in een kosmopolitische samenleving waarin steden met elkaar concurreren om de nieuwste vestiging van een grote winkelketen. Zelfs iconische plaatsen in steden kunnen naar lieve lust gekopieerd en getransporteerd worden naar elders: wie tegenwoordig de Eiffeltoren, Egyptische piramides en het Vrijheidsbeeld wil zien, kan ze allemaal tegelijk bezoeken op één plek: Las Vegas. Plaats lijkt er niet meer toe te doen. Toch is dit uiteindelijk een misvatting. Want globalisering gaat samen op met het proces van lokalisering: juist omdat de mobiliteit toeneemt en plekken potentieel meer op elkaar gaan lijken, wordt het belangrijker om je te onderscheiden ('glokalisering'). Vooral antropologen hebben recentelijk veel oog gehad voor de blijvende, of wellicht zelfs toenemende specificiteit van plekken onder condities van globalisering, terwijl veel sociologen misschien wat al te snel de homogeniseringshypothese hebben omarmd.

Hoe dit ook zij, ook binnen de sociologie bestaat wel degelijk een traditie in onderzoek naar plekken, alleen wordt dit niet altijd als zodanig herkend (voor een overzicht zie de studie van Gieryn). Volgens Thomas Gieryn heeft dit te maken met te strakke taakafbakening van sociologen, die de expliciete studie van plekken liever overlaten aan geografen en antropologen, misschien uit angst voor omgevingsdeterminisme dat zou afdoen aan de kracht van sociologische kernvariabelen of omdat te veel aandacht voor specifieke plekken de generalisatie van onderzoeksresultaten inperkt. Hoe dit ook zij, Gieryn pleit voor een meer place-sensitive sociologie: *Nothing of interest to sociologists is nowhere* (geciteerd uit Casey, 1993). *Everything that we study is emplaced; it happens somewhere and involves material stuff.* (466) Vergelijkingen van gedragspatronen, structurele veranderingen en opvattingen zijn volgens hem zinloos, zolang er geen rekenschap wordt gegeven van de plek waar deze patronen en veranderingen zich afspelen en de mogelijke invloed die plekken hebben op deze veranderingen.

De noodzaak voor meer aandacht voor plekken en voor de sociaal-emotionele bindingen van bewoners, zeker ook in stedelijke vernieuwing, is recentelijk onderstreept in het promotieonderzoek van Reinout Kleinhans (2006) naar de sociale implicaties van herstructurering. Hierin toont hij aan dat bewoners niet zozeer klagen over een verlies aan sociale contacten bij gedwongen verhuizing, maar veel meer een gemis van bepaalde plekken in hun oude buurt ervaren.

De negatieve impact op hun sociale netwerken is beperkt. Het verlies van de vertrouwde woonomgeving weegt zwaarder dan dit aspect. [...] Bewoners verloren door de verhuizing hun vertrouwdheid en 'thuisgevoel' in de vorige woonomgeving. (247, 225)

Mensen die gedwongen worden te verhuizen, missen niet per se de mensen, maar de plekken die ze moeten achterlaten, omdat deze een belangrijk referentiekader voor het dagelijks leven vormden. De emotionele banden, die ze met bepaalde plekken in de buurt ontwikkelden, maakten dat bewoners zich vertrouwd voelden en verschaften hen een bepaalde identiteit. Deze banden werden door de verhuizing aangetast en veroorzaakten gevoelens van stress, onthechting en vervreemding. Om deze effecten te voorkomen is meer kennis nodig van de bindingen tussen mensen en plekken. We maken daarvoor gebruik van het theoretische concept 'place attachment' dat binnen de omgevingspsychologie ontwikkeld is om de relatie tussen personen en hun omgeving te duiden en te onderzoeken. Wat kan dit concept ons leren voor onderzoek naar buurthechting in Nederland en Engeland?

2.3 Hechting aan plekken: de ene plek is de andere niet

Kort gezegd wordt 'place attachment' in de omgevingspsychologie omschreven als een affectieve band tussen personen en plekken. (Hidalgo and Hernandez, 2001). Mensen raken emotioneel betrokken bij hun omgeving: plaatsen krijgen betekenis in de persoonlijke, sociale en culturele uitwisselingen die zich er afspelen. Hoewel de binding met plekken centraal staat, suggereren verschillende wetenschappers (Low, 2003) dat de voornaamste rol in het ontstaan van deze binding is weggelegd voor (andere) mensen; voor familie, vrienden, buren en stadsgenoten met wie we op deze plekken verkeren. Sociale interacties worden uitgedrukt in de fysieke omgeving, in de plekken die men waardeert en frequenteert, en fungeren als medium voor deze interacties. Veel aandacht in het ontstaan van hechting aan plekken gaat daarom – naast de rol van personen – uit naar de wijzen waarop plekken bemiddelen in de vorming van persoonlijke en sociale identiteiten. Dit wordt omschreven als 'place identity': mensen definiëren wie ze zijn aan de hand van betekenissen die ze ontleen aan bepaalde plekken. Plaatsidentiteit beantwoordt de vraag 'Wie ben ik?' met de vraag 'Waar ben ik?' of 'Met welke plekken ben ik verbonden?'. Met andere woorden: *waar* voel ik mij thuis? Plaatsidentiteit refereert dus aan de persoonlijke en sociale identiteit die mensen verbinden aan plekken en doelt dus niet, zoals de term wellicht suggereert, op de identiteit van plekken zelf.

Maar niet iedere wetenschapper is even gelukkig met het sterke accent op sociale interacties bij de ontwikkeling van buurt hechting, zoals die bijvoorbeeld door 'sociaal constructivisten' als Setha Low wordt gelegd. Zo waarschuwen Cuba en Hummon (1993) voor een gebrek aan aandacht voor de puur fysieke kant van hechting aan plekken, waardoor niet duidelijk wordt hoe plekken een rol spelen in het thuisgevoel: plekken doen er toe en zijn meer dan sociale constructies. Zij richten zich daarom onder andere op het gebruik van plekken en de wijzen waarop plekken een gevoel van hechting oproepen bij mensen. Zij omschrijven dit met het begrip 'sense of attachment', oftewel de emotionele banden die mensen met plekken opbouwen. Door een onderscheid te maken tussen sociale en fysieke hechting aan plekken onderscheiden zij als het ware verschillende dimensies van hechting: hechting aan mensen in de buurt en hechting aan plekken in de buurt.

Dit onderscheid wordt bevestigd in onderzoek van Riger and Lavrakas uit 1981, waarin zij op basis van een grootschalig enquêteonderzoek twee specifieke componenten van buurt hechting vaststellen. Eén component, die zich nadrukkelijk richt op de fysieke binding met de buurt, omschrijven zij als 'rootedness', zeg maar de mate waarin bewoners geaard zijn in hun omgeving, terwijl de tweede component meer zegt over de sociale binding met de buurt, aangeduid met de term 'bonding'. Hoewel wij dit een belangrijk punt vinden, moet het onderscheid naar ons idee niet worden verabsoluteerd: voor sommigen zal de binding c.q. geworteldheid aan de buurt inderdaad primair vastzitten aan fysieke plekken, zoals gebouwen, pleintjes en vijvers, terwijl voor anderen de fysieke aspecten hoogstens een context zijn waarbinnen men emotionele banden heeft opgebouwd met anderen. Hier is echter van belang dat ook in dat laatste geval de context, de plek ertoe doet en in analyses niet moet worden veronachtzaamd. Niettemin stellen ook wij voor om een analytisch onderscheid te maken tussen het thuisgevoel dat heel sterk door de fysieke plekken zelf wordt bepaald (rootedness) en het thuisgevoel dat zich vooral ontwikkelt in relatie tot andere mensen met wie dezelfde fysieke omgeving wordt gedeeld (bonding).

Riger and Lavrakas bekritisieren ook het ambivalente gebruik van het woord 'plaats' in veel studies: een plek kan zowel een plaats in de buurt zijn als de buurt zelf of zelfs de stad als geheel. Zij pleiten daarom voor meer aandacht voor verschillende niveaus van hechting aan plekken. Deze handschoen wordt weer opgepakt door Cuba en Hummon, die in hun onderzoek naar plaatsidentiteit onder bewoners in Cape Cod in de Verenigde Staten drie niveaus van plaatsidentiteit onderscheiden: identificatie met respectievelijk het huis, de buurt en de regio. In hun onderzoek (2003) tonen zij aan dat de meeste bewoners zich tegelijkertijd op verschillende niveaus met hun omgeving identificeren: zowel met hun huis als met hun buurt en regio. Aan dit rijtje zouden we ook stad

en land toe kunnen voegen. Maar in de bespreking van de literatuur hanteren we in eerste instantie de niveaus die door de besproken auteurs zelf zijn gebruikt.¹

Vervolgens vragen zij zich af *waarom* bewoners zich op een plek thuis voelen (en waarom zij zich dus ook op meerdere pekken thuis kunnen voelen). In hun onderzoek komen ze uit op zes verschillende hechtingsmotieven, die sterk de nadruk leggen op de sociale en economische functie van de buurt (omschreven als *place affiliations*).

1. Persoonlijk (zich vertrouwd voelen in de omgeving).
2. Familie in de buurt of omgeving.
3. Vrienden in de buurt of omgeving (vriendschappelijke omgang met burenen).
4. Verbondenheid met de gemeenschap (aantrekkelijke levensstijl, actieve buurt).
5. Werkzaam in de buurt (thuiswerken, werkt voor organisatie in de buurt).
6. Bezit in de buurt (eigenwoningbezit, winkel of bedrijf in de buurt).

Verschillende motieven zijn dus verbonden met verschillende niveaus van identificatie:

bewoners die zich thuis voelden in de buurt vanwege vrienden of werk identificeren zich vaker met de buurt, terwijl bewoners die zich thuisvoelen in hun huis, zich vaker op dit niveau identificeren met hun omgeving. Alleen verbondenheid met de gemeenschap betekent niet automatisch dat mensen die ook meer identificeren met de buurt als zodanig: daadwerkelijke contacten (vrienden, collega's in de buurt) zijn belangrijker voor hun buurtidentificatie dan het gevoel van algemene verbondenheid dat ze met de buurt hebben. Dit bevestigt het belang van sociale relaties voor plaatsidentiteit, of specifiek, voor buurtidentiteiten.

De verschillende dimensies van hechting aan plekken die de besproken auteurs hierboven onderscheiden, vatten we samen in onderstaande tabel.

Met deze verschillende dimensies zijn we in staat om in de volgende twee hoofdstukken de sociaal-emotionele bindingen van bewoners met hun buurt in kaart te brengen. Op basis van de diverse dimensies zullen verschillende patronen van hechting aan de buurt beschreven worden in Nederland en Engeland.

Tabel 2.1 *Dimensies van buurthechting*

Plaatsidentiteit	Thuis voelen in de buurt
Hechting aan plekken (<i>Hoe</i> voel ik mij thuis in de buurt?)	Fysieke hechting aan de buurt (rootedness) Sociale hechting aan de buurt (bonding)
Hechtingsmotieven (<i>Waarom</i> voel ik mij thuis in de buurt?)	Persoonlijk Familie in de buurt Vrienden in de buurt Verbondenheid met de gemeenschap Werkzaam in de buurt Bezit in de buurt
Niveau van identificatie (<i>Waar</i> voel ik mij thuis?)	Huis Buurt Regio

2.4 Thuis voelen en hechting aan plekken

Voor een goed gebruik van de dimensies moet echter nog een onderscheid opgehelderd worden: het verschil tussen *thuis voelen* en *hechting aan plekken*. Hechting aan plekken heeft op het eerste gezicht vooral een positieve connotatie: een plek waar mensen mee verbonden zijn. Bij nader inzien hoeft hechting echter niet altijd te duiden op louter positieve ervaringen: mensen kunnen aan plekken gehecht zijn, omdat ze er veel hebben meegemaakt, er lang hebben gewoond, ermee vertrouwd zijn, er familiariteit mee hebben ontwikkeld. Nog letterlijker: mensen kunnen gehecht, geworteld zijn geraakt doordat ze lief en leed hebben gedeeld op die plek. We hanteren het begrip buurthechting hier dan ook in een zeer brede zin, waar allerlei sociaal-emotionele bindingen met de buurt, inclusief negatieve, deel van uitmaken. Het begrip thuis voelen daarentegen reserveren we voor de meer positieve ervaringen: mensen voelen zich thuis, in de zin van bijvoorbeeld prettig, vertrouwd en veilig, op zekere plekken in de buurt.

Hanteren we dit onderscheid tussen hechting aan plekken en thuis voelen, dan zal duidelijk zijn dat stedelijke vernieuwing zich richt op versterking van het thuis voelen, op de verbetering van de positieve binding van bewoners met hun buurt. Het beleid faalt als bewoners zich minder thuis gaan voelen in hun buurt. In zekere zin is stedelijke vernieuwing, gelet op deze doelstelling, een riskante operatie: plekken waarmee mensen zich verbonden voelen, veranderen voor hun ogen of verdwijnen uit beeld, omdat ze door sloop van hun woning (tijdelijk) moeten verhuizen. Dit kan juist tot negatieve gevoelens leiden: ont-hechting en vervreemding van vertrouwde plekken, onwennigheid ten opzichte van mensen op de nieuwe plek en negatieve associaties met de bouwput die voorheen hun thuis was. Daarom moeten in onderzoek naar de effecten van stedelijke vernieuwing op buurthechting ook na-

drukkelijk negatieve bindingen een plek krijgen en moet worden nagegaan of, en zo ja, op welke manier en in welke mate, bindingen van bewoners van aard veranderen. Lukt het om het thuisgevoel te behouden of, beter nog, te versterken of leidt het tot (tijdelijk) negatieve hechttingen aan de buurt?

3 Thuis voelen in Nederlandse buurten

3.1 Introductie

De discussie over thuis voelen in Nederland is gerelateerd geraakt aan het debat over de Nederlandse identiteit. Naar aanleiding van de WRR-rapportage *Identificatie met Nederland* (2007), brak een storm van verontwaardiging los, vooral na een gewraakte opmerking van prinses Maximá dat ‘de Nederlander’ niet zou bestaan. Het WRR-rapport wijst erop dat het idee dat migranten zich weinig identificeren met Nederland vooral voortkomt uit de gedachte dat ‘de’ Nederlander wel zou bestaan, een in de ogen van de WRR eenzijdige opvatting over identiteit en identificatie in en met Nederland. De WRR keert zich tegen de opvatting van assimilatie (immigranten moeten zich aanpassen aan ‘de’ Nederlandse identiteit en mores) en pleit daarentegen voor een dynamischer en meervoudige benadering van identiteit. In plaats van een blauwdruk te geven van dé nationale identiteit, benadrukt de raad het belang van het onderhouden en bevorderen van verscheidene routes voor identificatie met Nederland en Nederlanders. De raad maakt daarbij onderscheid tussen drie processen die vaak tegelijkertijd spelen: functionele, normatieve en emotionele identificatie.

Functionele identificatie betekent dat mensen primair worden gezien als lid van een sportvereniging of een beroepsgroep, als werknemer bij een bepaald bedrijf, lid van een politieke partij of student aan een bepaalde school, en niet meer worden gezien als allochtoon of autochtoon, blanke Nederlander of Irakees. Met normatieve identificatie wordt bedoeld op de mogelijkheid om de eigen normen en opvattingen te kunnen volgen en in te brengen in het publieke en politieke domein. Omdat niet iedereen evenveel inbreng heeft, leidt dit vaak tot een machtsstrijd, of zoals de WRR dit omschrijft: verschillen in articulatiemacht. Wie bepaalt wat de norm is? Emotionele identificatie gaat over gevoelens van verbondenheid met anderen en, in abstractere zin, met Nederland, over ‘een sense of belonging’.

Volgens de WRR is emotionele identificatie meer een bijproduct van de andere twee processen en daarom pleit de raad primair voor aandacht voor functionele identificatie (minder nadruk op etniciteit als scheidingslijn) en voor meer gelijkwaardige articulatiemacht voor alle Ne-

derlanders, waardoor alle etniciteiten voldoende inbreng in het debat krijgen. Dat bij elkaar zou (kunnen) resulteren in een 'sense of belonging'.

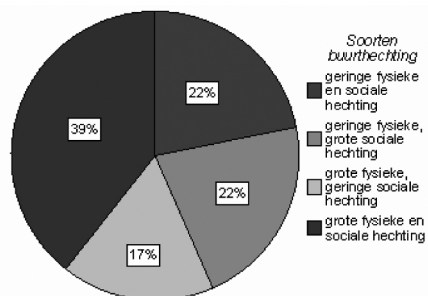
Daarmee beperkt de raad de discussie over thuis voelen in Nederland vooral tot sociale cohesie (hoeveel delen Nederlanders als leden van verschillende groepen?) en normen en waarden (hoe kunnen we samen de normen en waarden bepalen?), en ontbreekt de rol van *plekken*. Daarmee wordt het debat over identiteit letterlijk misplaatst. Niet alleen bij emotionele identificatie heeft de raad te weinig oog voor het belang van plekken, ook bij functionele en normatieve identificatie wordt onvoldoende aandacht gegeven aan de betekenis van concrete plekken: plekken waar mensen werken, sporten en met elkaar in discussie gaan. En ook plekken waar mensen wonen: hoewel de betekenis van 'thuis' door allerlei ontwikkelingen aan verandering onderhevig is, is het huis en de buurt waar men woont voor velen nog steeds een heel belangrijke identificatiebron. Dit is des te meer van belang, omdat voornamelijk migranten zich primair lokaal 'emotioneel' blijken te identificeren – met de buurt, de wijk en de stad –, terwijl autochtone Nederlanders dit eerder op nationaal niveau doen (Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak, 2006).

Overigens verwijst de WRR wel naar de buurt als identificatiekader wanneer hij bespreekt dat sommige autochtone bewoners zich niet meer thuis voelen in hun buurt door de instroom van immigranten in 'hun' buurt, terwijl de instromende immigranten zich minder gaan thuis voelen in een intolerant Nederland waar ze hun tweede paspoort moeten inleveren. De raad definieert de buurt echter vooral als een kader voor *functionele* identificatie: een plek waar mensen lid kunnen zijn van verschillende verbanden en clubs. Op die plekken bepleit zij meer 'publieke familiariteit' om verschillen zichtbaar en bespreekbaar te maken. Overlastbestrijding en het vergroten van de veiligheid moeten de identificatie met de buurt verder vergroten. Daarmee gaat de raad naar ons idee iets te veel voorbij aan het belang van emotionele identificatie met de buurt: het probleem is niet zozeer dat autochtone bewoners hun etnisch buurtgenoten te veel in een hokje plaatsen of in een discussie monddood zouden willen maken, maar dat in hun beleving hun *affectieve* band met de buurt wordt aangetast: de vertrouwdheid met de buurt verandert en dit roept de sterke emotionele reacties op die zich de laatste jaren ook politiek hebben vertaald. De buurt verandert niet alleen fysiek en sociaal, maar ook emotioneel. Op welke manier kan stedelijke vernieuwing hierop ingrijpen? In dit hoofdstuk gaan we daarom op zoek naar de emotionele buurthechting van alle Nederlanders en de verschillen die stedelijke vernieuwing hierin kan maken.

3.2 Hoe voelen wij ons thuis?

Op basis van verschillende vragen in het WBO-onderzoek³ zijn de dimensies van buurthechting, die we in het vorige hoofdstuk hebben onderscheiden, onderzocht voor de Nederlandse bevolking anno 2002. Wat blijkt?

Figuur 3.1 *Buurthechting in Nederland, 2002 (N = 74.043)*

Meer dan eenderde van de Nederlandse bevolking voelt zich, zowel fysiek als sociaal, thuis in de buurt. Daartegenover staat een groep van bijna een kwart van de Nederlandse bevolking die nauwelijks een band voelt met de buurt waar ze woont, noch met de mensen die daar wonen. 22% is alleen gehecht aan de mensen die in de buurt wonen, terwijl 17% zich alleen fysiek verbonden voelt met de buurt. Verhoudingsgewijs wonen er meer mensen die zich nauwelijks verbonden voelen met hun buurt of hoogstens fysiek in de 56 aandachtswijken van het grotestedenbeleid en vooral in de vier grote steden. Bewoners die zich sterk verbonden voelen met hun buurt en buurtgenoten, wonen daarentegen vaker in de kleinere steden en meer landelijke gebieden (buiten de dertig grote steden).

3.3 Waar en waarom voelen wij ons thuis?

Om na te kunnen gaan waarom bewoners zich in de ene stad of plaats meer thuis voelen dan in de andere is gekeken naar verschillende buurtoriëntaties: wat vinden bewoners belangrijk(er) in hun buurt: een mooi huis, een schone en veilige buurt, goede buurtvoorzieningen of een gezellige buurt? En hangen deze verschillende buurtoriëntaties samen met verschillende thuisgevoelens? Nederlanders blijken veeleisend wat hun buurt betreft: bijna alle bewoners hechten zowel veel belang aan een mooi huis als aan een schone, veilige en gezellige buurt met uitstekende buurtvoorzieningen. Een duidelijk onderscheid naar buurtoriën-

tatie is daarom niet goed mogelijk en kan niet als verklaring dienen voor verschillen in thuisgevoelens.

Wel verschillen bewoners in hun oordeel over het belang van de verschillende aspecten die relevant zijn voor thuisgevoel: bijna iedereen mag dezelfde wensen hebben, maar niet alle aspecten wegen even zwaar en de mate waarin deze wensen vervuld worden, verschilt ook nogal. Dit leidt logischerwijs tot verschillende gradaties van buurtbinding. Zo maakt het vooral uit of bewoners tevreden zijn met hun huis: tevreden huisbewoners zijn meer gehecht aan hun buurt. Hetzelfde geldt voor tevredenheid met de buurt en buurtsamenstelling. Bewoners die niet te klagen hebben over hun buurt en de diverse groepen mensen die er wonen, voelen meer binding, zowel fysiek als sociaal, met hun buurt. Interessant is dat gehechtheid aan de mensen in de buurt samenhangt met meer tevredenheid over het openbaar vervoer in en naar de buurt: kennelijk geeft de mogelijkheid om de buurt te kunnen verlaten, vertrouwen om emotionele banden met andere bewoners aan te knopen, terwijl minder mobiele bewoners juist minder gehecht zijn aan hun burens: voelen zij zich opgesloten en 'aangewezen' op hun burens?

Andere verklaringen voor verschillen in thuisgevoelens kunnen worden gezocht in persoonlijke kenmerken van bewoners: maken geld, opleiding, leeftijd en kinderen, mensen gelukkiger en meer thuis in hun buurt? Dan blijkt dat vooral leeftijd en het hebben van kinderen uitmaken voor hechting aan de buurt: oudere bewoners voelen zich zowel fysiek als sociaal meer thuis in de buurt. Dit staat echter niet gelijk aan het aantal jaren dat bewoners in de buurt vertoeven: langer wonen in de buurt betekent niet automatisch meer hechting aan de buurt. Mensen tussen de 18 en 24 jaar wonen bijvoorbeeld gemiddeld langer in een buurt dan de leeftijdsgroep boven hen van 25 tot 44 jaar. Vanaf 45 jaar wordt het effect van leeftijd zelfs negatief: sociale hechting aan de buurt neemt af, al blijft de fysieke binding hoog bij deze leeftijdsgroep. Kinderen maken dat bewoners zich vooral fysiek meer thuis voelen in de buurt.

Wat echter het meeste gewicht in de schaal legt voor thuisgevoel in de buurt is het sociale leven van bewoners: bewoners die nauwelijks een band voelen met hun buurt, noch met hun buurtgenoten, kijken meer televisie, sporten minder en gaan minder vaker uit. Sociaal actieve bewoners daarentegen voelen zich meer thuis in hun buurt. Deze laatste factor komt als sterkste verklaring uit de bus voor verschillen in thuisgevoelens: als mensen meer het idee hebben in een saamhorige buurt te leven waar mensen op een prettige manier met elkaar omgaan, dan voelen ze zich vaker, fysiek en sociaal, gehecht aan hun buurt. Deze uitkomst onderstreept het belang van sociale banden in de buurt als basis voor emotionele banden.

Naast persoonlijke kenmerken is het denkbaar dat aspecten van de omgeving zelf verantwoordelijk zijn voor verschillen in buurthechting. Maakt de stedenbouwkundige vormgeving verschil uit voor de mate waarin bewoners zich thuisvoelen? Deze vraag is lastig te onderzoeken met de beschikbare data, omdat specifieke informatie over het stedenbouwkundige ontwerp van iedere wijk ontbreekt. Dit is ook bijna onmogelijk om op te nemen in een vragenlijst, omdat een waslijst aan mogelijke fysieke objecten in de woonomgeving denkbaar is waaraan mensen meer of minder gehecht kunnen raken. Wel kan een indicatie verkregen worden van de invloed van de stedenbouwkundige structuur door onderscheid te maken naar type woonmilieus. Op basis van functiemenging, dichtheid en ligging ten opzichte van het centrum wordt een wijk bijvoorbeeld getypeerd als centrum stedelijk, groen stedelijk, of centrum dorps. Helaas laten de analyses zien dat het nauwelijks verschil maakt voor de buurthechting van bewoners in wat voor type wijk zij wonen.

Op basis van deze gegevens zijn de volgende typering mogelijk van Nederlanders naar sociaal-emotionele binding met de buurt. Bewoners die zich minder verbonden voelen met hun buurt en buurtgenoten zijn vaak jonger en hoger opgeleid, maar beschikken over minder inkomen en hebben geen kinderen. Zij zijn het minst actief, zowel binnen als buiten de buurt. Een bijzondere groep binnen deze typering zijn jongeren (waarschijnlijk studenten) die niet willen aarden op de plek waar ze wonen, omdat ze weten dat ze over niet al te lange tijd toch zullen verhuizen naar een andere plek om daar een baan te vinden. Bewoners die zich meer sociaal dan fysiek thuis voelen in de buurt, zijn ook hoger opgeleid, hebben meer geld te spenderen en geen kinderen. Bewoners die vooral fysiek gehecht zijn aan hun buurt zijn vaker ouder en lager opgeleid, beschikken over minder inkomen en hebben nog thuiswonende kinderen. Bewoners die sterk gehecht zijn aan hun buurt, zowel fysiek als sociaal, zijn vaker ouder, verdienen meer geld, zijn hoger opgeleid en leven in gezinsverband. Deze bewoners zijn vaker sociaal actief, zowel binnen als buiten de buurt, al is hun betrokkenheid bij de buurt het grootst.

3.4 Patronen van buurthechting

Om meer variatie in thuisgevoelens te kunnen onderscheiden zijn de verschillende verklaringen die hierboven zijn genoemd, gecombineerd: door bewoners in te delen op basis van:

- hun hechting aan de buurt,
- hun tevredenheid met de buurt en
- hun sociale betrokkenheid bij de buurt

ontstaan vier verschillende patronen van buurthechting⁴:

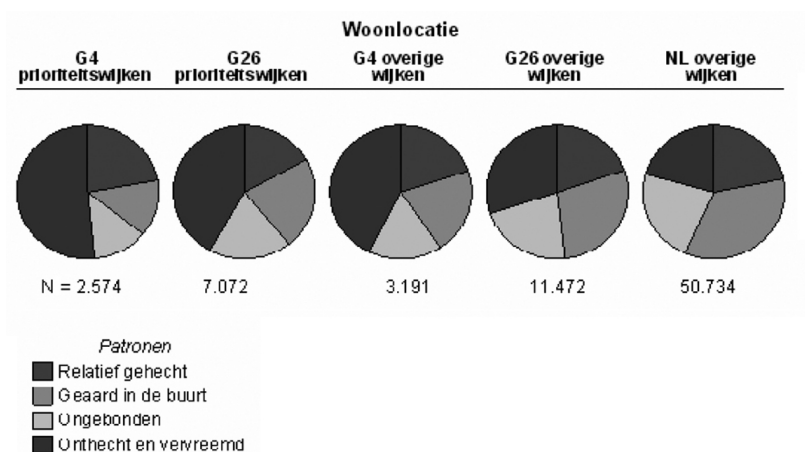
1. geaard in de buurt (Community Rootedness);
2. onthecht en vervreemd (Alienation);
3. relatief gehecht (Relativity);
4. ongebonden (Placelessness).

Bewoners die geaard zijn in de buurt ervaren een sterke lokale band met de buurt en zijn sterk emotioneel gehecht aan de plek waar ze wonen. Daartegenover staat een groep van bewoners die zich totaal onthecht en vervreemd voelt van de buurt waar ze wonen. Ze zijn ontevreden met de buurt, voelen zich er niet thuis en hebben emotionele noch sociale banden met de plek waar ze wonen. Een derde groep voelt zich wel thuis in de buurt, maar voelt zich niet bijzonder verbonden met een bepaalde plek of plaats. Deze bewoners hebben vaker in verschillende buurten gewoond, waardoor ze geen emotionele band of identificatie hebben opgebouwd met een bepaalde plek. Voor de vierde en laatste groep bewoners speelt de buurt veel minder een rol in hun emotionele beleving en identiteit. Zij identificeren en hechten zich nauwelijks met en aan de buurt: de buurt is voor hen veel meer een (neutrale) plek om te wonen, met zowel goede als slechte kanten. Deze indeling is gebaseerd op eerder onderzoek van de Britse sociale wetenschapper Hummon (1992), die tot een vergelijkbare indeling komt op basis van een groot aantal interviews in Koroester, Massachusetts. Hummon probeerde in deze interviews op zoek te gaan naar de 'emotionele matrix' van bewoners door verschillende drijfveren rondom tevredenheid, hechting en identificatie met de buurt bloot te leggen. Aan de hand van de gegevens uit het WBO-onderzoek 2002 is door ons nu een vergelijkbare indeling gemaakt.

Wat blijkt? Een kwart van de Nederlanders kan omschreven worden als geaard in de buurt: zij identificeren zich met de buurt en zijn zowel fysiek als sociaal gehecht aan de buurt waar ze wonen. Geaarde bewoners zijn sterk betrokken en doen actief mee in hun buurt. Een vergelijkbare groep voelt zich het tegenovergestelde: onthecht en vervreemd en ontevreden met de buurt waar ze wonen. Ze maken zich nog het meeste druk om hun huis en de staat van hun woonomgeving (niet schoon, niet heel en niet veilig). Voor een vijfde deel van de Nederlanders is de buurt een neutrale plaats om te wonen: ze zijn niet gehecht aan de buurt, maar tevreden met de buurt als zodanig en richten zich vooral op de materiële buurtaspecten: hun huis en de voorzieningen in de buurt. Een vergelijkbare groep Nederlanders, ten slotte, vertoont relatieve hechting aan de buurt: deze bewoners voelen zich thuis in de buurt, maar zijn er niet bijzonder aan gehecht, in ieder geval niet als bepaalde plek.

Ook deze vier groepen bewoners zijn niet gelijk verdeeld over de Nederlandse steden en dorpen: bewoners in de prioriteitsbuurten van de dertig grootste steden voelen zich vaker onthecht en vervreemd van hun buurt, terwijl bewoners in buurten waar niet geherstructureerd wordt (non-prioritaire wijken) veel vaker geaard zijn in hun buurt. Bewoners met relatieve hechting vind je zowel binnen als buiten de grote steden en herstructureringswijken, al zijn ze iets sterker vertegenwoordigd in de prioritaire wijken van de G4 en de wijken buiten de G30.

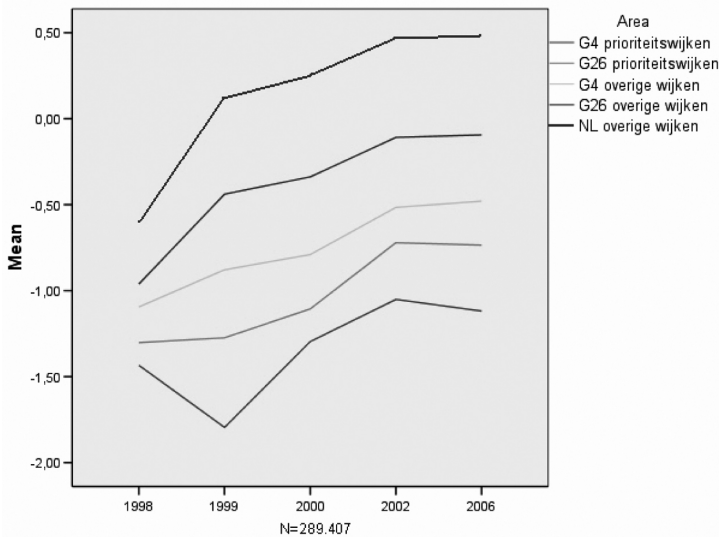
Figuur 3.2 Patronen van buurthechting naar woonlocatie, 2002

De belangrijkste verschillen zijn gerelateerd aan de leeftijd, etniciteit en inkomen van de bewoners. Zij die sterk geaard zijn in hun buurt zijn vaker wit en verdienen meer dan twee keer modaal, terwijl minder rijke bewoners zich relatief vaker louter sociaal gehecht voelen. Bewoners die zich neutraal opstellen ten opzichte van hun buurt (ongebonden) wonen niet specifiek in een bepaald type buurt en onderscheiden zich ook niet op basis van demografische kenmerken: ze komen overal en onder alle bevolkingsgroepen voor.

3.5 Buurthechting en stedelijke vernieuwing

Bewoners in de prioritaire wijken zijn dus over het algemeen minder gehecht aan hun buurt. Maar komt dat doordat hun buurt op de schop wordt genomen of is hun onthechting juist een van de redenen waarom hun buurt geherstructureerd wordt? En zou er dus door de her-

Figuur 3.3 Fysieke buurthechting in Nederland, 1998-2006, naar woonlocatie

structurering na verloop van tijd verbetering en meer hechting te zien kunnen zijn? Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn vergelijkingen door de tijd gemaakt, waarbij WBO-monitoregegevens voor dezelfde buurten tussen 1998 en 2006⁵ naast elkaar zijn gelegd. Uit deze vergelijkingen blijkt dat zowel de hechting aan de buurt als aan buurtgenoten over het algemeen toeneemt in Nederland in de periode van 1998 tot 2006. Bewoners in de prioritaire wijken van de vier grote steden vertonen over de gehele periode de minste hechting, gevolgd door prioritaire wijken in de G26 en de non-prioritaire wijken in de G4. De meeste hechting, zowel fysiek als sociaal, hebben bewoners in de kleinere steden en landelijkere gebieden (buiten de G30).

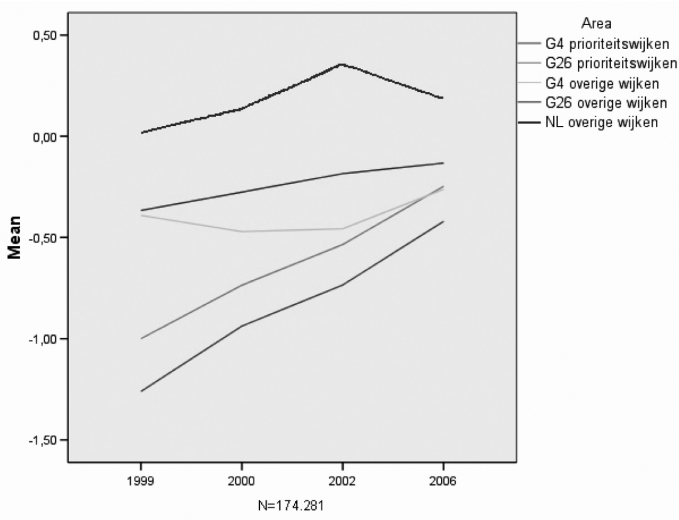
Opvallend is dat bij deze zwaargehechte bewoners de fysieke hechting aan de buurt groter is dan de sociaal-emotionele band met buurtgenoten, terwijl in alle wijken van de dertig grootste steden de sociale hechting groter is dan de fysieke band met de buurt. Alleen in de non-prioritaire wijken van de G26 overtreft de fysieke binding uiteindelijk de sociale binding: na 2002 voelen bewoners in deze wijken zich meer verbonden met hun buurt dan met buurtgenoten, terwijl in de vier jaren ervoor de sociale hechting nog domineerde.

Ondanks de toenemende buurthechting in Nederland zijn er de nodige verschillen in de mate van stijging tussen wijken. De stijging van fysieke buurthechting (rootedness) is per saldo het grootst in de buurten buiten de 30 grootste steden en het kleinst in de non-prioritaire wijken van de G4. De prioriteitswijken in deze steden laten het meest wisselvallige patroon zien, met een daling van de fysieke hechting tus-

sen 1998 en 1999, gevolgd door een sterke stijging in het jaar erop. Na 2002 daalt de fysieke hechting weer licht in de prioritaire G4-wijken. Ondanks dit wisselvallige patroon blijft de sterke stijging tussen 1999 en 2002 opvallend. Ook de prioritaire wijken in de (toen nog) G26 laten in deze periode de meeste vooruitgang zien. Slagen hestructureringsinspanningen erin om de fysieke buurtchting van bewoners meer dan elders te bevorderen? Maar als dit het geval is, waarom neemt de fysieke binding van bewoners in de prioriteitswijken dan weer af na 2002? In alle Nederlandse wijken groeit de fysieke buurtchting weliswaar minder sterk na 2002, maar alleen in de prioritaire wijken is sprake van een afname. Dit kan met verschillen in meetmethoden voor de verschillende jaren te maken hebben, maar het relatieve verschil blijft opvallend: neemt het positieve effect van herstructurering op fysieke hechting af naarmate de operatie meer op stoom komt?

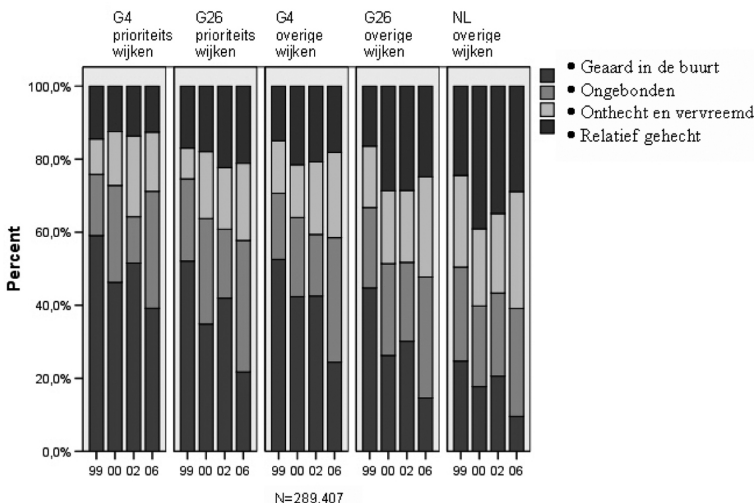
De sociale binding van Nederlanders aan hun buurt (bonding) neemt ook toe tussen 1999 en 2006, en dit keer laten de prioritaire wijken in de G4 en de G26 zelfs de grootste stijging zien, en wel over de gehele periode. De sociale buurtbinding daalt juist in deze periode in de buurten buiten de dertig grootste steden. Ook de niet-prioritaire wijken in de G4 laten een lichte daling zien, al neemt de sociale hechting aan de buurt weer toe vanaf 2002. *Bewoners in de voornaamste herstructureringswijken zijn zich dus in vergelijking met andere wijken in Nederland meer thuis gaan voelen bij de mensen met wie ze samenwonen in de buurt.*

Figuur 3.4 Sociale buurtchting in Nederland, 1998-2006, naar woonlocatie

De opgaande trend is nog sterker zichtbaar als verschuivingen in patronen van buurthechting in kaart worden gebracht. Door de hechting van bewoners aan hun buurt te combineren met hun tevredenheid over de buurt en sociale betrokkenheid bij de buurt in de vier eerder onderscheiden typen, worden opvallende verschillen tussen wijken zichtbaar. Gevoelens van ontheemding nemen tussen 1999 en 2006 sterk af (20-30%), vooral in de 30 grootste steden, alleen iets minder sterk in de prioriteitswijken van de G4. Gevoelens van ongebondenheid (+4-16%), relatieve hechting (+7-13%) en geaardheid in de buurt (+3-8%) nemen over bijna de gehele linie toe: in de prioritaire wijken voelen bewoners zich vooral meer 'ungebonden' (de buurt speelt voor hen minder een rol in hun emotionele beleving), terwijl in de non-prioritaire wijken bewoners zich ook meer relatief zijn gaan hechten aan hun buurt. Alleen in de prioriteitswijken van de G4 is de geaardheid in de buurt licht afgenomen (-2%). Bewoners buiten de dertig grootste steden zijn relatief gezien het meest stabiel in hun buurthechting en laten de minste verandering zien.

Figuur 3.5 Patronen van buurthechting, 1998-2006 (N = 289.407)

De patronen zijn echter nogal schokkerig: de gevoelens van bewoners ten opzichte van hun buurt schommelen met de jaren (mogelijk heeft dit ook te maken met de manier van meten). De algehele afname van ontheemding bijvoorbeeld is niet continu: tussen 2000 en 2002 nemen gevoelens van ontheemding in de meeste wijken juist toe, om daarna weer af te zwakken. En ondanks de stabiele buurthechting van bewoners in de landelijker gelegen wijken, laten ook zij in 2002 een

grote sprong voorwaarts zien in geaardheid in de buurt in 2000, om daarna geleidelijk weer te 'ontaarden'. De schommelingen doen echter weinig af aan de onderlinge verschillen en aan de trends over een langere periode.

3.6 Stedelijke vernieuwing: bedreiging of potentie voor buurthechting?

Het is lastig om deze schommelingen en veranderingen in buurthechting te relateren aan beleidsinterventies. Daarvoor verschillen wijken te veel van elkaar en de diversiteit aan projecten is te groot om specifieke uitspraken te kunnen doen. Wel lijkt het erop dat na 1999 de prioritaire wijken relatief meer vooruitgang laten zien in zowel fysieke als sociale buurthechting. De toegenomen buurthechting betekent niet dat bewoners in deze wijken ook tevredener en meer betrokken raken: negatieve gevoelens van ontheemding maken voornamelijk plaats voor neutralere gevoelens waarbij de buurt minder een rol speelt in de emotionele beleving en identiteit van bewoners, terwijl bewoners in de niet-prioritaire wijken zich wel meer thuis zijn gaan voelen in hun buurt, al voelen ze zich niet verbonden met hun specifieke buurt (relatieve hechting). Hoe kunnen deze veranderingen nu beoordeeld worden in het licht van de verschillende verklaringen die eerder besproken zijn? Wat legt het meeste gewicht in de schaal als het gaat om buurthechting, en dan vooral de positieve variant daarvan: zich thuis voelen? Welke rol speelt de buurt, en de veranderingen daarbinnen, hierin, en welke rol spelen persoonlijke kenmerken als inkomen, leeftijd en gezinssituatie? Kortom, kun je beter aan de buurt als geheel of aan individuele bewoners 'sleutelen' om buurthechting te vergroten?

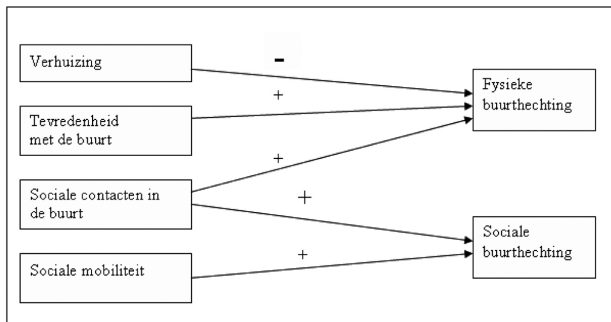
Het antwoord is: geen van beide. Het meest bepalende voor veranderingen in buurthechting is namelijk of mensen verhuizen. Uit tijdreeksanalyses tussen 2002 en 2006⁶ blijkt dat vooral voor de *fysieke* buurthechting van bewoners het sterk uitmaakt of zij recentelijk verhuisd zijn. Indien dat het geval is, neemt hun fysieke hechting het sterkste af. Op het eerste gezicht is dit natuurlijk ook niet zo verrassend: mensen onthechten en moeten opnieuw wennen. Maar het gewicht dat verhuizing speelt in niet-thuis voelen is voor alle bewoners veel groter dan we hadden verwacht. En dat geeft te denken voor de stedelijke vernieuwingsoperatie, waar immers geen sprake is van zomaar verhuizing, maar van gedwongen verhuizing. Tegelijkertijd is de invloed van verhuizing op de *sociale* buurthechting van bewoners een stuk minder: verhuizing ontregelt voornamelijk de band met de buurt en minder de band met andere bewoners. Dit bevestigt eerder onderzoek van Kleinhans (2006) die aantoont dat sociale verbanden veel

minder aangetast worden dan emotionele banden. Dit onderzoek verijnt deze uitkomst: vooral de fysiek-emotionele band met de buurt wordt aangetast. Deze band is al relatief minder sterk dan de sociale band die bewoners in achterstandswijken met hun buurt ervaren, en wordt door gedwongen verhuizing verder verkleind. Dit maakt het voor beleidsmakers en stedelijke professionals tot een weliswaar lastige maar dringende opgave om hier iets aan te doen: fysieke buurthechting is een schaars goed in achterstandswijken waar stedelijke vernieuwers zuinig op moeten zijn, indien zij bewoners zich meer thuis willen laten voelen in hun buurt.

Meer ruimte voor interventie biedt de sociale buurthechting van bewoners. Sociale buurthechting mag dan niet veel te lijden hebben onder (al dan niet gedwongen) verhuizing, wat wel van grote invloed is op de sociaal-emotionele band die bewoners met hun buurtgenoten ervaren, is het sociale netwerk dat ze in de buurt onderhouden. Hoe meer betrokken bewoners zijn bij het leven in hun buurt, des te meer voelen zij zich er thuis. Deze uitkomst onderstreept het belang van projecten gericht op sociale cohesie voor het vergroten van hechting aan de buurt en daarmee het behouden van bewoners voor de buurt.

Wat daarnaast zorgt voor meer sociaal-emotionele binding met de buurt is sociale stijging (opleiding, inkomen) en gezinsuitbreiding: wanneer financiële en educatieve mogelijkheden toenemen, groeit de hechting met buurtgenoten. Daarnaast zorgt de komst van kinderen voor een sterkere buurtoriëntatie en hechting. Projecten gericht op sociale mobiliteit zijn dus eveneens nuttig voor het vergroten van de buurthechting, al is hun effect geringer dan projecten die de sociale contacten in de buurt verbeteren. De verschillende factoren die zorgen voor meer of minder buurthechting in Nederland en Engeland zijn opgesomd in onderstaande figuur.

Figuur 3.6 Factoren die buurthechting in Nederland het meest beïnvloeden

Dit figuur illustreert welke effecten stedelijke vernieuwing heeft op de buurthechting van bewoners en wat beleidsmakers en stedelijke professionals kunnen doen om de buurthechting van bewoners te versterken. Waar stedelijke vernieuwing door gedwongen verhuizing in eerste instantie afbreuk doet aan de fysieke buurthechting van bewoners, kunnen beleidsmakers en sociale professionals de sociale band met de buurt versterken door projecten op te zetten die zich in het bijzonder richten op het vergroten van burenccontact en sociale mobiliteit van bewoners.

4 Thuis voelen in Engelse buurten

4.1 Introductie

Naast Nederland is ook gekeken naar de thuisgevoelens van Engelsen. In Engeland lijkt er meer aandacht te bestaan voor de identiteit van plekken. Engelsen zelf lijken bezeten van hun huis. Geen enkel land geeft zoveel uit aan klussen in huis en tuin: meer dan 8.500 miljoen pond verdwijnt per jaar door de doe-het-zelfvingers van de Engelsen. Geen huis is compleet zonder er iets uitgesloopt te hebben en er vervolgens zelf iets nieuws voor in de plaats te timmeren, verven of graven. Een nieuw huis wordt pas een 'home' als er zelf een persoonlijk stempel opgezet is. Volgens antropologe Kate Fox (2004) is een huis voor Engelsen 'de belichaming van hun privacy, identiteit en de voorname statusindicator en daarom het belangrijkste bezit van een Engelsman' (113). De privacygevoeligheid van Engelse huizen komt tot uiting in de nationale afkeer van makelaars: zelfs Engelsen die nog nooit met makelaars te maken hebben gehad, spreken met afkeer over hun gladheid en achterbaksheid. Makelaars staan in Engeland even slecht bekend als verkeersagenten en aan-de-deurverkopers. Volgens Fox heeft dit wederom te maken de centrale rol van huizen in de Engelse identiteit.

Everything that estate agents do, involves passing judgement not on some neutral piece of property, but on us, on our lifestyle, our social position, our character, our private self. And sticking a price tag on it. No wonder we can't stand them. (2004: 124)

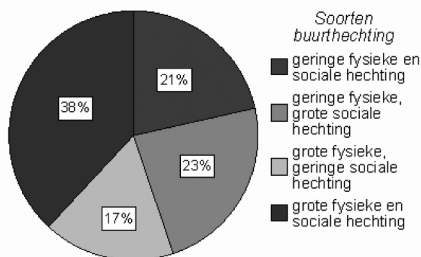
Fox gaat verder door de nestbouwersdrang en privacygevoeligheid te verbinden met de Engelse karakteristieken van teruggetrokkenheid, terughoudendheid en schaamte. Of zoals zij het omschrijft: een gebrek aan competentie voor sociale interactie. De oplossing voor dit gebrek is volgens haar een terugtrekkende beweging naar de afgeschermdheid en veiligheid van het eigen huis. Achter de eigen voordeur hoeven Engelsen zich niet druk te maken over hun (gebrek aan) sociale competenties. *Home is what the English have instead of social skills.* (134) Betekent dit ook dat Engelsen zich minder druk maken over hun buurt en

meer over hun huis? En wat voor consequenties heeft dit voor stedelijke vernieuwing in Engeland? Wij gaan in dit hoofdstuk op zoek naar de buurthechting van Engelsen: hoe, waar en waarom voelen Engelsen zich thuis in hun buurt? Daarvoor maken wij gebruik van grootschalige paneldata afkomstig van de British Household Panel Survey (BHPS), die jaarlijks verzameld worden onder een representatief panel van huishoudens in Groot-Brittannië door de University of Essex. Voor dit onderzoek wordt vooral gebruikgemaakt van de data tussen 1998 en 2003, omdat deze jaargangen de meest relevante informatie over buurtbinding en beleving bevatten.

4.2 Hoe voelen Engelsen zich thuis?

Engelsen voelen zich op een bijna identieke manier thuis als Nederlanders: de meest voorkomende binding is zowel een sterke fysieke als sociale hechting aan de buurt.

Figuur 4.1 *Buurthechting in Engeland, 1998 (N = 14.835)*

Meer dan eenderde van de Engelse bevolking voelt zich, zowel fysiek als sociaal, thuis in de buurt. Daartegenover staat een groep van bijna een kwart van de Engelse bevolking die nauwelijks een band voelt met de buurt en de mensen die daar wonen. 17% van de Engelsen voelt zich alleen sociaal verbonden met de buurt, terwijl 23% zich daar alleen fysiek geaard voelt. In tegenstelling tot Nederland zijn er tussen Engelse buurten, vooral achterstandsbuurten en gegoedere wijken, weinig verschillen in buurthechting. Zou dit te maken kunnen hebben met het grotere belang van huizen voor Engelsen?

Een aanwijzing hiervoor is het belang van woonsatisfactie voor de verklaring van de verschillende buurtbindingen. Sterker dan in Nederland hangen verschillen in fysieke en sociale hechting aan de buurt samen met de tevredenheid over het huis: hoe tevredener Engelsen zijn, des te groter is hun buurthechting. Dat de buurt niet helemaal uit

beeld verdwijnt, blijkt uit het feit dat naast tevredenheid met de woning, de geschiktheid van de buurt voor kinderen een grote rol speelt in de vorm en mate van buurthechting van Engelse bewoners: in kindvriendelijke buurten voelen Engelsen zich fysiek en sociaal meer thuis. Toch overheerst het belang van de woning, zoals blijkt uit verschillen in de niveaus waarop Engelsen zich met hun buurt identificeren. Terwijl Nederlanders allemaal hetzelfde verlanglijstje voor hun buurt hebben, verschillen Engelsen onderling in buurtorientatie. Vooral in de achterstandswijken van Engeland (de 86 meest achtergestelde wijken volgens the Indices of Deprivation 2000 and 2004) identificeren bewoners zich vaker met hun huis of identificeren zij zich helemaal niet met hun huis of woonomgeving, terwijl in de welgesteldere wijken bewoners zich vaker met hun huis én buurt identificeren. Het lijkt erop dat Engelse bewoners, geconfronteerd met hun achterstand, zich nog verder terugtrekken achter de voordeur.

4.3 Waarom voelen Engelsen zich thuis?

Om na te kunnen gaan waarom bewoners zich in de ene wijk meer identificeren met hun huis of zich meer fysiek dan sociaal hechten aan hun buurt is aan bewoners gevraagd om aan te geven waarom ze zich thuis voelen: waarom willen ze in hun buurt wonen? De meest aangehaalde reden is verrassend genoeg de mensen die in de buurt wonen. Ondanks het belang van eigen huis en tuin geven Engelsen aan zich pas echt thuis te voelen bij hun buurtgenoten. Hebben we hier te maken met een typisch Engels staaltje sociaal wenselijk antwoorden: maakt de gevoeligheid voor klassenverschillen Engelsen schuchter in het uitspreken van hun gevoelens of is er meer aan de hand?

Als we kijken naar persoonlijkere verklaringen voor verschillen in thuisgevoelens (geld, opleiding, leeftijd en kinderen), dan blijkt dat, net als in Nederland, leeftijd uitmaakt voor hechting aan de buurt: oudere bewoners voelen zich zowel fysiek als sociaal meer thuis in de buurt. In tegenstelling tot Nederland maken kinderen geen verschil voor de buurthechting van Engelse bewoners. Hoewel de geschiktheid van de buurt voor kinderen ertoe doet, zorgt het daadwerkelijk hebben van kinderen er niet voor dat Engelsen zich verbondener voelen met hun buurt of buurtgenoten. Mogelijk speelt hier het belang van 'catchment areas' van scholen in Engeland een rol: toelating tot scholen is afhankelijk van postcode en een goede school in de buurt kan de huizenprijzen daarom aardig opjagen. Daarmee worden scholen en kinderen in de buurt een belangrijke graadmeter voor sociale status en aantrekkelijkheid van de buurt.

Een nog opvallender verschil met Nederland is het belang van sociale participatie voor buurtthechting. Terwijl dit voor Nederlandse buurtbewoners veruit het meeste gewicht in de schaal legt, maakt de mate van sociale participatie nauwelijks verschil voor de Engelse buurtbewoners. De meeste buurtbewoners zijn niet sociaal actief in de buurt of geen lid van een buurtclub of vereniging. Wat wel uitmaakt voor Engelsen is de tijd die ze doorbrengen in en om het huis; hoe meer ze klussen in huis, sleutelen aan de auto of graven in de tuin, des te meer voelen ze zich fysiek verbonden met hun buurt. Deze uitkomst onderstreept de observaties van Fox aan het begin van dit hoofdstuk. Engelsen voelen zich pas echt thuis in hun huis. Door tijd te spenderen rondom het huis claimen Engelse bewoners als het ware hun plek in de buurt en ontwikkelen ze een emotionele band met de plek waar ze wonen. Dit gaat dus inderdaad in tegen de eerdere bevinding dat Engelse bewoners hun burens als belangrijkste motief voor thuis voelen opgeven. Kennelijk is wat Engelsen doen om zich thuis te voelen anders dan wat ze zeggen waarom ze zich thuis voelen.

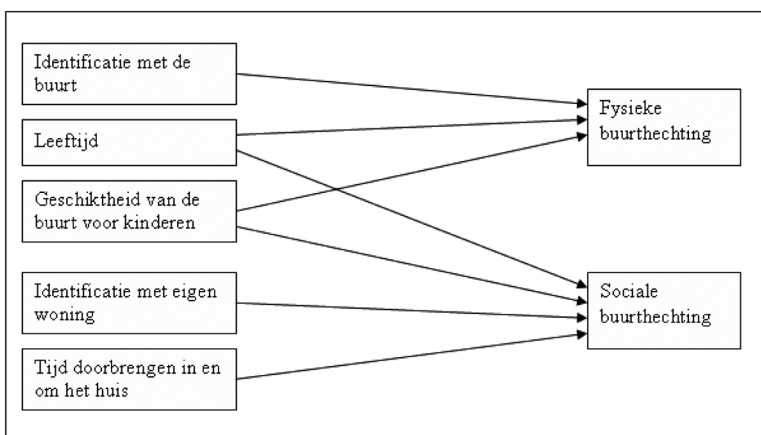
Feit is dat buurtparticipatie er veel minder toe doet. Uit analyses, waarin de verschillende verklaringen in samenhang getoetst zijn, blijkt dat veruit de belangrijkste factor voor verschillen in buurtthechting is of mensen zich identificeren met hun buurt. Afgezet tegen bewoners die een sterke plaatsidentiteit hebben ontwikkeld, hebben bewoners met een zwak ontwikkelde plaatsidentiteit 32 keer zoveel kans om geen of nauwelijks affectie te voelen voor hun buurt of buurtgenoten dan om een sterke fysieke en sociale band met hun buurt te ontwikkelen. Daarbij maakt het niveau van identificatie verschil voor het type affectie dat mensen voor hun buurt voelen. Indien bewoners zich meer identificeren met hun huis, zal dit hun verbondenheid met buurtgenoten vergroten, terwijl omgekeerd meer identificatie met de buurt de fysieke band aanhaalt. Deze uitkomst verklaart de eerdere discrepantie in motieven voor thuisvoelen: tijd in en om het huis is vooral goed voor de sociale binding met de buurt, terwijl een focus op de bewoners in de buurt goed is voor een fysieke band met de buurt. Wanneer Engelsen dus zeggen dat buurtgenoten hun thuis laten voelen, dan doelen ze op hun geaardheid in de buurt, terwijl hun obsessie met klussen en tuijnieren een belangrijke rol speelt in hun sociale buurtverbondenheid. Dit laatste wordt ook bevestigd door Fox:

If you do spend time squatting, bending and pruning in your front garden you may find this is one of the very few occasions on which your neighbours will speak to you. A person busy in his or her front garden is regarded socially 'available', and neighbours who would never dream of knocking on your front door may stop for a chat. [...] In fact, I know of many streets in which

people who have an important matter to discuss with a neighbour will wait patiently – sometimes for days or weeks – until they spot the neighbour in question working in his front garden. (2004: 126)

In onderstaande figuur staan de verschillende verklaringen opgesomd in relatie tot fysieke en sociale buurthechting.

Figuur 4.2 Factoren die verschillen in buurthechting in Engeland verklaren

Op basis van dit schema kunnen de verschillende vormen van buurthechting als volgt getypeerd worden: bewoners die nauwelijks gehecht zijn aan de buurt en hun buurtgenoten zijn vooral jongvolwassenen met een bescheiden opleidingsniveau en beschikken (in deze levensfase) over relatief weinig inkomen. Zij identificeren zich nauwelijks met hun buurt of woning en brengen er relatief weinig tijd in door. Bewoners die zich vooral verbonden voelen met hun buurtgenoten zijn vaak ouder, beter opgeleid en beschikken over meer inkomen. Zij identificeren zich sterker met hun huis en brengen er relatief veel tijd in door. Bewoners die alleen een fysieke affectie voor de buurt hebben zijn ook ouder, maar zijn minder hoog opgeleid en hebben minder geld te besteden. Deze bewoners identificeren zich vaker alleen met hun buurt. Bewoners tenslotte die zich zowel fysiek als sociaal sterk verbonden voelen met hun buurt zijn gemiddeld ouder, met een bescheiden opleiding maar met meer geld om te besteden. Zij identificeren zich zowel met hun buurt als hun huis en zijn fervente klussers en tuiniers.

4.4 Patronen van buurthechting

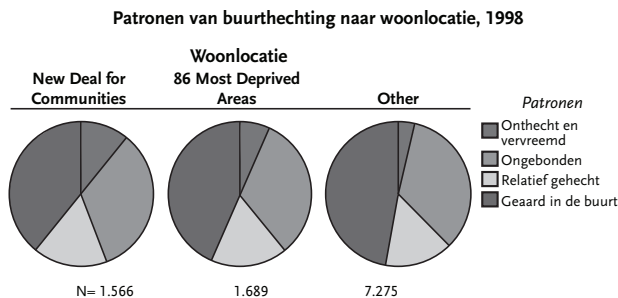
Om meer variatie in thuisgevoelens te kunnen onderscheiden is wederom gezocht naar verschillende patronen van buurthechting door bewoners niet alleen in te delen op basis van hun affectieve band met de buurt, maar ook op basis van hun tevredenheid met en hun sociale betrokkenheid bij huis en buurt. Daarbij is gezocht naar de vier patronen uit het vorige hoofdstuk om vergelijkingen te kunnen maken tussen Nederland en Engeland.

Wat blijkt? Engelsen voelen zich veel vaker geaard in hun buurt. Bijna de helft van de Engelse bewoners kan omschreven worden als sterk geaard in de buurt: zij voelen zich thuis in de buurt en zijn zowel fysiek als sociaal gehecht aan de buurt waar ze wonen. Ze zijn erg tevreden met de buurt waar ze wonen en waarderen hun buurtgenoten. Deze bewoners identificeren zich zowel met de buurt als met hun huis en zijn niet alleen actief rondom hun huis, maar gaan ook graag op stap buiten de buurt.

Een veel kleinere groep (zeker in vergelijking met Nederland) voelt het tegenovergestelde: onthecht en vervreemd en ontevreden met de buurt waar ze wonen. Ze identificeren zich minder met de buurt en zijn meer gericht op hun familie die in de omgeving woont. Deze groep bewoners is weinig sociaal actief, noch binnens- noch buitenshuis, laat staan buiten de buurt. Voor een vijfde van de Engelsen is de buurt een neutrale plaats om te wonen: ze zijn niet gehecht aan de buurt en minder tevreden over hun buurt. Deze bewoners neigen (meer dan in Nederland) naar een negatieve affectie voor hun omgeving. Wel zijn ze blij met de mensen die in de buurt wonen, maar ze voelen geen band met hen of de buurt en identificeren zich niet met hun omgeving. Ze zijn minder sociaal actief in hun buurt en geven de voorkeur aan activiteiten die elders plaatsvinden. 15% van de Engelsen, ten slotte, vertoont een relatieve hechting aan de buurt: deze bewoners voelen zich thuis en zijn tevreden met hun buurt en buurtgenoten, maar zijn niet bijzonder gehecht aan hun buurt, in ieder geval niet als specifieke plek. In vergelijking met Nederlandse bewoners binnen deze groep zijn de Engelse bewoners minder actief binnen en buiten hun buurt. Deze vergelijking gaat ook op voor de gemiddelde Engelse bewoner: Engelsen zijn vergeleken met Nederlanders minder actief in en minder tevreden over hun buurt.

Ook nu zijn de vier groepen bewoners niet gelijk verdeeld over de Engelse steden en dorpen: bewoners in achterstandswijken en in het bijzonder in de zogenaamde New Deal for Communities-gebieden voelen zich vaker ontheemd en vervreemd van hun buurt, terwijl bewoners in buurten met geen of weinig achterstand vaker geaard zijn in hun buurt.

Figuur 4.3 Patronen van buurthechting naar woonlocatie, 1998

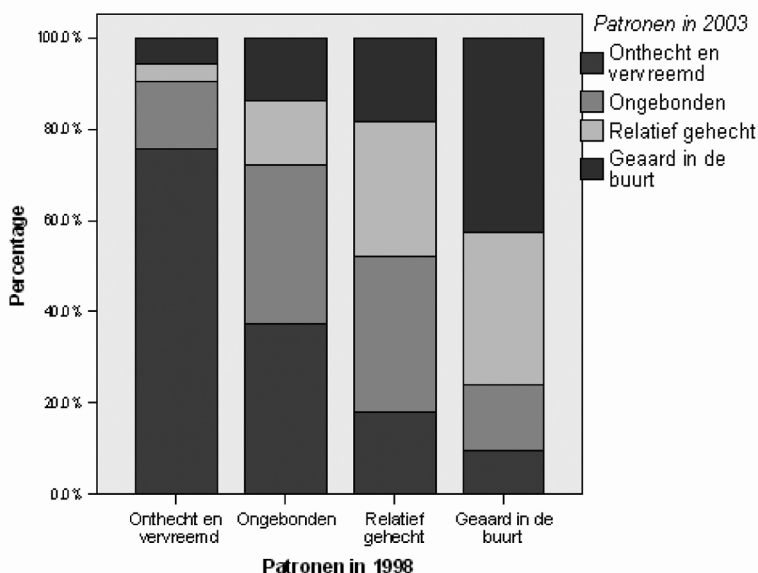
4.5 Buurthechting en stedelijke vernieuwing

Om na te kunnen gaan of stedelijke vernieuwing verschil maakt voor de hechting van Engelse bewoners aan hun buurt, in het bijzonder voor bewoners in achterstandsbuurtten, zijn buurtbewoners door de tijd gevolgd, waardoor nauwkeurige uitspraken te doen zijn over de oorzaken van eventuele veranderingen in thuisgevoelens. De paneldata voor de jaren 1998 en 2003 staan centraal in deze vergelijking, omdat deze jaargangen de meest relevante informatie over buurtbinding en beleving bevatten. Uit deze vergelijkingen blijkt dat veranderingen in thuisvoelen en buurthechting zichtbaarder zijn in Engeland. Dit heeft deels te maken met de beschikbare data die individuele veranderingen zichtbaar maken, terwijl wij het voor Nederland moeten doen met gegevens op geaggregeerd niveau. 12% van de Engelsen voelt zich in 2003 minder thuis in de buurt, terwijl 17% zich juist meer thuis is gaan voelen. Vergelijkbare veranderingen zijn zichtbaar in de manier waarop Engelse bewoners zich thuis voelen in hun buurt: 14% voelt zich minder verbonden met hun buurtgenoten dan in 1998 en 8% minder met hun buurt als plek om te wonen. Daartegenover staan twee groepen van 13% die respectievelijk een betere emotionele band hebben opgebouwd met hun buurtgenoten of met de buurt waar ze wonen. Maar de meerderheid van de Engelsen ($\pm 70\%$) ervaart geen verandering tussen 1998 en 2003 in hun buurthechting.

In de ene buurt zijn de veranderingen groter dan de andere: vooral bewoners in de New Deal-wijken laten de meeste vooruitgang zien, doordat bewoners die voorheen geen band met de buurt of hun burens ervaarden, vaker op een of twee van beide fronten een affectieve band hebben ontwikkeld. Dit terwijl bewoners in de andere Engelse achterstandswijken juist vaker hun affectie voor de buurt verliezen, zeker als ze in 1998 sterk gehecht waren aan hun buurt en buurtgenoten. In de

welgesteldere wijken verliezen vooral de bewoners die in 1998 meer gesteld waren op hun buren hun sociale hechting aan de buurt. Veranderingen in patronen van buurthechting komen eveneens vaker voor in Engeland. Tussen 1998 en 2003 verandert 85% van de Engelsen van mening over hun tevredenheid met de buurt waar ze wonen, hun sociale participatie in en buiten de buurt en/of de band die ze hebben met hun woonomgeving. De grootste verandering doet zich voor bij de groep bewoners die zich sterk geaard voelen in hun buurt, terwijl bewoners die zich vervreemd voelen de minste verandering laten zien.

Figuur 4.4 Patronen van buurthechting, 1998 afgezet tegen 2003 (N = 5.624)

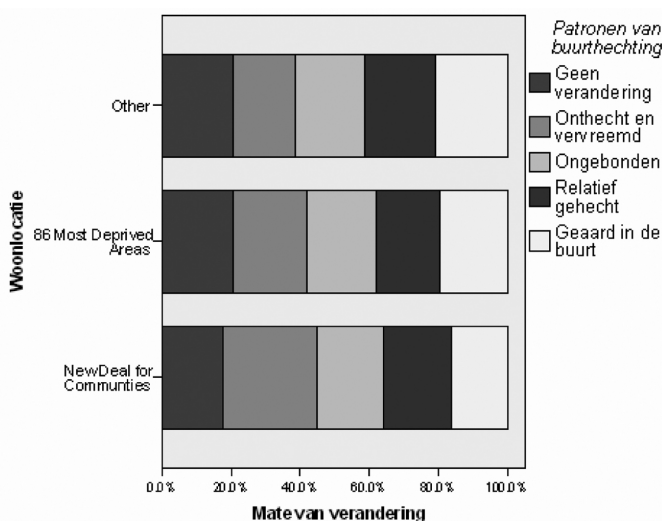
Dit wordt in bovenstaande figuur geïllustreerd door het overwegend blauwe deel in de eerste kolom. Bewoners die zich in 1998 vervreemd ('alienated') voelden van hun buurt, geven ook in 2003 aan onthecht te zijn.

Verandering betekent in de meeste gevallen minder buurthechting: een groot deel van de bewoners dat zich neutraal opstelde ten opzichte van hun buurt in 1998, geeft vijf jaar later aan zich meer vervreemd van hun buurt te voelen, terwijl een vergelijkbare groep die zich in 1998 nog identificeerde met de buurt (relatieve binding), in 2003 aangaf niet veel belang meer te hechten aan hun buurt. Eenzelfde trend is zichtbaar bij bewoners die zich sterk geaard voelden in hun buurt: vijf jaar later ervaart een aanzienlijke groep van deze bewoners een meer

relatieve binding met hun woonomgeving en een klein deel voelt zich zelfs onthecht of stelt zich neutraler op ten opzichte van hun buurt. De laatste kolom in de figuur laat daarom de meeste kleurwijzingen zien.

Wel is de negatieve lijn minder sterk in de grootste achterstandswijken van Engeland. Vooral in de New Deal-wijken voelen minder bewoners zich vervreemd en onthecht en stellen zich meer neutraal op (ongebonden) ten opzichte van hun buurt dan in de andere achterstands- en de meer welgestelde wijken.

Figuur 4.5 *Verandering in patronen van buurthechting in Engeland, naar woonlocatie, 1998-2003 (N = 5.624)*

Dit wordt in bovenstaande figuur geïllustreerd door het relatief grotere vlak voor ‘onthecht en vervreemd’ en het kleinere vlak voor ‘geen verandering’ bij New Deal-wijken. De grootte van de vlakken geeft de mate van de verandering aan. Het lijkt erop dat in de New Deal-wijken meer vooruitgang wordt geboekt dan in de prioriteitswijken in Nederland. De toegenomen buurthechting betekent echter niet dat bewoners in deze wijken ook tevredener en meer betrokken zijn: negatieve gevoelens van ontheemding maken, net als in de Nederlandse prioritaire wijken, voornamelijk plaats voor gevoelens van neutraliteit waarbij de buurt een geringere rol speelt in de emotionele beleving en identiteit van bewoners. Maar waar andere Nederlandse wijken ook in de emotionele lift zitten, laten de andere achterstandswijken in Engeland, en zelfs de welgesteldere wijken, een afnemende buurthechting zien. De trendbreuk in Engeland is dus opvallender. Is de New Deal-aanpak daarmee een succes te noemen? En wat zit er achter dit succes? Op de New

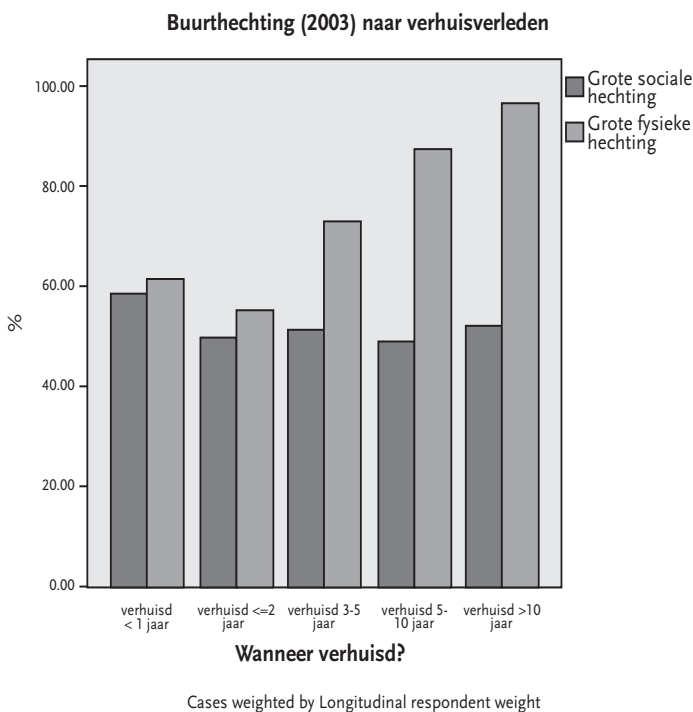
Deal-aanpak zullen we dieper ingaan in het volgende hoofdstuk. Hier richten we ons op een aantal mogelijke achtergronden van het succes: heeft de afgenomen ontheemding vooral te maken met een andere betrokkenheid van mensen bij hun buurt? Zijn bewoners in deze wijken hun buurt anders gaan beoordelen of zijn hun persoonlijke omstandigheden (inkomen, opleiding, gezinssituatie) gewijzigd?

Ook in Engeland blijkt verhuizen de belangrijkste verklaring voor afgenomen fysieke hechting aan de buurt. Indien bewoners tussen 1998 en 2003 (al dan niet gedwongen) verhuizen, heeft dit het grootste effect op hun affectie voor de buurt. Meer dan eenderde van de Engelsen veruult hun huis in deze periode voor een ander; de meerderheid van deze mensen blijft wonen in dezelfde gemeente (Local Authority District). Degenen die in hetzelfde huis (en buurt) bleven wonen, zijn in 2003 meer dan tweemaal zoveel gehecht aan hun buurt als de mensen die verhuisden. Daarnaast draagt een gemeenschapsgevoel ertoe bij dat Engelsen zich fysieker thuis voelen in de buurt: wanneer bewoners het idee hebben in een vriendelijke en behulpzame omgeving te wonen (waar privacy gerespecteerd wordt), dan versterkt dit hun fysieke buurt-hechting.

Hoelang duurt het voordat bewoners weer fysiek gehecht raken aan hun buurt? Uit onderstaande figuur blijkt dat na drie jaar de fysieke buurthechting toeneemt bij bewoners die verhuisd zijn. Opvallend is dat tot twee jaar na de verhuizing de fysieke affectie van mensen die verhuisden nog steeds afneemt.

Opnieuw is de invloed van verhuizing op de sociale buurthechting van bewoners een stuk minder en in Engeland is deze zelfs niet significant: verhuizing ontregelt voornamelijk de band met de buurt en minder de band met bewoners. Waar in Nederland sociale netwerken van belang zijn voor meer sociale hechting aan de buurt, speelt in Engeland vooral in welke mate bewoners zich identificeren met de woon-omgeving, los van de contacten die ze in de buurt onderhouden. Alhoewel Engelse bewoners meer waarde hechten aan hun huis dan aan hun buurt (zie figuur 4.2), kan hun sociale hechting aan de buurt aanzienlijk vergroot worden wanneer bewoners zich sterker identificeren met hun buurt. De buurt is in Engeland niet zozeer van belang voor het onderhouden van contacten, maar voor het onderstrepen van de eigen identiteit. De buurthechting van Engelse bewoners is daarmee een persoonlijker beleving, terwijl voor Nederlanders de buurt een belangrijk sociaal platform is. Veranderingen in sociale participatie en buurtbetrokkenheid hebben dan ook nagenoeg geen effect op de buurthechting van Engelse bewoners. Wel vergroot het doorbrengen van meer tijd in en om het huis de fysieke buurtbinding in Engeland. Dit wijst wederom op het belang van eigen huis en tuin voor de buurthechting van Engelse bewoners.

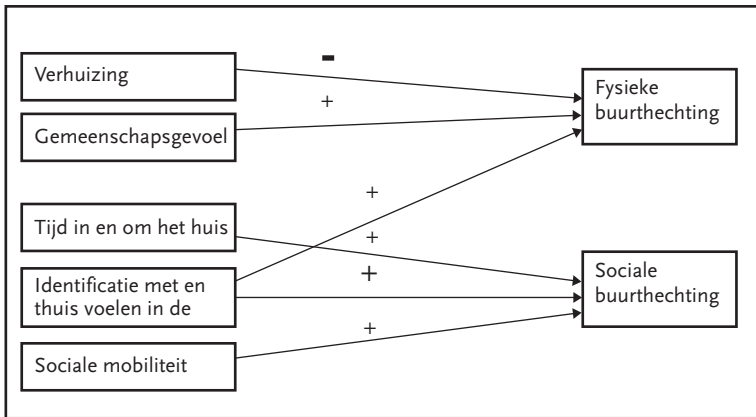
Figuur 4.6 *Buurthechting (2003) naar verhuisverleden*

Ook een langere woontuur en een vergroot gevoel van veiligheid dragen enigszins bij aan de sociale buurthechting. Net als in Nederland zorgen daarnaast veranderingen in de persoonlijke situatie voor meer buurthechting: sociale stijging in de vorm van meer inkomen en gezinsuitbreiding zorgen voor meer sociaal en fysiek-emotionele binding met de buurt.

De verschillende factoren die zorgen voor meer of minder buurthechting in Nederland en Engeland zijn opgesomd in figuur 4.7.

Het stroomschema illustreert dat waar stedelijke vernieuwing door gedwongen verhuizing in eerste instantie afbreuk doet aan de fysieke buurthechting van bewoners in Engeland, beleidsmakers en sociale professionals de sociale band van bewoners met hun buurt kunnen versterken door projecten op te zetten die zich speciaal richten op het vergroten van identificatie met de buurt in en betrokkenheid bij de eigen woning.

Figuur 4.7 Factoren die buurthechting in Engeland het meest beïnvloeden

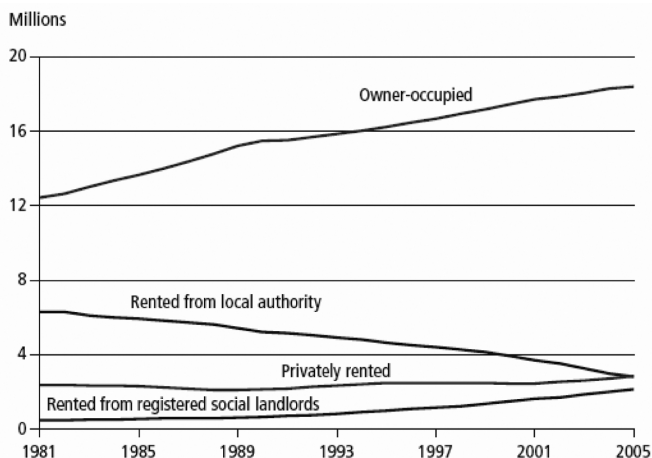
5 Thuis in de Engelse en Nederlandse volkshuisvesting

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk gaan we in op de belangrijkste verschillen tussen de Nederlandse en Engelse volkshuisvesting en daaraan gekoppeld het stedelijke beleid in beide landen. Kennis van deze verschillen is belangrijk om de onderzoeksresultaten tussen beide landen te kunnen plaatsen. Zijn verschillen in thuisgevoelens tussen Nederland en Engeland terug te voeren op verschillen in stedelijk beleid of er is sprake van een wezenlijk andere problematiek die doorwerkt in de buurt hechting van bewoners (en de aandacht daarvoor in stedelijk beleid)? Het accent ligt in dit hoofdstuk op Engeland, omdat het stedelijk beleid daar waarschijnlijk minder bekend zal zijn.

Net als Nederland kent Engeland een grote sociale huursector, die zelfs groter is dan de particuliere huurmarkt.⁷ De belangrijke andere woonvormen in Engeland zijn 'owner-occupation', 'local authority housing', en 'private rented housing'. Wij zouden dit vertalen met koopwoningen, gemeentelijke sociale huisvesting en particuliere huur. Registered Social Landlords opereren naast de gemeente in de sociale huursector en zijn onafhankelijk van de overheid. Het gaat vaak om kleine corporaties met minder dan 250 huizen. In totaal zijn er in Engeland 1388 housing associations actief, maar de meerderheid van de markt is in handen van een aantal grote: 4% van de associations beheert 52% van de voorraad. De housing associations bedienen voornamelijk de lage inkomensgroepen: 83% van hun klanten heeft recht op Housing Benefits (vergelijkbaar met de Nederlandse huursubsidie).

Binnen deze woonvormen hebben zich in de twintigste eeuw belangrijke verschuivingen voorgedaan: het aandeel eigenhuizenbezitters is toegenomen van 10% tot 67% van de woonvoorraad ten koste van de particuliere huurmarkt die haar aandeel zag zakken van 90% naar minder dan 10%. De sociale huursector, voornamelijk bestaand uit council housing, nam daarnaast toe tot eenderde van de voorraad, om vervolgens weer af te nemen tot een kwart.

Figuur 5.1 Huizenvoorraad naar eigendomsvorm in het Verenigd Koninkrijk

Op de Engelse en Nederlandse huurmarkt is in de tweede helft van de twintigste eeuw een aantal vergelijkbare ontwikkelingen te zien. De rol van gemeenten bij woonruimteverdeling wordt kleiner ten gunste van (geprivatiseerde) woningcorporaties. De centrale overheid trekt in de jaren tachtig en negentig de financiële teugels aan en probeert marktwerking te stimuleren. In Nederland worden de gouden koorden zelfs helemaal doorgesneden. De controle laat de overheid steeds meer over aan centrale organen als de Housing Corporation en de Nationale Woningraad (NWR) en het Centraal Fonds Volkshuisvesting (CFV). De individuele burger komt daarentegen steeds centraler te staan. In beide landen hebben bijvoorbeeld de bouwsubsidies op complexniveau grotendeels plaatsgemaakt voor individuele huurondersteuning (huursubsidie of Housing Benefits). Ook kampen de huisvestingssectoren in beide landen met vergelijkbare problemen: een verouderd en eenzijdig woningbestand met name in de grote steden, verloedering van centrumbuurten in de grote stad, onderbezetting in de sociale huursector, en een achterstand in nieuwbouw met als gevolg een krappe woningmarkt.

Achter deze op het eerste gezicht vergelijkbare ontwikkelingen binnen het Engelse en Nederlandse volkshuisvestingssysteem gaan echter zeer grote verschillen schuil tussen beide systemen. Vergeleken met de Engelse sociale huursector is de Nederlandse woningvoorraad van sociale verhuurders erg jong, kwalitatief goed en minder eenzijdig. In Nederland is daarnaast de toegang tot sociale huur breder dan in Engeland, de sociale huursector is hier veel minder gestigmatiseerd. Huisbazen in Engeland hebben daarentegen meer bewegingsvrijheid, bijvoorbeeld in het bepalen van de hoogte van de huur.

Tabel 5.1 Woningvoorraad naar eigendomsvorm voor Engeland en Nederland

<i>Eigendomsvormen</i>	<i>Aandeel in Engelse woningvoorraad, 1994</i>	<i>Aandeel Nederlandse voorraad, 2000</i>
Owner Occupation	68%	52%
Private Rented	10%	12%
Housing Associations	4%	*36%
Local Authority	18%	

* inclusief gemeentelijke huisvesting

bron: Office of the Deputy Prime Minister, Housing Key Facts / Sociaal Cultureel Rapport 2002.

De verschillen tussen de Engelse en Nederlandse sociale huursector zijn terug te voeren op verschillen tussen de volkshuisvestingssystemen in beide landen. In Engeland is sprake van een grote mate van segmentatie op de woningmarkt tussen de eigendoms categorieën. De eigen woning is de norm. De particuliere huursector is bedoeld voor huishoudens die geen eigen woning kunnen of willen kopen. De sociale huursector tenslotte is bestemd voor huishoudens die in de overige twee sectoren niet aan bod komen. Daarbij zijn gehandicapten en ouderen vooral aangewezen op local authority housing (gemeentelijke sociale huisvesting). Gevolg is een sterke concentratie van lage inkomensgroepen in de Engelse sociale huursector. In Nederland is er veel minder sprake van segmentatie tussen de verschillende eigendoms categorieën. De spreiding van huishoudens (naar inkomen) over de verschillende eigendomssectoren is dan ook veel groter. Gevolg is dat er ook geen stigma rust op een van de categorieën. Deze verschillen zijn deels terug te voeren op historische ontwikkelingen in beide landen. Hieronder volgt daarom een kort overzicht van de belangrijke ontwikkelingen in de naoorlogse Engelse huisvestingssector.

5.2 Een korte geschiedenis van Engelse huisvesting

Gemeentelijke huisvesting nam sterk toe na de Eerste en Tweede Wereldoorlog (2 miljoen nieuwe huizen na de Eerste en 4 miljoen huizen na de Tweede Wereldoorlog) om te voldoen aan de grote vraag naar woningen. De 'working class' was de voornaamste doelgroep en van dit stigma heeft council housing zich nooit meer goed kunnen ontdoen. De sector is hier zelf voor een groot deel schuldig aan door vanaf 1930 council housing vooral te gebruiken voor het herhuisvesten van mensen na de 'slum clearance' (grootschalige sloop van krottenwijken). Na de Tweede Wereldoorlog worden de verwijzingen naar de working class uit de stukken gehaald en gaan de councils zich meer toeleggen op het

vervangen van de woonvoorraad, vooral door het slopen van oude woningen. Daarvoor in de plaats komt industriële hoogbouw die door de overheid sterk gesubsidieerd wordt. Kwantiteit was belangrijker dan kwaliteit. Dat wil niet zeggen dat er niks nieuws meer gebouwd wordt: tot het einde van de jaren zeventig is deze sector verantwoordelijk geweest voor het leeuwendeel van de woningbouwproductie. In de vroege naoorlogse periode wordt maar liefst 70 tot 80% van de totale Engelse woningbouwproductie gerealiseerd voor gemeenten.

In de jaren zeventig neemt de productie van de sociale huursector (vooral local authorities) af tot circa 50%. In deze jaren verandert het tij voor council housing doordat de conservatieve regering haar steun in-trekt ten gunste van onafhankelijke woningcorporaties, zogenaamde RSL's (Registered Social Landlords). In de jaren zeventig en tachtig verdwijnt council housing steeds meer naar de marge en gaan lokale overheden zich toeleggen op welzijn en kwetsbare groepen. De overheid draait de algemene subsidiekraan steeds verder dicht en vervangt deze door een individuele subsidie: Housing Benefit. Deze rol van gemeentelijke huisvesting werd verder teruggedrongen met wetgeving zoals de 'Right to Buy', maar ook via regelingen als 'Pick Your Own Landlord' en Large Scale Voluntary Stock Transfer (LSVT)-constructies. Grote delen van de gemeentelijke voorraad is verkocht aan huurders of doorgeschoven naar onafhankelijke housing associations (RSL's), die een grote rol van de overheid toegedicht krijgen. Deze voorkeur wordt gevoed door het wantrouwen van de conservatieve regering ten opzichte van lokale overheden die in haar ogen veel te bureaucratisch, traag en overgecentraliseerd waren. RSL's worden daarentegen gezien als gevarieerde, innovatieve actoren die ook nog een keer het vrijwilligerswerk stimuleren.

Naast het overhevelen van de gemeentelijke woningvoorraad naar RSL's wordt ook een groot deel van de voorraad in de jaren tachtig verkocht aan huurders, waardoor tegenwoordig zeven van de tien huizen in Engeland door hun eigenaar worden bewoond. De slechte en gestigmatiseerde naam van de huursector heeft ervoor gezorgd dat mensen het liefst hun eigen huis bezitten. De overheid werkt hieraan mee via een pakket stimuleringsmaatregelen zoals 'Right to Buy'. Dankzij deze maatregelen hebben sinds 1980 1,5 miljoen huishoudens hun eigen woning kunnen kopen. Op basis van het aantal jaren huur (minimaal 2 jaar) kunnen mensen kortingen krijgen bij het kopen van hun huis, die oplopen tot 70%. Mensen die het aankoopbedrag niet in een keer bij elkaar kunnen leggen, kunnen de huur inzetten voor een hypotheek. De corporaties waren gedwongen hieraan mee te doen en moesten forse korting geven op de marktwaarde van de woning. Deze uitverkoop heeft ertoe geleid dat het beste deel van de sociale huursector is verkocht en de RSL's moeite hebben de kwaliteit van de resterende

voorraad op peil te houden. Tegelijkertijd zijn hun reserves afgeroomd en de huren fors gestegen.

De snelle omslag uit de jaren tachtig heeft voor de nodige problemen gezorgd. De wachtlijsten voor de sociale huursector zijn lang en bewoners van sociale huurwoningen zijn sterk afhankelijk geworden van de huursubsidie die ze ontvangen. Het stimuleren van het eigenwoningbezit onder lage inkomensgroepen heeft ertoe geleid dat er veel betalingsproblemen zijn ontstaan toen de rente sterk ging stijgen aan het eind van de jaren tachtig. Daarnaast worden er nu problemen ervaren met de kwaliteit van de eigen woningen van mensen met een laag inkomen. Deze groep heeft niet voldoende middelen om de woning te onderhouden, waardoor er achterstanden ontstaan. De woning verkopen en weer terugvallen op de sociale huursector is echter niet eenvoudig, gezien de lange wachtlijsten. Deze problemen leiden tot een dramatische verandering in het Engelse stedelijk beleid in het begin van de jaren negentig: de steun voor eigenhuizenbezit nam af en de verkoop van sociale huurwoningen werd aan banden gelegd.

5.3 Stedelijk beleid: van Thatcher naar New Labour

The conservatieve Engelse regering geloofde in de jaren tachtig en negentig sterk in de voordelen van privatisering: de rol van de publieke sector diende beperkt te worden ten gunste van de private sector. De macht en middelen van gemeenten werden beknot en een groot deel van de lokale diensten werd geprivatiseerd of uitbesteed. Nieuwe actoren vanuit de private en sociale sector raakten betrokken bij de levering van stedelijke diensten en de uitvoering van stedelijke vernieuwing. Dit leidde tot de eerste formulering van een nationaal stedelijk beleid, maar dit beleid stond los van de andere structurele overheidsprogramma's. In de praktijk leidden de forse bezuinigingen op programmagelden voor de steden, in combinatie met de uitbesteding van lokale diensten, tot een sterk gefragmenteerde lokale dienstverlening. De effectiviteit van de ingezette middelen binnen het stedelijk beleid verwaterde door de te grote spreiding van middelen over de verschillende initiatieven. De Labour-regering, die in 1997 aan de macht kwam, besloot daarom het roer om te gooien. In de ogen van Labour was het beleid te gecentraliseerd, te bureaucratisch en te afstandelijk van lokale burgers geraakt. Labour maakte zich grote zorgen over de snel toenemende kloof tussen arme en rijke buurten en regio's in Engeland, en zat in haar maag met een afnemend aantal kiezers dat de gang naar het lokale stemlokaal nog maakte. Labour zocht daarom naar nieuwe wegen voor democratische vernieuwing, modernisering van het lokale bestuur en naar nieuwe vormen van burgerparticipatie.

Dit leidde in de afgelopen tien jaar (1997-2007) tot veel dynamiek op stedelijk gebied. Een groot aantal rapporten en onafhankelijke studies bogen zich over de staat en toekomst van de Engelse steden. De meest belangrijke zijn: *Lord Rogers Task Force on Urban Renaissance* (DETR, 1999), *Labour's White Paper* in 2000, *Better Towns and Cities: Delivering an Urban Renaissance; the National Neighbourhood Renewal Strategy* in 2001 (SEU, 2001), en ten slotte *The Sustainable Communities Plan* in 2003 (ODPM, 2003).

De verschillende rapporten en studies leverden diverse aanknopingspunten op voor stedelijk beleid, die grotendeels ingingen tegen het beleid van de vorige conservatieve regering.

Steden werden niet langer als geldverslindende hindermacht gezien, maar als economische groeiplaatsen en vanuit deze optiek probeerde de Labour-regering de relatie met de steden te verbeteren en conflicten te vermijden. Budgetten voor steden werden fors uitgebreid en steden hoefden niet langer met elkaar te concurreren voor toegang tot deze budgetten. Daarnaast kregen steden meer bevoegdheid om het geld naar eigen inzicht in te zetten.

Voor de aanpak van problemen in achterstandswijken werd een speciale denktank in het leven geroepen: the Social Exclusion Unit. Deze unit lanceerde een reeks van gebiedsaanpakken om de problemen het hoofd te bieden, waaronder New Deal for Communities, Educational Action Zones, Health Action Zones, Sure Start en Employment Zones. Met name de New Deal for Communities (NDC)-aanpak is interessant, omdat deze, in tegenstelling tot de andere initiatieven, een heel gebied als uitgangspunt nam voor interventies. De andere aanpakken richtten zich op specifieke thema's binnen gebieden. De NDC-aanpak diende als een katalysator te fungeren voor een intensieve fysiek-sociale aanpak van de voornaamste achterstandsgebieden, waarbij actieve betrokkenheid van bewoners bij de planning en uitvoering van de stedelijke vernieuwing vooropstond ('putting residents in the driving seat'). Momenteel zijn er 39 NDC-gebieden, met ieder gemiddeld 4.500 woningen, verspreid over Engeland. Deze gebieden ontvangen £ 50 miljoen van het rijk over een periode van tien jaar. De besteding van deze middelen verschilt per gebied en is afhankelijk van de keuzes die bewoners en het lokale NDC-bestuur maken.

Ook op regionaal niveau timmerde de Labour-regering aan de weg door private ondernemingen, Regional Development Agencies, op te zetten die verantwoordelijk waren voor de coördinatie van regionale economische programma's en de ontwikkeling van een strategisch raamwerk voor lokale stedelijke vernieuwing. Tenslotte stak de regering ook de hand in eigen boezem en werden verschillende departementen met elkaar geïntegreerd door gemeenschappelijke doelen voor stedelijke vernieuwing op te stellen. Deze doelen werden nauwkeurig uitge-

werkt in cijfermatige indicatoren, waar departementen ieder jaar aan dienden te voldoen.

Volgens Britse onderzoekers, die het stedelijke beleid van Labour en de effecten daarvan op de lokale huisvesting onder de loep hebben genomen (Paskell and Power, 2005), staan drie thema's centraal in het denken van de Labour-regering en deze thema's verklaren waarom Labour zich zo druk maakt over stedelijke vernieuwing: sociale uitsluiting, leefbaarheid en duurzame gemeenschappen. Deze drie begrippen vormen de basis van het stedelijk beleid onder Labour. Sociale uitsluiting benadrukt dat het de regering om meer te doen is dan armoede en werkloosheidsbestrijding: met sociale uitsluiting wil de overheid een scala aan maatschappelijke problemen in achterstandswijken in een keer aanpakken.

Het was nadrukkelijk de taak van de Social Exclusion Unit om deze kluwen aan problemen bloot te leggen. De aanbevelingen van deze commissie leidden tot de oprichting van een Neighbourhood Renewal Unit (NRU) die als taak kreeg een actieplan voor integrale aanpak van problemen in de ergste achterstandswijken te ontwikkelen. Dit actieplan verplichtte gemeenten in de 88 meest achtergestelde gebieden om strategische partnerschappen op te zetten met lokale instellingen, zowel publiek, privaat, als vrijwilligersorganisaties, die in samenspraak een wijkaanpak (Local Neighbourhood Renewal Strategies) diende te ontwikkelen voor de aanpak van problemen in deze achterstandswijken. Voor de financiering van deze programma's werd een centrale pot ingesteld: the Neighbourhood Renewal Fund, waarbij wijkmanagers werden aangesteld voor de verdeling van de centen. Met deze aanpak probeerde de Labour regering een ambitieuze doelstelling te realiseren: binnen tien tot twintig jaar diende niemand in Engeland meer in serieuze achterstand te leven (*within 10 to 20 years, no-one should be seriously disadvantaged by where they live* (ibid.: 8). Om deze ambitie te bereiken stelde de regering verschillende indicatoren vast voor de verbetering van sociale en economische condities in de richting van de meer gemiddelde waarden voor heel Engeland.

Leefbaarheid verwijst volgens de Labour-regering naar de kwaliteit van leven in de achterstandswijken, waarbij het accent wordt gelegd op de openbare ruimte. Door de publieke ruimte schoner, veiliger en groener te maken wordt volgens Labour de kwaliteit van leven in deze (maar ook in andere) wijken sterk verbeterd en wordt niet alleen sociale uitsluiting aangepakt, maar het leven in de wijken zelf verbeterd.

Het groener maken van wijken verwijst naar de derde doelstelling van Labour: wijken moeten niet alleen nu maar ook in de toekomst vitale plaatsen om te leven zijn door duurzaamheid te creëren. Daarmee doelde de overheid aanvankelijk op meer algemene doelstellingen als economisch groei die in de pas loopt met sociale mobiliteit, natuurbe-

scherming en energiebesparing. Maar dit thema kreeg een bijzondere invulling in de wijken door het creëren van duurzame gemeenschappen als zelfstandig doel te formuleren: mensen moesten weer terugkomen naar de steden door het garanderen van fatsoenlijke huisvesting en fatsoenlijke plekken om te wonen. Dit leidde tot de zogenaamde Decent Standard, die voor woningcorporaties en gemeenten nauwkeurig omschrijft waar alle huisvesting in Engeland in 2010 aan dient te voldoen. Om te voorkomen dat bepaalde dorpen of delen van het land (Midlands en the North waar de vraag naar huizen gering is) zouden leeglopen, werden voor deze gebieden speciale programma's ingesteld (Growth Areas en Housing Market Renewal Pathfinders), die zich nadrukkelijk richten op buurtmanagement en het behoud van bewoners voor deze gebieden. Momenteel draaien er 35 zogenaamde Pathfinders in gebieden met de grootste woonachterstanden.

5.4 Conclusies

Op de Engelse en Nederlandse huurmarkt is in de tweede helft van de twintigste eeuw een aantal vergelijkbare ontwikkelingen te zien. De rol van gemeenten bij woonruimteverdeling wordt kleiner ten gunste van (geprivatiseerde) woningcorporaties. De centrale overheid trekt in de jaren tachtig en negentig de financiële teugels aan (in Nederland worden 'de gouden koorden' uiteindelijk helemaal doorgeknipt) en probeert marktwerking te stimuleren. Ook kampen de huisvestingssectoren in beide landen met vergelijkbare problemen: een verouderd en eenzijdig woningbestand vooral in de grote steden, verloedering van centrumbuurten in de grote stad, onderbezetting in de sociale huursector, en een achterstand in nieuwbouw met als gevolg een krappe woningmarkt. Achter deze op het eerste gezicht vergelijkbare ontwikkelingen binnen het Engelse en Nederlandse volkshuisvestingssysteem gaan echter zeer grote verschillen schuil tussen beide systemen, die zijn terug te voeren op verschillende geschiedenissen.

De overgang van een in hoge mate door sociale verhuur gekenmerkte voorraad naar een koopwoningenvoorraad vindt in Nederland echter geleidelijk plaats, terwijl zij in Engeland in de jaren tachtig geforceerd en schoksgewijs tot stand kwam. Dit heeft in Engeland verstrekkende gevolgen: na de geforceerde omzetting van sociale huurwoningen in koopwoningen is een huursector overgebleven voor de minderbedeelden. De sociale huursector is in Engeland sterk gestigmatiseerd en wordt vaak gezien als een opvanghuis voor de 'very poor'. Als het even kan, koop je een huis in Engeland. In Nederland was er na de brutering sprake van een financieel zeer gezonde sociale huursector met een behoorlijke omvang en een redelijk gemengd be-

stand van huurders. In Engeland heeft de sociale sector het financieel moeilijk, zijn de beste delen van de woningvoorraad overgeheveld naar de eigenwoningsector en is er onder de huurders sprake van een zeer sterke concentratie van lage inkomensgroepen.

Dit is ook terug te zien in de aard en de omvang van de problemen, die in Nederland ondenkbaar zijn. De concentratie van huishoudens met een laag inkomen en weinig maatschappelijke mogelijkheden brengt vaak een concentratie van maatschappelijke problemen (werkloosheid, verloedering, criminaliteit) met zich mee. Compleet dichtgespijkerde straten, waar de politie niet meer in durft, zul je hier niet gauw aantreffen.

Huurachterstanden vormen in Nederland ook veel minder een probleem. De concentratie en cumulatie van maatschappelijke problemen in de Engelse sociale huursector heeft ertoe geleid dat de welzijnssector daar veel nadrukkelijker gekoppeld is aan huisvesting, terwijl in Nederland welzijn veel meer als een aparte sector wordt gezien. In Nederland zoeken corporaties daarom samenwerking met welzijnsinstellingen, terwijl Engelse housing associations jongerenwerkers zelf in dienst nemen. Tenslotte is deze opvatting terug te zien in de regelgeving rondom huisvesting: uitzetting is bijvoorbeeld geen optie onder de Engelse wetgeving; waar moeten huurders anders heen?

De jaren negentig brachten een omslag in het stedelijk beleid van zowel Engeland als Nederland. In Engeland gebeurde dit door het aantreden van een nieuwe regering, terwijl in Nederland de druk van het lokale bestuur een grote rol speelde in de koerswijziging. In beide landen leidde dit tot een vergelijkbare koers: stedelijke vernieuwing werd niet langer gedomineerd door fysieke herstructurering, maar kreeg een meer 'integrale' invulling vanuit sociaal-economische en fysieke doelen voor de aanpak van de voornaamste achterstandswijken. Dit leidde tot aanzienlijke budgetverhogingen en nieuwe bevoegdheden voor lokale bestuurders om de problemen in deze wijken aan te pakken. In Nederland worstelen lokale en nationale bestuurders nog sterk met het combineren van fysieke en sociale aanpakken in stedelijke vernieuwing. In de praktijk domineren fysieke interventies nog vaak en wordt sociaal vaak beperkt ingevuld als bewonersparticipatie. In Engeland stuurde de Labour-regering aan op de dominantie van sociaal-economische doelen: huisvesting wordt ondergeschikt gemaakt aan sociale en economische programma's door de aanpak van sociale uitsluiting en leefbaarheid centraal te stellen.

In beide landen worden grootschalige herstructureringsprogramma's opgezet om de gestelde doelen te realiseren. Binnen deze programma's varieert de aandacht voor sociale en emotionele bindingen sterk. Sociaal stedelijk beleid in Nederland was tot voor kort sterk gericht op de vergroting van sociale cohesie en krijgt pas meer recent invulling van-

uit de wens om de sociale mobiliteit van bewoners te verbeteren. We zullen hier in de casestudies verschillende voorbeelden van zien: Emmen Revisited waar bewonersparticipatie en sociale cohesie een centrale plaats krijgt en Hoogvliet waar sociale mobiliteit de nadruk heeft.

In beide typen programma's worden impliciete verwijzingen gemaakt naar emotionele bindingen: stedelijke vernieuwing dient de oorspronkelijk bewoners van een gebied als het ware te beschermen, die zich vervreemd voelen van hun buurt door de komst van immigranten naar hun buurt. Beleidsmakers maken zich vervolgens druk over de integratie van deze nieuwkomers, die zich ook thuis moeten voelen in hun nieuwe land, zonder de thuisgevoelens van de oorspronkelijke bewoners aan te tasten. Meer expliciete referenties worden gemaakt in het debat over fysiek-sociaal: dat stedelijke vernieuwing meer is dan stenen stapelen en dat de problemen en potenties van bewoners centraal moeten staan, wordt breed erkend, maar de vraag hoe sociale projecten voor deze bewoners precies gecombineerd moeten worden met stedenbouwkundige programma's blijft de inzet van verhitte discussies in beleid en wetenschap.

In de Engelse volkshuisvesting gaan sociaal en fysiek van oudsher meer samen, alleen al gedwongen door de zware uitverkoop van sociale huurwoningen onder Thatcher waardoor een gestigmatiseerde sector voor de allerarmsten overbleef. De concentratie en cumulatie van maatschappelijke problemen in de Engelse sociale huursector heeft ertoe geleid dat de welzijnssector daar veel nadrukkelijker gekoppeld is aan huisvesting (en niet is weggesaneerd zoals in Amerika), terwijl in Nederland welzijn lange tijd veel meer als een aparte sector werd gezien. Engelse beleidsmakers lijken zich bewuster van de emotionele bindingen van bewoners aan hun buurt. Dit komt niet alleen tot uitdrukking in het consequente gebruik van de term 'home' voor huis in de Engelse volkshuisvesting (een huis is meer dan een bak stenen; het is een plaats waar bewoners zich thuis moeten voelen), maar ook in de dominantie van sociaal-economische en culturele projecten in stedelijke vernieuwing. Daarbij wordt een veel sterkere nadruk gelegd op de identiteit en reputatie van gebieden. De casestudie in Newcastle en Gateshead vormt hier een voorbeeld van: beide stadsbesturen proberen via een publiek kunstprogramma de lokale identiteit van bewoners te versterken en daarmee de reputatie en aantrekkelijkheid van het gebied niet alleen fysiek, maar ook symbolisch te verbeteren.

In tegenstelling tot Nederland worden vaak de achtergestelde bewoners als startpunt gekozen voor stedelijk vernieuwing, terwijl in Nederland een groot deel van de herstructureringsinspanningen gericht is op het aantrekken van de middenklasse naar achtergestelde wijken om daarmee de economische en sociale menging in deze buurten te verbeteren. In Engeland komt de middenklasse pas veel later om de hoek

kijken: eerst dient het (antisociale) gedrag van de huidige bewoners aangepakt te worden om de buurt aantrekkelijk te maken voor nieuwe bewoners (zie de casestudie in Manchester). Een mentaliteits- en gedragsverandering van de huidige bewoners wordt noodzakelijk geacht voor een betere reputatie van het gebied, anders zal de middenklasse de wijk geen blik waardig keuren. Eerst moeten de huidige bewoners zich thuis voelen in hun wijk, voordat de wijk aantrekkelijk wordt voor andere bewoners. Voordat daarom geld geïnvesteerd wordt in duurdere koopwoningen voor de middenklasse, wordt eerst veel tijd, geld en energie gestoken in sociaal-economische en culturele projecten voor de mensen die al in de wijk wonen.

Deze methode lijkt zijn vruchten af te werpen in the NDC-areas in Engeland, maar ook in de 56 Nederlandse aandachtswijken van het grotestedenbeleid wordt vooruitgang geboekt. Welke methoden en projecten leiden tot deze resultaten? Om dit te kunnen onderzoeken worden in de volgende hoofdstukken vier casestudies van stedelijke vernieuwingsprogramma's besproken, twee in Nederland en twee in Engeland, waarin speciale projecten zijn ontwikkeld die zich richten op de sociaal-emotionele bindingen van bewoners met hun buurt. Wat leveren deze projecten op en zijn ze eventueel overdraagbaar? Voor Nederland staan de Emmense wijken Angelslo, Bargeres en Emmerhout en de Rotterdamse deelgemeente Hoogvliet ten voorbeeld, terwijl in Engeland de wijk Sale in Manchester en het stedelijke vernieuwingsgebied Newcastle-Gateshead worden besproken. Elk gebied werkt op zijn eigen manier aan de binding van bewoners met hun buurt.

6 Nederlandse ervaringen: Emmen Revisited en Hoogvliet

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk worden twee casestudies in Nederland besproken; één in Emmen en één in Rotterdam. In beide steden zijn beleidsmakers en sociale professionals op zoek gegaan naar een eigen invulling van ‘fysiek’ en ‘sociaal’ binnen hun stedelijke vernieuwingsprogramma’s en hebben daarbij bijzondere activiteiten ontwikkeld gericht op de buurt-hechting van bewoners. Hoe zijn deze activiteiten ontwikkeld en wat hebben ze opgeleverd?

6.2 Emmen Revisited: meer dan fysiek

Voor de eerste Nederlandse casestudie staan drie wijken in Emmen centraal: Angelslo, Bargeres en Emmerhout; beter bekend onder de naam Emmen Revisited. Emmen is een van de 31 grote steden in Nederland. Met 110.000 inwoners, verdeeld over het centrum, zes naoorlogse woonwijken en een groot aantal omliggende dorpen, staat Emmen ook wel bekend als de groene stad. Met maar liefst 350 km² grond tot haar beschikking is Emmen een van de grootste steden in Nederland qua oppervlakte. Ondanks haar weidsheid en groene ligging kampt de stad met typisch grootstedelijke problemen, die je eerder zou associëren met dichtbevolkte steden als Amsterdam en Rotterdam: verloedering van buurten, stijgende criminaliteits- en vandalismecijfers en een toenemende kloof tussen arm en rijk.

De drie naoorlogse wijken Angelslo, Emmerhout en Bargeres vervulden in de jaren zestig een voortrekkersrol in Nederland bij de ontwikkeling van nieuwe woonmilieus. De woonhofjes en woonerven zijn veelvuldig gekopieerd in de rest van Nederland. In de huidige tijd voldoen ze echter minder aan de wensen van bewoners. De jonge gezinnen met schoolgaande kinderen trokken weg uit de wijken, omdat ze daar geen geschikte koopwoning konden vinden. Ook ouderen die langer zelfstandig wilden blijven wonen maar zorgbehoevend waren, vonden geen geschikte huisvesting en trokken weg naar het centrum. De leegstaande woningen konden maar met moeite verhuurd worden en

stonden soms lang leeg. Onder de achterblijvers bevonden zich mensen met minder kansen op de woningmarkt, die het draagvlak voor voorzieningen in de wijk zagen teruglopen. De problemen waren niet alleen fysiek, maar ook sociaal van aard: Emmen kampte met grootstedelijke problemen zoals langdurige werkloosheid, onderwijsachterstanden, verloedering en onveiligheid. De komst van nieuwe bewoners met andere gewoonten en wensen leverde spanningen op die gevoelens van onvrede voedden.

Kaart van de gemeente Emmen, met Emmen Revisited wijken

Bron: gemeente Emmen

Om deze ontwikkelingen te keren richtten woningcorporatie Wooncom en de gemeente Emmen in 1997 het samenwerkingsverband Emmen Revisited op, waaraan naast beide partijen ook de drie wijkorganisaties en de Huurdersfederatie Emmen deelnemen. Kern van de samenwerking is een integrale aanpak van stedenbouwkundige, volkshuisvestings- en maatschappelijke vraagstukken. Daarmee plaatste Emmen Revisited zich in de frontlinie van het debat over stedelijke vernieuwing. De samenwerking dient volgens het convenant dat de partijen afsloten plaats te vinden op basis van 'gelijkwaardigheid', waarbij iedere betrokken partij meedenkt, meebepaalt en meebeslist. Iedere actor heeft daarbij een eigen verantwoordelijkheid op zijn of haar terrein, maar overlegt daarover eerst met de andere partijen. De gemeente heeft daarbij niet de regie in handen, maar dient deze te delen met alle partijen. De regiefunctie dient als het ware tussen de partijen te worden gelegd.

Van begin af aan speelt het besef dat het (her)stapelen van stenen niet voldoende zou zijn. De uitwerking van de integrale doelen blijkt in de praktijk echter niet zo eenvoudig. De ontwikkeling van Emmen Revisited laat een zoektocht zien naar het combineren van herstructure-

ring met economische en sociale interventies. In dit kader wordt gesproken over een permanent debat met de wijk. Vanuit de gedachte dat fysieke planprocedures een veel langere tijdsduur kennen dan sociale processen wil men in Emmen beide processen op elkaar laten aansluiten via een voortdurende terugkoppeling van de fysieke plannen naar de sociale partners in de wijken. Dit cyclische proces van informeren en inspraak dient te voorkomen dat plannen zonder draagvlak worden uitgevoerd. Draagvlak onder de verschillende partijen in de wijk, inclusief bewoners, wordt niet alleen van belang geacht om vertragingen in de uitvoering te voorkomen, maar de bijdragen en betrokkenheid van deze partijen werden als essentieel gezien voor een duurzame vitalisering van de wijken.

In eerste instantie werd dus geprobeerd om bewoners en andere lokale partijen te betrekken bij het opstellen van de plannen voor de te vernieuwen wijken via consultatieronden en zogenaamde inloopdagen in de wijk. Langzamerhand komt het accent echter minder te liggen op bewonersinspraak en komt ontmoeting steeds centraler te staan. Het aantrekken van het landelijke project 'Heel de buurt' in 1999 vormde hiervoor een belangrijke stimulans. Dit landelijke ontwikkelingsproject van Forum, Landelijk Centrum Opbouwwerk (LCO) en het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW) probeerde het wijkgericht werken in verschillende steden te stimuleren. In Emmen werd het project gebruikt om de sociale component van het samenwerkingsverband meer inhoud te geven. Bewonersparticipatie was niet langer alleen het meepraten over de opgestelde plannen, maar richtte zich nadrukkelijk ook op het stimuleren van contacten tussen bewoners en het vergroten van de buurtbetrokkenheid. Bijvoorbeeld via het organiseren van sport- en spelactiviteiten in de wijken.

Een deel van de ontmoetingsactiviteiten werd gekoppeld aan fysieke ingrepen, zoals de portiekgesprekken in de flats De Haar en Het Weeld in de wijk Emmerhout. Na de renovatie van deze flats zijn portiekgesprekken gehouden met de bewoners, met als doel gezamenlijk afspraken te maken over de leefregels in de betreffende portiek. Waar dit lukte werd dit zichtbaar gemaakt met een bordje aan de gevel.

Een andere koppeling met fysieke ingrepen vond plaats in het project Hulp en activering in Emmerhout. In deze wijk werd het traject van herhuisvesting aangegrepen om bewoners in een sociaal zwakke positie extra hulp en activering te bieden, vanuit de gedachte dat mensen die al gedwongen van woonsituatie veranderen, eerder geneigd zullen zijn om ook andere delen van hun (dagelijks) leven aan te pakken. In dit project is dus een bewuste link gelegd tussen sociaal-economische en fysieke ingrepen. De eerste resultaten wijzen erop dat deze link succesvol is. In Emmerhout Noord zijn op deze wijze sociale activeringstrajecten opgezet voor ongeveer 400 huishoudens in de buurt

die van een uitkering moeten rondkomen. Sinds de start van het project hebben 103 personen een baan gevonden. Daarnaast zijn 244 personen verwezen naar een scholingsinstelling. Nader onderzoek (Lammerts & Van de Graaf, 2005) wijst uit dat bewoners die tegelijkertijd in een herhuisvestings- en sociale-activeringstraject zitten meer verbetering laten zien in hun dagbesteding, sociale contacten, het gevoel erbij te horen en hun afhankelijkheid. Het koppelen van fysieke ingrepen aan sociaal-economische activiteiten stond ook centraal in de tweede Nederlandse casestudie: Hoogvliet. Alleen vormde deze koppeling niet slechts een onderdeel van het sociale programma zoals in Emmen, maar was het sociaal en economisch vooruithelpen van bewoners de centrale doelstelling van het herstructureringsprogramma in Hoogvliet.

6.3 Hoogvliet, Rotterdam: vooruit in de wijk

Hoogvliet is na de Tweede Wereldoorlog gebouwd voor werknemers in de petrochemie en de Rotterdamse haven. Daarmee transformeerde het dijkdorp snel tot de eerste Nederlandse satellietstad. In de beginjaren was er volop werkgelegenheid en trokken velen naar de maisonnetwoningen in het groen. Dat veranderde na opkomende automatiseringsprocessen, een ontploffing bij Shell en na de economische crisis en reorganisaties in de jaren zeventig en tachtig. Industriearbeiders verloren hun baan en vonden niet gemakkelijk nieuw werk. De ligging naast de industrie werd sindsdien eerder geassocieerd met gevaar en lucht- en lichtvervuiling dan met werk (tegenwoordig werken nog zo'n 100 Hoogvlieters bij Shell, de overlast door de industrie is in de loop van de tijd wel teruggedrongen). Hoogvliet verloor vervolgens de slag om de middenklasse van Spijkenisse en Hellevoetsluis. De grote aantallen portieketage-flatgebouwen lagen minder goed in de markt dan de veelal aan de grond gebonden gezinswoningen in de groeikernen. Tussen 1976 en 1985 vertrokken bijna 6.000 mensen uit Hoogvliet. Vooral het relatief arme noorden van Hoogvliet werd langzaam maar zeker een perifere restwijk van Rotterdam. Met de weinig benijdenswaardige titel van afvoerputje van de woningmarkt en getekend door verhuurproblemen en een cumulatie van sociale kwesties. Vooral jongeren in Nieuw Engeland zouden zich verliezen in een werkloosheidscultuur, zich uitend in vandalisme en wetteloos gedrag. Het 'rijkere zuiden' van Hoogvliet ('geen kak') werd er ook op aangekeken. Een televisiedocumentaire brandde het beeld van Hoogvliet als 'eindstation' op het netvlies en werd zo de katalysator van de roep om vernieuwing. Aangevoerd door de bewonerspartij IBP bond men de strijd aan met de verloederings-

Kaart van Rotterdam, met deelgemeente Hoogvliet

Bron: Wikipedia

De deelgemeente en de twee betrokken corporaties wilden de trend keren door een grote herstructurering van de woningvoorraad. Het plan dat in 1998 werd gesmeed was om bijna 5.000 goedkope huurwoningen (bijna de helft van de goedkope voorraad en iets minder dan een derde van alle woningen in Hoogvliet) te vervangen door een even groot aantal beter in de markt liggende nieuwbouwwoningen. De grootschalige omzetting krijgt vooral gestalte door nieuwbouw van middeldure koopwoningen, maar ook door verkoop van huurwoningen. Op deze manier moet in 2010 60% van de woningen in Hoogvliet in de koopsector zitten, terwijl bij aanvang dat percentage 20% is. Daarmee is Hoogvliet het toneel van een van de grootste herstructureringsoperaties in Nederland.

In het Investeringsplan 'Hoogvliet, eigenzinnige stad' van september 1999 zijn de uitgangspunten en hoofdlijnen geschetst van de strategische wijkaanpak tot 2010. Uit dit investeringsplan blijkt, net als in Emmen, de ambitie om zowel economische en fysieke als sociale doeleinden te realiseren. Dit valt ook af te lezen aan de vijf terreinen waar in-dertijd doelen voor werden geformuleerd:

1. wonen naar wens;
2. samenwonen en samenleven;
3. educatie en werk;
4. vangnet en zorg;
5. goed vestigingsklimaat bedrijven.

Alhoewel vrij algemeen geformuleerd leggen deze doelen de nadruk op de sociale mobiliteit van bewoners. In een latere uitwerking worden er

drie uitgangspunten aan de plannen toegevoegd die dit accent onderstrepen.

- herstructurering met behoud van sociale samenhang;
- elke Hoogvlieter die in Hoogvliet wil blijven, kan dat ook;
- niet alleen Hoogvliet moet er beter van worden; elke individuele Hoogvlieter moet er beter van worden.

Kijkend naar de herstructureringsoperaties in den lande is de Hoogvlietse doelstelling om de oorspronkelijke bevolking er op individueel niveau qua sociaal-economische positie op vooruit te laten gaan, ambitieus te noemen. Als argument speelt sociale stijging bij de huidige plannen voor herstructurering elders vooralsnog een bescheiden rol. Veel herstructureringsvoorstellen leggen een bijna exclusief accent op ruimtelijke en sociale samenhangvraagstukken, zoals in Emmen zichtbaar is. Waar er al oog bestaat voor sociaal-economische mobiliteit wordt deze louter op geaggregeerd niveau gemeten. Voert de wijk niet langer de verkeerde lijstjes aan, doordat er gemiddeld gesproken meer bemiddelde mensen in de wijk zijn komen wonen, het onderwijspeil omhoog is gegaan en er in doorsnee wat meer wordt verdiend?

De partners in Hoogvliet draaien deze relatie om door de individuele bewoners als startpunt te kiezen: worden de bewoners die voor het begin van de herstructureringsoperatie al in Hoogvliet woonden vooruit geholpen in hun persoonlijke levens? Deze persoonlijke veranderingen zullen volgens de partners vervolgens de hele buurt ten goede komen. Als individuele bewoners hun leven beteren, zal de buurt er ook op vooruitgaan; minder vandalisme, criminaliteit en meer veiligheid en sociale cohesie. Daarom wordt er in Hoogvliet groot belang gehecht aan het in stand houden van de sociale relaties tussen bewoners tijdens de verbouwing: het leven in de buurt moet zo normaal mogelijk doorgaan. Daarbij is ook aandacht voor de emotionele hechting van bewoners aan hun buurt: mensen die in de buurt willen blijven wonen, worden geholpen om terug te keren om zo de band met de buurt en de medebewoners zo goed mogelijk in stand te houden.

De drie centrale uitgangspunten in Hoogvliet lopen parallel met drie sociale doelen die vaak terugkomen in stedelijke vernieuwing en meestal door elkaar gebruikt worden, zonder overigens de onderlinge relaties te expliciteren: sociale cohesie, sociale mobiliteit en buurthechting. Buurthechting is de minst voorkomende van de drie, terwijl sociale cohesie het meest populair is bij beleidsmakers en sociale professionals. Sociale mobiliteit is dankzij de WRR met een opmars bezig. Hoogvliet zet sterk in op de relatie tussen sociale mobiliteit en buurthechting. Door inkomen, opleiding, en de zelfstandigheid van bewoners te verbeteren, wordt de hele buurt vooruitgeholpen. De buurt krijgt een betere reputatie die nieuwe bewoners en bedrijven aantrek-

ken en de buurthechting vergroot. Dit klinkt mooi, maar leiden investeringen in menselijk kapitaal daadwerkelijk tot meer buurthechting en een betere reputatie? Uit onderzoek van het Verwey-Jonker Instituut, samen met de Universiteit van Amsterdam en Onderzoeksinstituut OTB uit Delft (Veldboer et al., 2007) blijkt inderdaad dat op het thema buurtreputatie vooralsnog de grootste veranderingen zichtbaar zijn.

Terwijl op de andere dimensies van sociale stijging de resultaten bescheiden zijn (niet veel objectieve vooruitgang op indicatoren zoals opleiding, inkomen en werk), geeft een aanzienlijk deel van de oorspronkelijke Hoogvlieters aan veranderingen te zien in de reputatie van hun buurt.

In eerste instantie lijkt er sprake van een verslechtering: de verhuistromen die veroorzaakt worden door sloop zorgen voor een verandering van de bevolkingssamenstelling (meestal een verkleuring) die voor de oorspronkelijke bewoners overlast en reputatieverlies met zich meebrengen. Waar mogelijk vertrekken zij en alleen diegenen die het zich niet kunnen permitteren blijven achter met alle frustraties van dien. Maar na verloop van tijd lijkt de reputatie zich te herstellen: in Nieuw Engeland, waar al begin jaren negentig is geherstructureerd, is duidelijk herstel zichtbaar. Bewoners die voor de herstructurering zijn weggevlucht keren weer terug en wijkbewoners spreken over een beter imago: niet langer staat Nieuw Engeland bekend als het getto van Hoogvliet.

Deze positieve trend is ook buiten Nieuw Engeland waarneembaar. Er heerst een nieuw zelfbewustzijn. Waar voorheen sommige groepen de indruk wekten van fatalisme, zijn er nu weinig sporen meer van berusting. Mensen denken bijna zonder uitzondering dat presteren zin heeft en dat de samenleving voor hen openstaat. Van een cultuur van onderpresteren – waarbij mensen hun motivatie verliezen omdat ‘er toch geen kansen zijn’ – lijkt geen sprake (meer). Veel bewoners zijn enthousiast dat er aan de situatie in Hoogvliet iets wordt gedaan, zelfs als dit ingrijpende gevolgen heeft voor hun eigen leven, omdat zij bijvoorbeeld wegens sloop moeten verhuizen. Ons onderzoek wijst uit dat dit ongevraagd beweging brengen in het leven van mensen een belangrijk punt is: fysieke mobiliteit (je moet verhuizen) en sociale mobiliteit kunnen met elkaar samenhangen. Niet voor niets springen uit ons empirisch onderzoek twee hoopvolle categorieën in het oog: doorstromers en Antillianen.

Interessant is dat vooral de doorstromers de verbeteringen primair toeschrijven aan de eigen prestaties en niet (direct) aan de stedelijke vernieuwing. Weinig bewoners leggen een link tussen de stedelijke vernieuwing en bijvoorbeeld het financieel gezonde winkelaanbod of het feit dat sportverenigingen op gemotiveerde vrijwilligers kunnen blijven

draaien. Toch is het juist mede aan deze context te danken dat mensen zich hebben kunnen verbeteren Antillianen daarentegen zeggen wel vaker hun stijging te danken te hebben aan de stedelijke vernieuwing. Hier lijkt de gerichte inzet van middelen op delen van deze groep niet alleen vruchten af te werpen, maar ook als zodanig door betrokkenen herkend te worden. Het herkennen van mogelijkheden blijkt een cruciaal punt in de stedelijke vernieuwing van Hoogvliet: het in beweging brengen van mensen is niet genoeg; ze dienen zich ook bewust te worden van de mogelijkheden om hun leven te veranderen.

6.4 Plaats- en wijkidentiteit in Emmen en Hoogvliet

Het koppelen van fysieke ingrepen aan sociaal-economische projecten blijkt een positief effect te hebben op de buurthechting van bewoners, maar dit is vaak nog een onbedoeld effect. Het vooruitkomen van bewoners zelf staat voorop en veel minder expliciet is er aandacht voor buurthechting en thuis voelen. Toch zijn er in zowel Emmen als Hoogvliet pogingen zichtbaar om direct en doelbewust de buurthechting van bewoners te bevorderen. Allereerst in Emmen, waarbij de zoektocht naar de invulling van het sociale programma diverse projecten opleverden die expliciet het samenleven in en betrokkenheid bij de wijken probeerden te beïnvloeden. Eerder zijn al de portiekgesprekken in Emmerhout en het project Hulp en activering in dezelfde wijk genoemd. In beide projecten werden fysieke ingrepen gebruikt om sociale en economische programma's te versterken. Uit deze projecten spreekt een besef dat fysieke ingrepen belangrijke sociale en emotionele gevolgen hebben voor de bewoners. Met de buurt gaan ook sociale patronen en emotionele bindingen van bewoners op de schop. Dit treft vooral bewoners die al lang in de buurten wonen en zich verbonden voelen met die plek.

Om in het bijzonder de emotionele pijn te verzachten organiseerde het projectbureau Emmen Revisited daarom een Dag der Herinneringen rond de sloop van de 300 Apolloflats in de Dilgt en Lemzijde. Op deze dag voorafgaande aan de sloop werd een portiek met vijf woningen opengesteld voor bewoners en oud-bewoners die er hun herinneringen op de muren konden schrijven. Een speciaal gemaakte video-film met interviews van oud-bewoners werd tegelijkertijd vertoond om de herinneringen op gang te brengen en de geschiedenis van het gebied te laten zien. Direct na de Dag der Herinneringen werd het Sloopfeest gehouden. De genodigden konden eerst de portiek in om alle herinneringen op de muren te lezen onder het motto; "Als de muren konden spreken ...". Onder het zingen van een Slooplied door de kinderen van de school in het gebied, konden genodigden uit de wijk en de in-

stellingen vervolgens de eerste sloophandeling meemaken: het slopen van een raamkozijn. Daarbij gingen ballonnen de lucht in met daaraan kaartjes die de kinderen geschreven hadden. Tenslotte konden de bewoners aanschuiven bij een slooplunch in het wijkcentrum waar de tafels versierd waren met gesloopte onderdelen van de flats, zoals brokken puin en toiletputten.

Dit initiatief laat zien hoe buurthechting gebruikt kan worden om bewoners een minder ontworteld overgangsproces naar een ver(nieuw) d(e) plaats te laten maken. Het aanspreken van bewoners op hun sociale en emotionele binding met het gebied bij sloop erkent de symbolische waarde van de gebouwde ruimte. De corporatie en andere partijen kunnen deze waarde gebruiken, niet alleen om de sociaal-emotionele pijn voor bewoners te verzachten, maar ook om bewoners te laten aarden in hun nieuwe woonomgeving: een soortgelijke herinneringsdag kan georganiseerd worden voor bewoners die terugkeren naar hun vernieuwde buurt.

Ook in Hoogvliet zijn directe pogingen ondernomen om de sociaal-emotionele binding van bewoners met hun wijk te versterken. Naast investeringen in mensen heeft men in Hoogvliet ook geprobeerd om de slechte reputatie van de deelgemeente aan te pakken via wijkbranding en diverse tot de verbeelding sprekende projecten die bewoners aanspreken op hun affectieve band met het gebied. Hoogvliet was een van de vier deelnemers aan het programma 'Wijkidentiteit en Branding', dat in 2001 van start ging. Dit programma is opgezet door de woningcorporaties Woonbron uit Rotterdam en Staedion uit Den Haag en mede gefinancierd door het ministerie van VROM. Deze partijen maakten zich zorgen over 'de teruglopende kwaliteit, (gebrek aan) herkenbaarheid van de leefomgeving en concentratie van achterstand in de Zuidvleugel van de Randstad'.⁸ De oplossing voor deze problemen zoeken de betrokkenen in een sterkere profilering van deze gebieden aan de hand van herkenbare woonmilieus gebaseerd op de identiteit van het gebied. Als bewoners zich beter kunnen herkennen in de plek waar ze wonen, zullen ze zich meer thuis voelen en dit zal de kwaliteit van het gebied en de bewoners ten goede komen. Door op zoek te gaan naar de 'emotionele logica' van Hoogvliet moest de basis gelegd worden voor een 'integere' gebiedsvisie, die de fysieke herstructurering en stedenbouwkundige vernieuwing van Hoogvliet diende te inspireren. Het programma 'Wijkidentiteit en Branding' werd opgedeeld in drie onderzoeksfasen.

1. historisch onderzoek door The History Store;
2. brandingssessie door Real Time Branding;
3. leefstijlensessies door The SmartAgent Company.

Tijdens de eerste fase verrichte het bureau The History Store een geschiedkundig onderzoek naar de 'historische wortels' van Hoogvliet. De resultaten van het onderzoek zijn opgenomen in het rapport *Hoogvliet: Bloem zonder Wortels*, geschreven door Van den Brink in 2003. Het rapport viel bij de opdrachtgevers niet in goede aarde. Hoogvliet wordt afgeschilderd als een zowel fysiek en economisch, als sociaal en bestuurlijk gefragmenteerde locatie. Tussen noord en zuid zou bijvoorbeeld een duidelijke scheidslijn lopen, met aan de ene kant een hetero-geen, maar sociaal en economisch zwak zuiden en een meer groen en welgesteld noorden, waar vooral buitenwijkbewoners wonen. Dit spoorde niet met de ambities van de opdrachtgevers en dit rapport verdween daarom in de welbekende bureaula.

Vervolgens was het de beurt aan het bureau Real Time Branding die de opdracht had om kernwaarden voor het gebied op te stellen, die de identiteit van Hoogvliet zouden definiëren en in een beeldmerk zouden vastleggen. Om snel tot resultaten te komen paste het bureau een zogenaamde 'snelkookpan'-methode toe, waarbij ongeveer 50 bij de wijk betrokken personen, variërend van bewoners en sociaal werkers tot corporatiemedewerkers, politieagenten en gemeenteambtenaren, twee dagen lang met elkaar discussieerden aan de Zeeuwse kust over verschillende aspecten van de wijk, zoals de meest geliefde plekken en de wensen, waarden en associaties, die de betrokkenen aan de ideale woonomgeving en ideale buurt toedichten. De sessies werden naast twee adviseurs begeleid door een 'creatief team' van tekenaars, die de door deelnemers gegeven antwoorden in beelden omzetten. De sessies mondden uit in een in metallic uitgevoerd 'brand'-boek, waarin vijf kernwaarden van het gebied in krachtige statements zijn opgeslagen, zoals 'eigenwaarde', 'vastberaden' en 'avontuur'.

De resultaten van het brandingonderzoek zijn vervolgens getoetst aan de hand van een aantal sessies met bewonerspanels, waarin het bureau The SmartAgent Company mogelijke leefstijlen en woonmilieus in kaart bracht. Tijdens deze sessies legde het bureau bewoners afbeeldingen voor van woonmilieus die het sociale klimaat verbeeldden. Het marketingonderzoek moest de 'nieuwe Hoogvlieter' op het spoor komen, die conform de kernwaarden sterk op de groep en de buurt gericht is. De resultaten van de leefstijlensessies zijn uiteindelijk verwerkt in zes 'leefarrangementen', zoals de 'Beschermd Collectiviteit' waarin kinderen kunnen spelen en burens 'gedoseerd' een praatje maken in de achtertuin of 'Thuis in de Stad', waar 'niet allemaal dezelfde soort mensen wonen'. De schetsontwerpen zijn als zogenaamde 'droombeelden' vastgelegd in een klein en in beperkte oplage verspreid boekje, dat vooral tot doel heeft de fysieke opgave van de stedelijke vernieuwing van Hoogvliet te inspireren.

Ondanks alle inspanningen is er zes jaar later weinig van deze beeldende resultaten terug te vinden in de stedelijke vernieuwing van Hoogvliet. De resultaten zijn, samen met die van de andere drie pilotprojecten, gepresenteerd tijdens het seminar 'Identiteit en Branding van Gebieden' in Den Haag, maar tijdens deze bijeenkomst werd duidelijk dat de stap naar praktische toepassing nog niet gemaakt kon worden. Het enige zichtbare resultaat is de marketingcampagne 'Helemaal Hoogvliet' die door de deelgemeente is opgezet om nieuwbouwprojecten in de markt te zetten. De campagne is 'geïnspireerd' op de vijf kernwaarden die uit de brandingsessies naar voren zijn gekomen.

Een programma dat meer zichtbaar is in Hoogvliet is het werk van een groep van architectuurhistorici, die sinds 2001 in Hoogvliet actief is (geweest). Het collectief, dat voortvloeide uit een in Hoogvliet gehouden Internationale Bouwtentoonstelling, opereerde onder het motto 'Welcome In My Back Yard', een slogan die zinspeelt op het 'Not In My Back Yard'-syndroom. Oorspronkelijk opgezet als een virtuele stadsbouwmeester, die met grote hand de transformatie van Hoogvliet sturing moest geven, ontwikkelde het WIMBY! zich de afgelopen jaren tot een kleinschalig en hybride netwerk, dat op basis van joint ventures kleinschalige interventies pleegde in de fysieke structuur van de stad. Zo werden voor het project 'Binnenstebuiten' aanstaande slooppanden ingepakt met levensgrote en door middel van computeranimatie geabstraheerde portretten van bewoners en hun huiselijke interieurs. Deze spandoeken, waarvan sommige bewoners zelf zich afvroegen wie of wat ze voorstelden, hadden tot doel private levens onderdeel te maken van het publiek lichaam van de stad. Recentelijk is de Heerlijkheid Hoogvliet opgeleverd, een recreatievilla die beoogt het lege en stille straatbeeld te verlevendigen en de bewoners een plek voor ontmoeting en samenkomst te verschaffen. Het werk van WIMBY! is sterk symbolisch en probeert op basis van visuele communicatie architectuur in te zetten voor het accentueren van de fysieke en sociale diversiteit in de stad (www.wimby.nl). Toch bleek het lastig om materialistischer plannen te realiseren. Een plan voor de herinrichting van vier maisonnetteflats in de wijk Oudeland op basis van nieuwe wooncollectieven onderzocht aanzienlijke vertraging. De betrokken corporatie kampte met 'capaciteitsproblemen' en het plan werd verder ondergraven door het besluit van de deelgemeente om delen van de flats in te ruimen voor de opvang van prostituees van de Rotterdamse Keilerweg.

6.5 Wijkidentiteit en branding in Nederland

De worsteling met het gebruik van identiteit van plekken en personen in stedelijke vernieuwing beperkt zich niet alleen tot Hoogvliet en is

op vele herstructureringslocaties in Nederland zichtbaar. Het begrip 'wijkidentiteit' is in de mode. Geen stadsvernieuwings- of gebiedsontwikkelingsproject lijkt compleet zonder de vraag naar de identiteit van het betreffende gebied te stellen. Identiteit wordt als wapen in stelling gebracht tegen verloedering en achterstand van de binnensteden en buitenwijken: door het benadrukken of, indien nodig, door nieuwe positieve waarden voor een gebied te bedenken, doen gemeenten en marketingdeskundigen hun best om slechte reputaties te verbeteren en verder afglijden van de wijk te voorkomen. De identiteit van plekken wordt op verschillende manieren ingezet, variërend van een aansprekende methode om bewoners te laten participeren in het planproces tot een belangrijke indicator voor vastgoedwaarde.

Als participatie-instrument is de identiteit van wijken populair om bewoners te betrekken bij de plannen voor hun nieuwe wijken. Door op zoek te gaan naar favoriete plekken in de buurt en de betekenissen die bewoners aan deze plekken verbinden worden kernwaarden onderscheiden voor de wijk of buurt, die een richting moeten geven aan het ontwerpproces en vaak worden vastgelegd in zogenaamde wijkprofielen. Het werken met het identiteitsbegrip is daarbij vooral een manier om huidige bewoners te bereiken, op een positieve wijze te organiseren en te betrekken bij het beleidsproces; door plaatsidentiteiten te benoemen worden bewoners aangesproken die normaal nooit komen opdagen bij inspraakavonden. Deze methode is bijvoorbeeld succesvol toegepast in het stedelijke vernieuwingsprogramma voor Nieuwland in Schiedam.

Identiteit kan ook ingezet worden als lokmiddel om kapitaalkrachtige bevolkingsgroepen aan te trekken in achterstandswijken. Daarbij probeert men geen nieuwe enclave te creëren, maar bewust aansluiting te zoeken bij de huidige bewoners. Met het motief voor ogen het imago van de wijk te versterken ging de gemeente Utrecht samen met woningcorporatie Mitros aan de slag in de wijk Ondiep in Utrecht. Na een aantal brainstormsessies met betrokkenen kwamen de partijen met het motto 'Ondiep, hét wijk met lef' op de proppen. Door Ondiep te promoten als 'een trotse buurt waar bewoners het hart op de tong hebben' en dit te koppelen aan grootschalige renovatie en nieuwbouw hoopten de gemeente en haar partners nieuwe gezinnen in de wijk te interesseren die daar passen. Enkele jaren later zijn in Ondiep de nodige fysieke verbeteringsprogramma's ingevoerd en moeten de gemeente en corporaties bekennen dat de realiteit niet eenvoudig is. Er zit dan ook een zekere spanning in de ambitie: een echte volkswijk die welgestelde gezinnen moet aantrekken, is nu eenmaal een moeilijk verenigbare ambitie.

Andere steden kiezen daarom voor een tegenovergestelde benadering, waarbij niet zozeer het verenigen van verschillende groepen op

gedeelde waarden centraal staat, maar het benadrukken van verschillende waarden en leefstijlen en het toewijzen van verschillende ontworpen plekken aan iedere groep. Zeg maar een gefaciliteerd *living together apart* (Kleinhans e.a., 2000). Een dergelijke aanpak wordt bijvoorbeeld in Rotterdam gehanteerd door woningcorporatie Woonbron. In deze aanpak staat het idee centraal dat mensen het liefst gelijkgestemden opzoeken. In deze lijn van denken is er bijvoorbeeld ruimte voor allochtone enclaves van bewoners die elkaar op basis van hun etnische leefstijl opzoeken. Met het benadrukken van een specifieke identiteit kunnen verschillende plekken in een gebied worden gecreëerd, die in de smaak vallen bij verschillende doelgroepen. De ene buurt kan geschikt worden gemaakt voor mensen die van stilte en rust houden, terwijl de andere buurt zich richt op mensen die graag in een gezellige volksbuurt willen wonen. Ouwehand en Van der Horst (2005) laten zien hoe weerbarstig de praktijk is: multicultureel bouwen bijvoorbeeld is volgens hen vaak niet meer dan een oriëntalistische verpakking voor de vermogende middenklasse, zodat zij in hun eigen achtertuin het vakantiegevoel kunnen beleven. Maar voor emanciperende etnische en religieuze groepen, die een expressieve plek in het stedelijk landschap opeisen, is weinig sympathie.

De gevonden variatie in motieven om met het identiteitsbegrip aan de slag te gaan, laat zien dat het denken in termen van identiteiten zijn plek krijgt binnen bekende beleidsdoelstellingen. De verschillende doelstellingen weerspiegelen de diverse pijlers van het grotestedenbeleid. Participatie van bewoners bij stedelijke vernieuwing is vanouds een leidend principe binnen de sociale pijler, terwijl het lokken van kapitaalkrachtige groepen naar op smaak gebrachte plekken een bekende wens is in het mengingsdebat van de fysieke pijler en het achterstandsbeleid van de sociale pijler. Oude doelen krijgen zo een hernieuwde invulling via het concept van identiteit.

Hoewel de besproken motieven laten zien dat er geen eenduidige opvatting bestaat over de inzet van het begrip identiteit, is er toch een gemeenschappelijk element te benoemen. Het idee bestaat klaarblijkelijk dat aan de identiteit van mensen en gebieden kan worden gesleuteld. Tegelijkertijd laten de voorbeelden zien hoe lastig het is om een identiteit voor een gebied te produceren. Bij de inzet op de identiteit van een wijk wordt de nadruk weliswaar gelegd op de verbindende kracht van het begrip, maar de andere kant van de medaille is: wij zijn anders dan anderen. Nio (2000: 5) wijst terecht op het dilemma waar overheid en marktpartijen zich voor geplaatst zien: "Hoe ver kunnen zij gaan in het faciliteren van verscheidenheid zonder dat de maatschappelijke samenhang in gevaar komt? En welke verscheidenheid tolereren we: wel ruimtelijke uitsortering in leefstijlen, maar geen uitsortering in inkomens en etniciteit?"

Wat de verschillende ervaringen in de steden leren is dat identiteit en beleving van een wijk of ander gebied niet volgens een vooraf gemaakt ontwerp zijn te produceren, maar worden gevormd in een dynamisch en onvoorspelbaar sociaal proces, waarin bewoners voortdurend als participanten betrokken moeten zijn. De fysieke identiteit wordt 'beleefd', de sociale identiteit wordt 'geleefd'. Zij ligt vast in de praktijken die zich van dag tot dag onvouwen. De fysieke ruimte biedt daarvoor de context en speelt als zodanig mee. In zo'n concept staat niet zozeer de fysieke ruimte als wel het stedelijke samenleven en processen van betekenisverlening centraal. Het verzinnen van nieuwe concepten, los van bestaande, door mensen zelf ervaren identiteiten, lijkt op voorhand minder kansrijk.

Dit lijkt ook in Hoogvliet het geval. Ondanks de potentie en goede bedoelingen blijft uiteindelijk alleen een flitsende brochure over, terwijl overtuigend bewijs van een verbeterde reputatie bij de buitenwacht helaas ontbreekt. In Emmen is het ook bij een eenmalig project gebleven, waardoor aandacht voor buurthechting geen structureel onderdeel uitmaakt van het sociale programma. De zoektocht naar de invulling van het sociale programma in Emmen heeft belangrijke innovaties opgeleverd zoals het project Hulp en activering en de Dag der Herinneringen in Emmerhout. Een enigszins onvolkomen sociale diagnose heeft er echter voor gezorgd dat de integrale aanpak nooit goed uit de verf is gekomen en het sociale programma versnipperd is geraakt. De ontwikkeling van Emmen Revisited laat een zoektocht zien naar het combineren van fysieke herstructurering met economische en sociale interventies waarbij de definitie van sociaal steeds verder is opgerekt en ook het belang van emotionele bindingen wordt erkend. Maar de afstemming van de sociale component met de fysieke en economische pijlers blijft steken op projectniveau. De inhoudelijke uitwerking van dit begrip blijft vaag en in de praktijk wordt dit door betrokkenen dan ook vooral ingevuld als het organiseren van bewonersparticipatie. Het werkelijk verknopen van fysieke en sociale ingrepen is gebaat bij een bredere opvatting van de sociale component. Sociaal is meer dan de betrokkenheid van bewoners en hun sociale relaties, maar heeft ook betrekking op de affectieve band van bewoners met hun buurt.

Na in 2006 de balans te hebben opgemaakt van acht jaar integrale stedelijke vernieuwing binnen Emmen Revisited, heeft het samenwerkingsverband de sociale diagnose verder aangescherpt. In het werkprogramma van Emmen Revisited voor de periode 2005-2009 krijgt het verbeteren van het sociale klimaat een belangrijke plaats toegewezen. Sociaal klimaat wordt daarbij breed opgevat: naast veiligheid, en sociaal contact wordt ook thuis voelen als onderdeel van het programma genoemd. Ook worden fysieke of economische projecten nadrukkelijker gekoppeld aan de sociale doelstelling. Zo dient het vergroten van de ar-

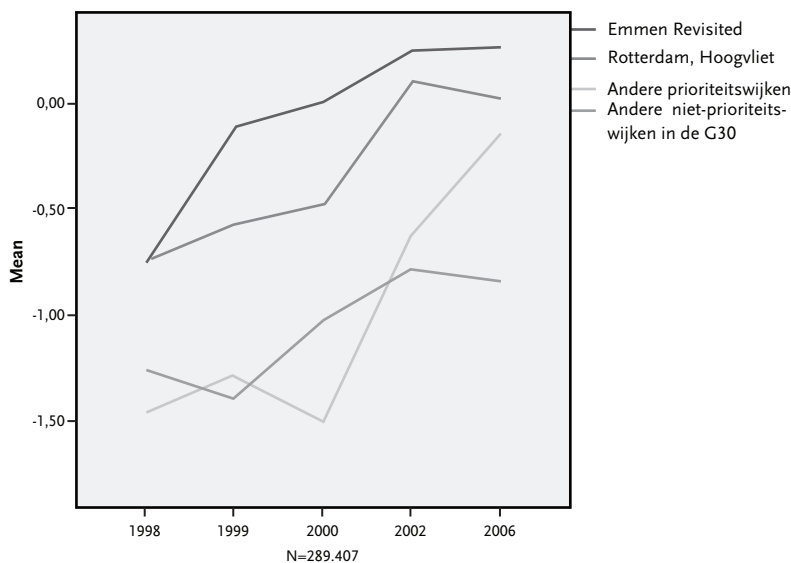
beidsmarktparticipatie onder bewoners niet alleen hun economische positie te versterken, maar ook de eigenwaarde van individuen te vergroten, met als collectief effect dat de identiteit en aantrekkelijkheid van de wijk wordt verbeterd doordat inactieve bewoners in de wijk niet langer het beeld bepalen. Toch wordt thuis voelen binnen het werkprogramma van Emmen Revisited voornamelijk ingevuld via projecten die de sociale cohesie in de wijk moeten verbeteren: als mensen elkaar beter leren kennen in de wijk, zal dit ook zijn uitwerking hebben op de buurthechting van bewoners, zo lijkt de redenering. Alhoewel, sociale contacten belangrijk zijn voor thuisgevoelens van bewoners, raakt buurthechting daarmee als zelfstandig doel van stedelijke vernieuwing buiten beeld.

6.6 Conclusies en discussie: buurthechting in Emmen en Hoogvliet

Zowel in Hoogvliet als in Emmen blijkt er een ingewikkelde relatie tussen de verschillende doelen van het stedelijke vernieuwingsbeleid te bestaan. Herstructurering is meer dan fysiek, maar wat is sociaal nu precies: vooral sociale cohesie, zoals Emmen Revisited voorstaat, of meer sociale mobiliteit zoals Hoogvliet claimt? Hoge verwachtingen komen in beide voorbeelden vaak niet uit: de buurt of bewoners gaan er fysiek op vooruit, maar in sociaal opzicht is soms (nog) weinig verbetering zichtbaar: de sociale cohesie neemt in Emmen nauwelijks toe en andere indicatoren, zoals verloedering, overlast en dreiging laten een verslechtering zien. In Hoogvliet laten bewoners ook weinig vooruitgang zien op harde sociaal-economische indicatoren: arbeid, inkomen en opleiding. Maar op subjectievere indicatoren zijn wel verbeteringen zichtbaar: in Hoogvliet worden bewoners zich bewuster van hun mogelijkheden en grijpen ze de veranderingen in hun buurt aan om achterstandsproblemen in hun eigen leven aan te pakken. In Emmen, en in het bijzonder in Bargeres, wil een groot deel van de bewoners niet meer weg uit de wijk, ondanks de sociale problemen die er spelen. Een aanzienlijke groep bewoners kiest er juist voor om hun huurwoning te kopen. Sinds 1991 heeft Wooncom ruim 3.200 woningen verkocht aan haar huurders. De aankoop van de eigen huurwoning is een teken dat mensen zich thuis voelen in hun buurt en vergroot de fysieke band met de buurt. Het relatief grote aandeel bewoners dat gebruikmaakt van deze regeling, is een indicatie voor de mate van buurthechting. Deze subjectieve resultaten duiden op het belang en effect van buurthechting: Hoogvlieters zijn trotser geworden op hun wijk en voelen zich daardoor gesterkt in hun ambities. In Emmen voelen mensen zich door alle sociale projecten blijkbaar meer thuis in de buurt.

Meer uitsluitsel over de effecten van stedelijke vernieuwing op buurt-hechting in Emmen en Hoogvliet is te vinden in de monitorgegevens die voor hoofdstuk 4 verzameld zijn. Beide wijken zijn ruim vertegenwoordigd in het WoonBehoeftte Onderzoek en daarom zal in deze paragraaf de buurt-hechting van bewoners in beide wijken onder de loep worden genomen. Welke veranderingen in buurt-hechting zijn zichtbaar in Emmen en Hoogvliet en wat zegt dit mogelijkwijs over de verschillende sociale invalshoeken die beide wijken gekozen hebben?

Figuur 6.1 Fysieke buurt-hechting in Emmen en Hoogvliet, 1998-2006

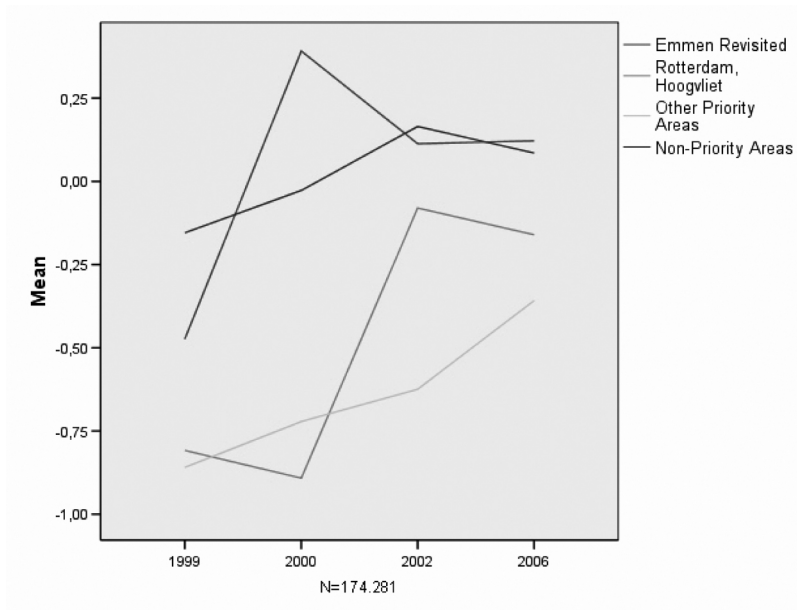

Als eerst gekeken wordt naar de fysieke hechting van bewoners in beide gebieden, dan valt op dat Emmen meer in de pas loopt met de non-prioritaire wijken: de fysieke band van bewoners met hun buurt is sterker in vergelijking met andere herstructureringswijken en neemt tussen 1998 en 2006 toe. Wel neemt deze band na 2002 weer af, terwijl de niet-prioritaire wijken nog in de lift zitten. De opvallendste stijging doet zich echter voor in Hoogvliet, waar (na een daling tussen 1999 en 2000) de fysieke affectie van bewoners voor hun buurt fors toeneemt en zelfs dicht in de buurt komt van Emmen.

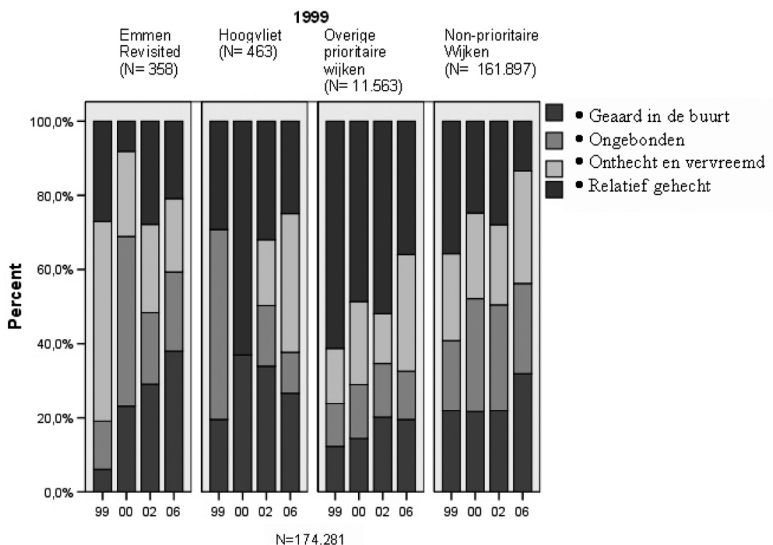
Ook wat sociale buurt-hechting betreft laat Hoogvliet de grootste stijging zien, vooral na 2000, terwijl Emmen dan juist een grote daling laat zien. Omgekeerd neemt de binding van bewoners in Emmen met hun buurtgenoten fors toe tussen 1999 en 2000, terwijl Hoogvliet dan een lichte daling laat zien. Zowel de fysieke als sociale buurt-hechting

zitten dus in beide casestudies in de lift, al laat Hoogvliet zeker wat de fysieke hechting betreft de meeste vooruitgang zien.

Figuur 6.2 Sociale buurthechting in Emmen en Hoogvliet, 1998-2006

Verschillen in trends voor buurthechting zijn nog sterker zichtbaar als wordt gekeken naar patronen van buurthechting in beide wijken. De patronen zijn nogal schokkerig⁹: gemiddeld neemt tussen 1999 en 2006 de onthechting van buurtbewoners af in beide gebieden, maar in Hoogvliet nemen in 2000 gevoelens van onthechting tijdelijk fors toe, terwijl Emmen juist een flinke afname in dit jaar laat zien. Een opvallend verschil tussen Emmen en Hoogvliet is het aandeel bewoners dat zich relatief verbonden voelt met hun buurt: in Emmen neemt deze groep bewoners fors toe over de jaren (van 6 naar 37%), terwijl in Hoogvliet, zeker na 2000, een daling zichtbaar is in het aandeel bewoners in deze groep. Bewoners in Emmen zijn tevredener over hun buurt geworden en voelen zich er vaker thuis, maar hebben geen speciale affectie voor hun buurt ontwikkeld. Wat in Hoogvliet sterk is toegevoegd zijn gevoelens van ongebondenheid: de buurt wordt voor de bewoners meer een neutrale plek om te wonen.

Figuur 6.3 Patronen van buurthechting in Emmen en Hoogvliet, 1999-2006

Ondanks de grote(re) stijging in fysieke verbondenheid in Hoogvliet, lijkt Emmen Revisited er meer in geslaagd te zijn om de complete affectie van bewoners voor hun buurt te vergroten: terwijl Hoogvliet van een vervreemde plek in een neutralere plek transformeert, voelen ontheemde bewoners in de wijken van Emmen Revisited zich vaker thuis en zijn ze tevredener over hun buurt, al ontwikkelen ze geen specifieke affectie voor de plaats waar ze wonen.

6.7 Tot slot

In het kader van herstructureringsoperaties worden overal in het land pogingen gedaan om ingrepen in de woningvoorraad te combineren met economische en sociale programma's. Een integrale aanpak is het sleutelwoord, maar de uitwerking van dit containerbegrip blijft vaak steken in goede bedoelingen. Als het al tot de uitvoering komt, dan gaat de aanpak vaak niet verder dan een losstaand experimenteel project, dat niet zelden een zachte dood sterft als de subsidiestroom opdroogt. Lang niet alle steden beschikken over een uitgewerkte aanpak op stedelijk niveau waarbij meerdere partijen, waaronder de lokale corporaties, intensief betrokken zijn. Emmen is daarop een uitzondering. Een gedegen voorbereiding leidde tot een uitgewerkt en breed gedragen programma, waarbinnen een belangrijke plaats was ingeruimd voor de sociale aanpak. Betrokkenen in Emmen geven aan dat de 'inte-

grale' organisatie en aanpak gezorgd hebben voor draagvlak en afstemming. Dit is een prestatie van formaat, gezien de complexiteit van de opgaven en het grote aantal partijen dat met de opgaven gemoeid is. Wat ontbreekt in Emmen is een heldere diagnose van de relatie sociaal-fysiek, en van buurthechting in het bijzonder. Aanzetten zijn er wel: voor de sloop van flats in de Dilgt en Lemzijde zijn er speciale herinneringsdagen georganiseerd, waar expliciet aandacht is besteed aan de sociale band van huurders met de fysieke ruimte waar ze gewoond hebben.

Daarnaast laten Emmen en Hoogvliet zien dat er een duidelijke relatie is tussen fysieke en sociale mobiliteit, zoals de projecten Hulp en Activering in Emmerhout en Lus di Frigo, gericht op Antilliaanse bewoners, in Hoogvliet aantonen. Een van de meest interessante resultaten van ons onderzoek is dat als mensen letterlijk in beweging worden gezet omdat hun huis wordt gesloopt, sommigen ook ontvankelijk(er) blijken voor andere veranderingen in hun leven. De verhuizing wordt ervaren als een 'moving to opportunity', terwijl ze in dezelfde buurt kunnen blijven wonen. Sociale professionals die adequaat op deze houding weten in te spelen, zijn in dit stadium cruciaal. Het volstaat niet om een mooie 'kansenstructuur' op te bouwen – het gaat erom dat de betrokken bewoners deze kansen ook zien, ook zelf ervaren. Professionals hebben als belangrijke taak bewoners op deze kansen te wijzen en hen er naartoe te leiden: als mensen door de fysieke operatie in beweging zijn gezet, is het zaak om met aanvullende interventies gericht op sociale mobiliteit, maar zeker ook op het vergroten van hun eigenwaarde en zelfstandigheid, bewoners kansen te bieden en te laten benutten om hun kwaliteit van leven te verbeteren.

De vernieuwing brengt een proces van zelfwaardering bij een deel van de betrokken bewoners op gang door een combinatie van een nieuwe woning en woonplaatsperspectief enerzijds en assertief sociaal beleid anderzijds. Dat leidt niet altijd meteen tot veel objectieve vooruitgang op indicatoren zoals opleiding, inkomen en werk, maar een aanzienlijk deel van de oorspronkelijke Hoogvlieters vindt wel – subjectief dus – dat het beter met hen gaat en zijn weer trots op hun buurt. Beide gevoelens lijken met elkaar verbonden te zijn: trots zijn op een verbeterde wijk is voor bewoners belangrijk om zelf ook naar verbeteringen in het eigen leven te zoeken. Verbeteringen in de wijk worden benoemd als individuele stijgingswinst, want een sociaal gedesorganiseerde wijk belemmert het maatschappelijk perspectief. Een goede reputatie van een gebied straalt ook op de bewoners af en draagt bij aan de investeringsbereidheid van nieuwe groepen bewoners en ondernemers. Daarmee is de doelstelling van de deelgemeente en de woningcorporaties in feite omgedraaid: niet individuele vooruitgang van bewoners zorgt voor een betere buurt: maar een betere buurt zorgt voor

meer bereidheid onder bewoners om hun persoonlijke problemen van achterstand aan te pakken en vooruit te komen in de wijk. Geloof in persoonlijk kunnen leidt vervolgens tot meer thuis voelen en hechting aan de buurt: bewoners zijn weer trots op de wijk waar ze wonen.

Maar dit is een langetermijnproces met steeds kleine stapjes vooruit; in eerste instantie ervaren bewoners vooral een flink verlies aan fysieke hechting. Om deze pijn te verzachten en bewoners te helpen een minder ontworteld overgangsproces te maken naar een nieuwe of vernieuwde woonplek zijn projecten die bewoners aanspreken op hun emotionele binding met het gebied, zoals sloopfeesten en buurttheater, van groot belang. Daarmee wordt de symbolische waarde van de gebouwde ruimte erkend en benut.

7 Engelse ervaringen: Manchester en Newcastle-Gateshead

7.1 Inleiding

In Engeland lijkt er meer aandacht voor thuisgevoelens van bewoners te bestaan. In de wijk Sale van Manchester zet een lokale corporatie sterk in op het verbeteren van de slechte reputatie van de wijk door de band met bewoners en de band van bewoners met hun wijk te verbeteren. In Newcastle-Gateshead proberen beide stadsbesturen via publieke kunst de regionale identiteit te versterken en daarmee de affectie van bewoners voor het eens verpauperde centrumgebied te revitaliseren. Hoe gaat dit in zijn werk en wat leveren beide initiatieven op?

7.2 Manchester: goed voorbeeld doet stedelijk volgen?

In de jaren zeventig en tachtig zijn veel grote steden door afnemende werkgelegenheid en door suburbanisatie in inwonertal en economische betekenis gekrompen. Om bewoners, bedrijven en bezoekers aan te trekken zijn steden zich gaan toeleggen op het binnenhalen van instituten, evenementen, musea en interessante architectuur. Daarbij werden ze elkaars concurrenten. Amsterdam en Rotterdam streden bijvoorbeeld fel om een foto-instituut. Andere Nederlandse steden verdrongen zich om de start van de Tour de France of de Ronde van Italië binnen de poorten te halen. Hoe meer er te beleven is, hoe gewenster de stad is als woonplek, vestigingsplaats of als toeristische bestemming, is de achterliggende redenering. Een sprekend voorbeeld in het buitenland is het Engelse Manchester. Die stad stond meer dan 150 jaar geleden aan de wieg van de industriële revolutie, groeide een eeuw lang als kool, maar kreeg in de tweede helft van de vorige eeuw harde klappen toen veel van de werkgelegenheid verdween naar lagelonenlanden. Manchester en de omliggende plaatsen krompen enorm en verlorren veel van hun economisch draagvlak. Alleen de werkloosheid en sociale problematiek groeiden gestaag en maakten de stad vaak aanvoerder van de verkeerde lijstjes. Sinds tien jaar lijkt er sprake van een kentering. Nieuwe bedrijven zijn binnengehaald, het uitgestorven stadscentrum is herbevolkt, net zoals opgeknapte voormalige havenge-

bieden. Nieuwe stadions en cultuurpodia zijn gebouwd. Dit alles heeft geleid tot veel tastbare dynamiek en een aanzienlijke groei van de werkgelegenheid en tot processen van gentrificatie. Wat heeft geleid tot dit succes?

Ook in Manchester waren de effecten van het nieuwe beleid van Labour (zoals in hoofdstuk 5 beschreven) zichtbaar: de sterkere nadruk op sociaal-economische doelen in stedelijke vernieuwing, gecombineerd met meer bevoegdheden en handelsruimte voor het lokale bestuur, blies nieuw leven in de aanpak van stedelijke problemen in de stad. Het lokale bestuur vormde coalities met diverse overheidsinstanties en commerciële partijen en dit leidde begin jaren negentig tot de oprichting van de Central Manchester Development Corporation (CMDC). Daarmee kon de stad een grote vuist maken en werd veel geld binnengehaald vanuit stedelijke vernieuwingsbudgetten. De coalitie richtte zich in eerste instantie vooral op het aantrekken van bewoners naar het uitgestorven centrum, waar dankzij jarenlange sloopprogramma's nog maar een kleine 250 mensen woonden. Door nieuwe bedrijven, vooral in de financiële sector, en toeristen via nieuwe attracties naar het centrum te lokken, hoopte de coalitie het centrum weer economisch en sociaal gezond te maken.

Om in beeld te komen bij nieuwe bedrijven en toeristen probeerde Manchester tot tweemaal toe (1996 en 2000) de Olympische Spelen naar de stad te halen. De stad slaagde hier niet in, maar het biedingsproces bracht verschillende stedelijke actoren bij elkaar met een gezamenlijk doel en leidde tot een nieuw front en gedeeld enthousiasme om achterstanden in de stad weg te werken. Met een positieve blik en ambitieuze doelen gericht op economische groei en investeringen slaagde de coalitie erin om de binnenstad van Manchester een grote facelift te geven (extra gemotiveerd door de IRA-aanslag in juni 1996) en bedrijven en nieuwe bewoners naar het centrum te lokken. In 2002 slaagde de stad er tenslotte in om de Commonwealth Games naar Manchester te halen met de bouw van een nieuw stadion in Oost-Manchester (Sportcity).

Ondanks dit succes is niet iedereen even positief: in hun evaluatie van bijna twintig jaar stedelijke vernieuwing in Manchester concludeerden Peck en Ward (2006) dat de stad vooral succesvol is geweest in het aantrekken van fondsen en nieuwe investeringen, terwijl hardnekkige sociale en economische problemen nog steeds om een oplossing vragen. Toch zijn velen het erover eens dat de 'Manchester-mafia' de stad weer nieuw aanzien heeft gegeven en de stad er zonder deze coalitie zeker slechter voor had gestaan. Het succes smaakte ook de partners zelf naar meer en daarom richtten zij hun blik op de woonwijken rond het stadscentrum (in eerste instantie op het oosten van Manchester), waar nog schrijnende armoede en een cumulatie van achterstandspro-

blemen te zien waren, zeker in vergelijking met de aangrenzende welgestelde buitenwijken. De wijken kampten met flinke leegloop (13% in de jaren negentig) en leegstand (20%). Een groot deel van de bevolking was afhankelijk van een uitkering (52%) en beschikte over weinig opleiding. Lokale voorzieningen waren nauwelijks aanwezig en de wijken hadden last van veel criminaliteit en overlast. De coalitie hoopte dat de renaissance van het stadscentrum zich zou verspreiden naar de aangrenzende wijken, zodat de bewoners ook daar van de stedelijke opleving konden profiteren. Deze zouden moeten 'delen in het succes' door uitzicht te krijgen op werk, betere scholing en een beter huis in een wijk met een beter imago en met een betere dienstverlening. De hardnekkige sociale en economische problemen dwongen de coalitie echter al gauw tot een koerswijzing, waarbij een economische aanpak werd vervangen door een socialere aanpak gericht op het ontwikkelen van een netwerk aan projecten en voorzieningen die de achterstandproblemen in samenhang diende te bestrijden.

7.2.1 *Gold Service in Sale, Manchester*

Een goed voorbeeld van het ondernemerschap van de stad is Gold Service, een klantbeloningssysteem ontwikkeld door Irwell Valley Housing Association (IVHA) vanaf 1998 in de wijk Sale. Dit systeem stelt bewoners centraal als klanten en zet hun wensen boven aan de verlanglijst voor de stedelijke vernieuwing van het gebied. In plaats van (opknappen van) woningen als startpunt voor herstructurering te kiezen, begon IVHA met de mensen achter de voordeur. In het systeem staat het onderscheid tussen groepen klanten/bewoners centraal. Huurders die zich in de ogen van de corporatie als loyale klanten gedragen, kunnen rekenen op extra service, zoals snelle reparaties, kortingen, spaarpunten die ingezet kunnen worden voor het verbeteren van de eigen woning en woonomgeving en zelfs fondsen op het gebied van onderwijs en arbeidsre-integratie. 'Slechte' huurders moeten het doen met een basispakket aan service en onderhoud. Om lid te worden van dit servicesysteem dient een bewoner aan een aantal voorwaarden te voldoen: de huur dient op tijd betaald te worden, het huis dient onderhouden te worden en de burens mogen geen overlast ervaren. Via een speciaal ontwikkeld klanteninformatiesysteem worden deze voorwaarden getoetst.

Door het aanbieden van deze extra diensten probeert de corporatie huurders te verleiden tot meer betrokkenheid bij het werk van de corporatie en hun eigen buurt. Het achterliggende idee is dat goed voorbeeld doet volgen. Als de burens een nieuwe voordeur krijgen omdat ze zich aan het huurcontract houden, zal dit bewoners aanzetten om zich ook aan de regels te houden om zo ook aanspraak te kunnen maken op extra diensten en keuze. Emotionele banden met de buurt worden

daarbij aangesproken door het belonen van activiteiten die de buurt-hechting ten goede komen: typisch Engelse tuinwedstrijden (wie heeft de mooiste tuin) en klussen in en om het huis. Bewoners dienen weer trots te worden op hun wijk en dit moet de buitenwacht te weten komen. Het uiteindelijke doel is namelijk om de reputatie van het gebied te verbeteren, waardoor nieuwe bewoners en bedrijfjes zich in de buurt willen vestigen. IVHA kiest daarvoor een binnenweg: eerst dient het gedrag van de bestaande bewoners te veranderen, voordat mensen en bedrijven van buiten de wijk weer zien zitten en bereid zijn om er te komen wonen en te investeren. Via belonen in plaats van straffen probeert IVHA bewoners daarom te verleiden tot goed gedrag.

Kaart van Manchester, met de wijk Sale

Dat goed gedrag niet vanzelfsprekend was in Sale blijkt uit de staat van de wijk als IVHA op het toneel verschijnt. De wijk Sale bestaat uit ongeveer 1.600 woningen en vormde een belangrijke ‘aanwinst’ voor de corporatie. IVHA bezit in totaal 7.000 woningen, waarvan 400 ‘supported housing units’, verspreid over de vijf ‘boroughs’ in Greater Manchester. Toen IVHA de Sale West Estate (voorheen the Racecourse Estate) kocht van het gemeentebestuur in 2000, had de wijk een zeer slechte naam en werd zij getekend door grote contrasten van ongelijkheid, met dure koopwoningen om de hoek van totaal verpauperde straten. De huizen kampten met structureel gebrekkig onderhoud, 12% van de woningen stond leeg en 80% van de huizen was al door het gemeentebestuur afgeschreven als onverhuurbaar. De huurachterstanden liepen op tot ruim £ 180,000, en meer dan 70% van de bewoners was afhankelijk van een uitkering. Vandalisme, hangjongeren, en lege woningen behoorden tot de top drie ergernissen van bewoners (Neighbourhood Plan 2007-2010, Sale West, Heatherway & Surround). De wijk was bijna helemaal afgesloten van de buitenwereld, omdat bussen en taxi’s niet meer de wijk in durfden. Daarentegen onderhielden be-

woners zeer sterke banden met elkaar die ze verder isoleerden van de buitenwereld.

Om weer in contact te komen met de bewoners begon IVHA met uitgebreide huis-aan-huisbezoeken van bewoners om hun woon- en leefwensen te bespreken. De uitkomsten werden gebruikt om een zogenaamd 'Redevelopment Masterplan' op te stellen voor de buurt, waarin verschillende maatregelen werden voorgesteld om de problemen van achterstand in de buurt aan te pakken en tegemoet te komen aan de wensen van bewoners. Gold Service speelde een centrale rol in deze plannen. Binnen Gold Service kunnen bewoners gebruikmaken van een veelzijdig aanbod van servicevoorzieningen en diensten. Onderstaande tabel geeft een overzicht.

Tabel 7.1 *Overzicht van servicevoorzieningen in Manchester*

<i>Diensten</i>	<i>Omschrijving</i>
Gold Bonus cash rewards	Gold Service-leden ontvangen £ 1 voor elke week dat ze lid zijn van Gold Service. Deze beloning wordt 3x per jaar uitgekeerd in de vorm van Bonusbonds, die in 25.000 winkels in Engeland besteed kunnen worden.
Community Gold	Bewoners kunnen ervoor kiezen om hun bonuspunten gezamenlijk te besteden voor de buurt. In dat geval (Community Gold) verdubbelt IVHA het bedrag.
Gold work/ reward (Dream Scheme)	Jongeren worden gemotiveerd en gestimuleerd om zich in te zetten voor de buurt in ruil voor uitstapjes, vakanties, eten, etc. Daarnaast heeft IVHA een 'employment and training advice center' opgezet waar bewoners hulp en informatie kunnen krijgen bij het zoeken van een baan.
Gold repairs service	Emergency Gold Service helpt leden bij spoedeisende reparaties binnen 3 uur, andere reparaties gebeuren binnen 3 dagen. Niet-leden worden in spoedgevallen binnen 1 dag geholpen, standaardreparaties laten maximaal 5 (urgent repairs) of 20 dagen (standard repairs) op zich wachten.
Gold home contents insurance package	IVHA heeft een voordelig pakket van inboedelverzekeringen bedongen voor haar leden bij haar verzekeringsmaatschappij.
Gold discounts	De Bonusbonds kunnen worden besteed via een Countdown card, die 5% tot 20% korting geeft in een groot aantal winkels. Daarnaast heeft IVHA kortingen bedongen bij United Northwest, 2 tuincentra, een mobiele telefoonaanbieder en een nationale keten van opticiens.
Gold health care	Deze dienst maakt onderdeel uit van Gold discounts en houdt in dat leden lid kunnen worden van het Hospital Saturday Fund dat recht geeft op allerlei vergoedingen bij ziekte, zowel op de lange als op de korte termijn.
Gold magazine	Promotiemagazine voor Goldservice met voordeelbonnen
Gold access (hotline to Chief Executive)	Onder het motto 'Talk to Tom' kunnen leden 24 uur per dag 7 dagen per week bellen met de directeur, al krijgen ze buiten kantooruren te maken met een voicemail-systeem. Leden krijgen gegarandeerd binnen 48 uur antwoord van Tom of worden door hem bezocht.

<i>Diensten</i>	<i>Omschrijving</i>
Gold housepride	In aansluiting op populaire klusprogramma's in Engeland kunnen leden een 'make-over' winnen voor hun tuin of een kamer in hun huis. IVHA stelt arbeidskracht en een materiaalbudget van 500 pond ter beschikking. Een ontwerp bureau helpt bij de inrichting.
Gold education	IVHA stelt fondsen (10.000 pond) ter beschikking voor het volgen van opleidingen. Ook kinderen van niet-leden mogen zich aanmelden.
Gold employment and training	IVHA huurt zelf lokale arbeidskrachten in, maar eist ook van onderaannemers dat zij gebruikmaken van de lokale arbeidsmarkt. Daarnaast beschikt de IVHA over het Phoenix Centre.
Gold credit (loan facility)	Fondsen of leningen voor leden in financiële nood.

Voor de Sale Estate zijn ook een aantal bijzondere voorzieningen opgezet. Door een samenwerking aan te gaan met het Employment Regeneration Partnership sleepte IVHA een subsidie van het Europees Sociaal Fonds in de wacht en gebruikte deze voor het opzetten van een werken trainingscentrum, ook wel de Phoenix Centre genoemd. Deze banenwinkel is gevestigd in Sale en biedt ondersteuning aan bewoners bij het zoeken en vinden van een baan via opleidingsfondsen, hulp bij het invullen en opmaken van sollicitatieformulieren en cv's, training in interviewtechnieken, het aanschaffen van gepaste sollicitatiekleding en tegemoetkoming in de reiskosten voor een interview. IVHA stimuleerde ook zelf de werkgelegenheid: lokale arbeidskrachten worden ingezet voor grootschalige renovatieprojecten en voor kleine klusjes als het plaatsen van schuttingen en het opzetten van pendeldiensten voor de buurt; 45 bewoners zijn op deze manier aan een volledige baan geholpen, terwijl 150 mensen nog in het bemiddelingsbestand zitten. Dit project heeft raakvlakken met het project Hulp en activering in Emmerhout in Emmen en de projecten rondom sociale mobiliteit in Hoogvliet, Rotterdam. Een belangrijk verschil is dat in de Nederlandse casestudies deze service vrij toegankelijk was voor iedere bewoner, terwijl in Sale, Manchester, deze service alleen toegankelijk is voor bewoners die lid zijn van Gold Service systeem. Dit tekent de aanpak van IVHA: niet zomaar aanbieden, maar voor wat hoort wat: bewoners moeten eerst een bewijs van goed gedrag afgegeven hebben.

Een aantal diensten zet specifiek in op de affectieve banden van bewoners met hun buurt. Een mooi voorbeeld is de Garden Makeovers die IVHA aanbiedt in Manchester. Via een competitie kunnen huurders een nieuwe tuinrichting winnen. De formule is razend populair (zeker in een land waar tuinieren een nationale sport is) en heeft als voordeel voor IVHA dat minder goed verhuurbare woningen aantrekkelijker worden, terwijl mensen door de buurt gaan lopen om elkaars tuin te bewonderen. Het initiatief stimuleert niet alleen tuinonder-

houd, maar ook, zoals in hoofdstuk 4 is aangetoond, de band van bewoners met hun buurt. Klussen in huis is een andere belangrijke stimulant en om dit te bevorderen bood IVHA tegen sterk gereduceerd tarief gereedschapkasten aan aan bewoners. Ook al is er maar een kleine groep die de kist daadwerkelijk gebruikt, het bespaart IVHA reparatiekosten en de tijd die bewoners daardoor doorbrengen in hun huis vergroot de hechting aan de buurt. Om de noodzaak voor verhuizen bij gezinsuitbreiding te voorkomen publiceerde IVHA in haar huurdersmagazine artikelen over de inrichting van slaapkamers. Door te laten zien hoe je een kamer praktisch inricht voor twee kinderen hoopt de corporatie te voorkomen dat een deel van de gezinnen met kinderen gaat verhuizen, omdat ze meer kamers willen en hoopt deze gezinnen zo langer voor de buurt te behouden.

Een ander concept waar IVHA aan werkt is 'equity stakes', waarbij trouwe klanten aandelen krijgen in hun huurwoning voor elk jaar dat ze er in blijven wonen. Elk jaar wordt er dan een winstpercentage op het aandelenbezit van huurders uitgekeerd. Idee hierachter is dat het mensen stimuleert om langer in hun woning te blijven wonen en dat bewoners daardoor eerder bereid zijn om er zelf in te investeren. Mogelijk vormt dit een opmaat voor het kopen van de eigen huurwoning.

7.2.2 Bewoners als klanten: een gouden kans?

De resultaten na vier jaar zijn indrukwekkend: ruim tweederde van de huurders is schuldenvrij, alle huur wordt op tijd betaald, de kosten voor beveiliging en vandalismebestrijding zijn met een kwart gedaald en de mutatiegraad is aanzienlijk afgenomen. Daarvoor betaalde 60% van de huurders de huur niet op tijd, waarvan 40% een huurachterstand had opgebouwd. Het kostenplaatje voor deze service (400.000 Engelse ponden) wordt ruimschoots gedekt door de inkomsten (verminderd negatief vermogen door huurachterstanden) van rond de 700.000 pond. En dan hebben we het alleen nog maar over de financiële opbrengsten. Uit enquêtes blijkt dat de tevredenheid van bewoners sterk is toegenomen, niet alleen met de woning en woonomgeving, maar ook en misschien wel juist de relatie tussen bewoners en de corporatie. Bewoners laten zich aanspreken door de corporatie en andersom. Deze relatie staat centraal in Gold Service. De methodiek van Gold Service is gebaseerd op wederkerigheid: van de huurders wordt verantwoordelijkheid en loyaliteit gevraagd in ruil voor goede service. In Engeland lijkt deze verleidingsstrategie te werken: wanneer bij de burens een zelfgekozen keuken of voordeur wordt geplaatst, bellen huurders al gauw naar de corporatie waarom zij hier geen aanspraak op kunnen maken. De meeste huurders kunnen zich vinden in de lidmaatschapsvoorwaarden en besluiten dan lid te worden.

Interessanter dan het aantal leden is dat met het belonen van loyaal gedrag een gedragsnorm wordt gesteld. Dit levert een nieuwe rolinvulling op voor corporaties: met Gold Service stellen corporaties zich normstellend op; niet dwingend, maar verleidend. Klantbeloningssystemen zoals Gold Service bieden corporaties de mogelijkheid om als normatieve bemiddelaars op te treden in een ruimte waar de normatieve consensus over wat gangbaar is in de samenleving en meer specifiek de buurt al lang niet meer bestaat, of in ieder geval sterk uit de pas loopt met hun omgeving. Het handhaven van de norm, een verzorgde woning en woonomgeving, wordt beloond met extra service en voorzieningen. Daarmee stimuleert Gold Service zonder betuttelend en regelstellend te willen zijn gedrag en activiteiten die een gemeenschappelijk doel bevorderen: het realiseren van woongenoeven in een vertrouwde omgeving. Individuele bewoners en hun ideeën over de woonomgeving die ze delen, raken zo op elkaar betrokken.

Maar in de praktijk blijkt dit collectieve gedrag maar moeizaam van de grond te komen. Indicatief hiervoor is de populariteit van Community Gold. Dit is een onderdeel van Gold Service dat expliciet inzet op de buurtbetrokkenheid van Gold Service-leden. Als bewoners namelijk hun individuele spaarpunten bij elkaar leggen voor een buurtproject, dan verdubbelt IVHA het ingelegde bedrag. Weinig buurten laten zich tot deze collectieve inzet verleiden en vaak betreft het bepaalde groepen als jonge gezinnen met kinderen die een speeltuin voor de buurt aanschaffen. Deze groepen zijn al sterk op de buurt georiënteerd en hebben dus een klein zetje nodig. Juist de groepen die minder op de buurt betrokken zijn en die je vanuit Gold Service zou willen aanspreken, worden niet bereikt.

IVHA (en andere woningcorporaties in Nederland¹⁰) houden vol dat klantbeloningssystemen een belangrijke rol kunnen spelen in het bevorderen van sociale cohesie en buurthechting. Ze dragen daarvoor verschillende argumenten aan. Bewoners die zich verantwoordelijk voelen voor hun woonomgeving, zullen misschien eerder geneigd zijn om zich daarvoor gezamenlijk in te zetten. Vertrouwen in de corporatie creëert vertrouwen naar andere bewoners. Aan deze gedachtegang zitten echter de nodige haken en ogen: waarom zou een bewoner zich inzetten voor de buurt als een andere bewoner dat al voor hem doet? In de wetenschap staat dit probleem bekend als het *freeriders*probleem. Een oplossing hiervoor is groepsdruk: als er genoeg bewoners meedoen, kun je het niet maken om zelf niet mee te doen, daarmee plaats je jezelf buiten de groep. Dit argument wordt dan ook door verschillende corporaties benadrukt: als de meerderheid in een buurt zich verantwoordelijk voelt voor de woonomgeving, ontstaat een gedeelde betrokkenheid op de buurt die het aanknopen van sociale relaties stimuleert. De vraag is of de sociale controle in een buurt zich zo sterk zal

ontwikkelen en of dit ook wenselijk is. Niet iedere bewoner wil actief deelnemen aan het buurtleven.

De effecten op sociale cohesie en buurtbinding zijn dus onzeker. In Sale in Manchester is de tevredenheid van bewoners met hun buurt en het werk van de corporatie daarbinnen fors toegenomen en de doorstroom van bewoners in de wijk navenant afgenomen. Dit geeft enige indicatie van toegenomen buurthechting, maar vormt geen hard bewijs voor de effecten van Gold Service op de emotionele bindingen van bewoners. Helaas kunnen de BHPS-data uit hoofdstuk 4 hier niet gebruikt worden voor aanvullende analyses voor de wijk Sale, omdat de gegevens op een te hoog schaalniveau verzameld zijn (voor heel Manchester), waardoor geen specifieke uitspraken te doen zijn voor de wijk. Wel kan gekeken worden naar de stad als geheel. Zorgt de Mancunian-mafia voor bijzondere resultaten in Manchester, waar de aanpak in Sale een onderdeel van is? Uit onderstaande tabel blijkt dat in vergelijkingen met andere Engelse wijken de fysieke en sociale buurthechting in Manchester sterker zijn toegenomen. Zelfs afgezet tegen de positieve trend in New Deal for Community-wijken laat de stad een sterkere stijging zien: de bewoners in Manchester voelen zich meer verbonden met de buurt waarin ze wonen en de mensen met wie ze daar samenwonen.

Tabel 7.2 *Veranderingen in plaatsidentiteit en buurthechting in Manchester, 1998-2003*

	<i>Manchester</i> (<i>N</i> = 77)	<i>Other NDC</i> <i>Areas</i> (<i>N</i> = 719)	<i>Other 86</i> <i>Most Deprived</i> <i>Areas</i> (<i>N</i> = 910)	<i>Other</i> <i>Areas</i> (<i>N</i> = 3.908)	<i>Total</i> (<i>N</i> = 5.614)
Plaatsidentiteit	+ 15.4%	+ 16.7%	+ 18.3%	+ 16.1%	+ 16.5%
Fysieke buurthechting	+ 16.9%	+ 14.9%	+ 12.7%	+ 12.3%	+ 12.8%
Sociale buurthechting	+ 19.5%	+ 13.5%	+ 12.4%	+ 13.2%	+ 13.2%

De grotere hechting aan de buurt is vooral zichtbaar bij bewoners die in 1998 aangaven weinig affectie te voelen voor hun buurt of buurtgenoten. Deze bewoners zijn zich of meer thuis gaan voelen bij de bewoners in hun buurt, of hebben meer fysieke hechting met de buurt opgebouwd in 2003. Dat bewoners met de minste buurthechting er het meeste op vooruitgaan, wordt ook duidelijk als naar veranderingen in patronen van buurthechting wordt gekeken. Ondanks een grote groep bewoners die geen verandering laat zien (23%), zijn de bewoners die zich ontheemd en onthecht voelden van hun buurt het meest veranderd. Niet alleen voelen ze zich minder onthecht en stellen zij zich neutraler op ten opzichte van hun buurt, maar een aanzienlijke groep van deze bewoners ontwikkelt een relatievere binding met hun buurt (30%) of voelt zich zelfs helemaal geaard in hun buurt (50%).

Dit zijn opmerkelijke resultaten. Het lijkt erop dat de Mancunian-mafia erin geslaagd is de groep bewoners aan te spreken die ze op het oog hadden: de mensen die het minst betrokken waren bij hun buurt en het werk van de professionals in deze buurten. Toch moeten gezien de kleine aantallen deze resultaten met voorzichtigheid geïnterpreteerd worden. De aanpak in Sale lijkt in eerste instantie vooral effect te hebben op de band tussen bewoners en de corporatie en minder op de band tussen bewoners en hun buurt of buurtgenoten. De individuele aanpak leidt nog niet tot collectieve resultaten voor de reputatie van en hechting aan de buurt. Leidt een collectievere aanpak misschien wel tot de gewenste resultaten? In de volgende paragrafen bespreken we daarom een tweede Engelse casestudie, de opknopbeurt van de rivieroevers van Newcastle en Gateshead, waarbij voor een collectieve culturele benadering van stedelijke vernieuwing is gekozen.

7.3 Newcastle-Gateshead: culture-led gentrification

Gateshead en Newcastle gelden als een schoolvoorbeeld van culture-led gentrification: stedelijke vernieuwing waarbij culturele voorzieningen een grote rol krijgen toegedicht in het nieuw aanzien geven van een voorheen verpauperd centrum waar niemand wilde wonen en komen. Door het opzetten van in het oog springende culturele podia en het aantrekken van toonaangevende kunst en kunstenaars moet een gebied nieuw elan krijgen en nieuwe bewoners en bezoekers aantrekken. Verscheidene Engelse steden hebben zich toegelegd op deze vorm van stedelijke vernieuwing, in de hoop dat de productie en consumptie van cultuur met een grote C een alternatieve industrie biedt voor het vergane industriële verleden. Critici verwijten deze aanpak een gebrek aan economische realiteitszin (als het niet economisch beter kan worden, dan maar cultureel) en beschuldigen de steden ervan de kloof tussen arm en rijk alleen maar te vergroten, doordat de nieuwe culturele voorzieningen vooral zijn toegesneden op de midden- en hogere klassen, waardoor de bewoners die het meeste gebaat zijn bij stedelijke vernieuwing verder buiten spel worden gezet en hun laatste beetje binding met het gebied wordt ontnomen. Maar bewijs voor voor- of tegenspoed is echter nauwelijks aanwezig.

Newcastle en Gateshead zijn twee gemeenten aan de oevers van de rivier de Tyne in het noordoosten van Engeland, dat zwaar getroffen werd door de deïndustrialisering en de sluiting van de kolenmijnen. Beide gemeenten kampfden met leegloop en grote sociale problemen en besloten daarom in de jaren negentig hun onderlinge rivaliteit aan de kant te zetten en een samenwerkingsverband aan te gaan om de leegloop te keren en de hardnekkige problemen een halt toe te roepen. Ga-

Kaart van Newcastle-Gateshead, met Millennium Bridge, BALTIC en The Sage

Bron: Google Maps®

teshead stond toen op de 35ste plaats van meest achtergestelde gemeenten in Engeland.

Het gebied heeft in de laatste twee decennia een grote transformatie ondergaan. Miljoenen ponden aan publiek en privaat geld is in het gebied gepompt en hebben vooral het gebied rondom de rivieroever, de zogenaamde Quayside, letterlijk een nieuw aanzien gegeven, niet alleen in de ogen van de bewoners, maar misschien nog wel meer in de ogen van buitenstaanders. De opknopbeurt concentreerde zich rondom drie culturele projecten met gedurfde architectuur: the BALTIC Contemporary Art Gallery gebouwd voor het lieve sommetje van £ 46 miljoen; the Sage Gateshead Music Centre ontworpen door het vooraanstaande architectenbureau Foster and Partners voor een bedrag van £ 70 miljoen en the Gateshead Millennium Bridge met een prijskaartje van £ 22 miljoen. The BALTIC is een voormalig graanpakhuis uit de jaren veertig, dat dankzij een bijdrage van de National Lottery werd omgetoverd tot de grootste tentoonstelling voor moderne kunst in Groot-Brittannië met 400.000 bezoekers per jaar. Oorspronkelijk was het museum bedoeld als een werkplek voor kunstenaars van over de hele wereld en daarom beschikt het museum niet over een permanente tentoonstelling en wisselen de collecties elkaar voortdurend af in een van de vijf grote expositieruimten die binnen het gebouw zijn opgezet.

BALTIC (NewCastle-Gateshead©)

The Sage, eveneens gebouwd op de Gateshead-oever, ging voor het publiek open in december 2004. Naast muziektheater doet het gebouw dienst als thuisbasis voor verscheidende regionale orkesten (Northern Sinfonia) en dansgroepen (Folkworks) en huisvest het the Music Education Centre, waar jong en oud zelf met muziek aan de slag kunnen.

The Sage (Newcastle-Gateshead©)

De nieuwbouw op de Gateshead-oever, dat naast de twee genoemde culturele voorzieningen ook bestaat uit luxe appartementen en twee internationale hotels, is met de Newcastle-oever verbonden via the Millennium Bridge, 's werelds eerste kannelbrug, ook wel de Knipoog genoemd naar de ooglidachtige beweging die de kannelbrug twee keer per dag maakt. De brug werd in september 2001 in gebruik genomen en heeft sindsdien talloze prijzen gewonnen, waaronder the RIBA Stirling Prize voor Architectuur in 2002. Nog belangrijker voor de lokale bevolking is dat de brug, in tegenstelling tot de Londense evenknie, niet wiebelt als er over gelopen wordt.

De drie ontwerpen samen staan centraal in de stedelijke vernieuwing van het centrumgebied en hebben het gebied nieuw leven ingeblazen en fungeerden al gauw als regionale blikvanger. In elke visuele verwijzing naar het noordoosten van Engeland is wel een van deze gebouwen terug te vinden. Maar de samenwerking tussen de gemeentebesturen

Millenium Bridge (Newcastle-Gateshead©)

van Newcastle en Gateshead is niet altijd van harte gegaan. Historisch gezien lagen de gemeentebesturen van Newcastle en Gateshead voortdurend met elkaar overhoop en was er meer sprake van onderlinge concurrentie dan samenwerking. Wat beide partijen bij elkaar bracht was een gedeeld geloof in het belang van publieke kunst voor de stedelijke vernieuwing van het gebied.

7.3.1 De rol van publieke kunst

Gateshead Council besloot in het begin van de jaren tachtig om publieke kunst letterlijk naar buiten te brengen, omdat het gemeentebestuur niet de beschikking had over een eigen kunstgalerij om kunstwerken aan het publiek te tonen. Via verschillende openbare tentoonstellingen op buitenlocaties kwamen bewoners in aanraking met kunst. Deze tentoonstellingen waren zo populair dat het gemeentebestuur in 1986 besloot om een heus publiek kunstprogramma te lanceren, waardoor kunst een structureel onderdeel werd van het activiteitenprogramma in Gateshead. Dit resulteerde in 1990 in een groot tuinfestival in Dunton, Gateshead waar meer dan zeventig verschillende tijdelijke kunstwerken te bezichtigen waren.

Het programma staat niet op zichzelf, maar is nadrukkelijk verbonden met stedelijke vernieuwing. Publieke kunst moet niet alleen aan de man gebracht worden, maar dient nadrukkelijk bewoners te betrekken bij hun omgeving.

The primary motivation for the creation of public art is to provide a ‘sense of place’ through unique works of art visible daily to the public, which help to create a quality environment.” (Gateshead Council, 2006: 6)

Publieke kunst dient de attractiviteit, functionaliteit en flexibiliteit van straten, gebouwen en openbare ruimten te vergroten. Door het publiek zelf uitgebreid bij de tentoongestelde kunst te betrekken moet de omgeving een emotionele meerwaarde krijgen die zich uitbetaalt in een sterke verbondenheid met en toe-eigening van de omgeving. Publieke kunst kom je in Gateshead dan ook overal tegen: in straten, metrostations en verspreid over de oevers van de rivier de Tyne. Elk kunstwerk is speciaal ontworpen voor een specifieke locatie en verwijst op verschillende manieren naar de lokale geschiedenis van een plek. De bewoners van Gateshead zijn doorlopend betrokken geweest bij de opzet en uitvoering van het kunstprogramma: via consultatie en directe participatie konden bewoners hun stem uitbrengen bij de keuze van kunstwerken en bewoners werden aangemoedigd om zelf hun eigen kunst te ontwerpen in de Shipley Art Gallery en tijdens de jaarlijkse sculptuurdag in Saltwell Park met meer dan 200.000 bezoekers. Het kunstprogramma trok de buurten in om ter plekke kunstactiviteiten voor jong en oud te organiseren, waaraan nog eens duizenden bewoners hebben deelgenomen. Daarnaast hebben diverse nationaal en internationaal bekende kunstenaars deelgenomen aan het programma en Gateshead beschikt daardoor over een van de grootste en meest gewaardeerde openbare kunstcollecties in Engeland, vooral wat beelden betreft. De kunstwerken zijn gefinancierd met stedelijk vernieuwingsgeld, maar ook met bijdragen van nationale kunstfondsen (Arts Council, Northern Arts, Henry Moore Foundation) en lokale sponsors. Het publieke kunstprogramma geniet internationale bekendheid en heeft verschillende prijzen gewonnen voor de innovatieve aanpak om kunst in de buitenruimte te bevorderen.

Angel of North (Newcastle-Gateshead©)

Een van de meest bekende kunstwerken is *The Angel of the North*, ontworpen door Antony Gormley. Dit 20 meter hoge en 54 meter brede kunstwerk aan de zuidkant van Gateshead is gebouwd op een voormalige kolenmijn op een kruispunt van twee grote snelwegen en is daarmee een blikvanger van formaat. Naast 8.000 bezoekers per week (416.000 per jaar) passeren meer dan 90.000 mensen per dag en 33 miljoen mensen per jaar het beeld in hun auto, trein of bus. Uit onderzoek blijkt dat het kunstwerk een van de meest bekende symbolen in het noordoosten van Engeland is en dat het beeld plaats van handeling is voor bruiloften, maaneclipsceremonies en oudejaarsnacht. In 2002 werd het beeld in een nationale enquête, georganiseerd door de Gouden Gids van Engeland, uitgeroepen tot een van de acht wereldwonderen in Engeland.

De ontvangst van *The Angel* is echter niet altijd zo enthousiast geweest. In aanloop naar de bouw en plaatsing van het beeld in 1998 werd het beeld in de landelijke en lokale media vergeleken met nazi-symboliek en afgedaan als draconische geldverspilling van belastingcenten. Ook de bewoners van Gateshead zelf waren aanvankelijk lauw over de komst van het beeld en sommige bewoners vroegen zich openlijk af of het geld niet beter aan armoedebestrijding en betere huisvesting kon worden besteed. Maar dankzij een uitgebreide publiciteitscampagne van de gemeente en diverse projecten om bewoners warm te krijgen voor het beeld, sloeg de publieke beeldvorming in de loop van 1997 om. Een belangrijke wegbereider voor het beeld vormde de tentoonstelling georganiseerd door het gemeentebestuur in maart 1996 op het voormalige terrein van Greenesfield British Rail. Kernstuk van deze tentoonstelling vormde eerder werk van Anthony Gormley, bestaande uit een leger van 40.000 terracottafiguren. Cultuurcritici en de 25.000 bezoekers (in een tijdsbestek van tien weken) waren onder de indruk en het toekomstige werk van Gormley stond ineens niet meer ter discussie. Een belangrijk omslagpunt bij bewoners kwam toen een aantal waaghalzen met een vlieger het beeld vlak na opening in 1998 's nachts een reusachtig voetbalshirt van de lokale voetbalheld Alan Shearer aantrokken. Sindsdien heeft het beeld niet meer over gebrek aan positieve aandacht te klagen.

Maar de claim van het gemeentebestuur gaat verder. Volgens het bestuur heeft het beeld een wezenlijke bijdrage geleverd aan de nieuwe reputatie van Gateshead en Newcastle en de weg geplaveid voor grootchalige investeringen in stedelijke vernieuwing, vooral de opknappbeurt van de Newcastle en Gateshead Quayside. Het beeld, als de cumulatie van twintig jaar publieke kunst en stedelijke vernieuwing in Gateshead en Newcastle, bezorgde beide gemeentebesturen een reputatie van gedurfde doeners die in staat waren om de handen van publiek en verschillende private partijen op elkaar te krijgen. Met deze reputatie wa-

ren beide gemeentebesturen in staat om nieuwe fondsen veilig te stellen, bijvoorbeeld voor de £ 22 miljoen verbouwing van the Baltic Flour Mill tot het nieuwe museum voor moderne kunst. Volgens beide gemeentebesturen heeft publieke kunst geholpen om sterk verloederde ruimten te herclaimen door nieuwe sociale ruimten te construeren en via kunstwerken verbindingen te leggen tussen verschillende plekken in de stad.

7.3.2 *Een nieuw thuis voelen in Gateshead en Newcastle?*

De nieuwe dynamiek in de stad en de transformatie zijn niet te ontkennen, maar heeft het publieke kunstprogramma, naast een hoop publiciteit en nieuwe fondsen, ook daadwerkelijk de reputatie van het gebied en de emotionele binding van bewoners met hun stad en de plek waar ze wonen verbeterd? Ondanks diverse onderzoeken en evaluaties komen de meeste studies niet verder dan de constatering dat er wel een verband moet zijn tussen de opmerkelijke transformatie van de stad (in de praktijk en beeldvorming) en het publieke kunstprogramma. Het gemeentebestuur lijkt hierin te berusten.

Few people would question that the Angel has had an immense impact. Literally immense – we do not believe we can sensibly measure the full economic and social impact that it has had. We could theoretically measure every column inch of publicity that the Angel continues to attract [and place an economic value on it]. But we think that DCMS needs to discuss with partners how we might develop a methodology for moving beyond concrete measurement to recognise that some work has a value that can be accepted without the usual evidence. (Gateshead Council, geciteerd in Sargent, 2006: 15)

Sommige wetenschappers nemen daar echter geen genoegen mee. Professor Christopher Bailey van de University of Northumbria vindt de correlatie onvoldoende bewijs: *There are so many contingent factors that the hunt for causation is doomed.*” (Bailey, geciteerd in Sargent, 2006: 15). Ook Steven Miles (2005) is kritisch. Hij wijst erop dat ‘culture-led regeneration’-programma’s vooral de culturele behoeften van de post-moderne middenklasse articuleren zonder de werkelijke problemen van werkloosheid, een toenemende kloof tussen arm en rijk en problemen van sociale achterstand aan te pakken. Het bouwen van in het oogspringende culturele voorzieningen met publieke middelen om private fondsen aan te trekken voor de vernieuwing van het omliggende gebied leidt volgens hem vaker tot verdringing dan verheffing van de massa. Dit hoeft volgens hem niet slecht te zijn voor het gebied als zo-

danig, maar de oorspronkelijke bewoners hebben er weinig aan (Miles and Miles, 2004: 53). De fout die gemeentebesturen en stedelijke professionals volgens hem maken is dat zij steden nieuwe identiteiten aanmeten die verschillende dimensies van een lokale cultuur reduceren tot één dimensie, die vaak de ambities van een machtige elite vertolken en de levensstijl en verwachtingen van investeerders en toeristen. Daarmee wordt de stedelijke vernieuwing sterk elitair en exclusief en een signaal voor de meer achtergestelde bevolking om het gebied te verlaten, omdat er geen plaats meer voor hen is in het vernieuwde spektakelgebied (Miles, 2005).

In deze opvatting klinkt de Nederlandse kritiek door op het al te snel ontwerpen en 'branden' van nieuwe wijkidentiteiten (zie het vorige hoofdstuk over Hoogvliet). Maar waar in Nederland het ontwerpen van een nieuwe wijkidentiteit voor oude en nieuwe bewoners centraal staat, is de Engelse benadering gericht op het aanbieden van sterk geprofileerde stedelijke voorzieningen die een nieuwe cultuur en identiteit voor een gebied moeten uitstralen. Beide benaderingen willen echter een nieuwe identiteit opleggen en hiertegen lopen de critici, zowel in Engeland als in Nederland, te weer.

In plaats daarvan pleit Steven Miles voor een cultuurgerichte aanpak in stedelijke vernieuwing die aansluit bij de diversiteit van de lokale cultuur van de bewoners. In plaats van nieuwe plaatsidentiteiten te bedenken dient de stedelijke vernieuwing volgens hem aansluiting te zoeken bij de lokale plaatsidentiteit:

It is suggested that the success of investment in iconic cultural projects depends above all upon people's sense of belonging in a place and the degree to which culture-led regeneration can engage with that sense of belonging, whilst balancing achievements of the past with ambitions for the future. (Miles, 2005: 913)

En in de ogen van Miles is dit juist precies wat er gebeurd is in Newcastle en Gateshead. Het stadsbestuur heeft door het inzetten van publieke kunst als participatie-instrument, aansluiting gezocht en gevonden bij de lokale cultuur en daarmee de emotionele binding van bewoners met het gebied een nieuwe impuls gegeven. De ontwikkeling van Newcastle en Gateshead heeft een sterke symbolische betekenis gekregen voor bewoners die hun lokale collectieve identiteit heeft versterkt. Deze identiteit beschrijft hij als trots en agressief. Hij baseert zich daarvoor op het werk van Keith Wrightson die de Noord-Engelse identiteit heeft onderzocht en concludeert het volgende.

A northern upbringing frequently involves the inculcation of an unusually powerful set of attachments to place; a deep rooting in a particular physical, social and cultural environment. At the same time, however, those loyalties are strongly inflected, almost from the outset, by awareness of a questionable place within the larger social and political geography of England. (Wrightson, geciteerd in Bailey et al. 2005: 62)

Een sterke plaatsbinding in het licht van een achtergestelde positie zorgt voor een mengeling van trots en agressiviteit die kenmerkend is voor de Noord-Engelse identiteit, volgens Wrightson. De iconische vernieuwing van het oevergebied heeft, zo stelt Steven Miles, de bewoners van Newcastle en Gateshead een nieuwe plek gegeven om trots op te zijn en waarmee ze zich kunnen meten met het dominante zuiden van Engeland. In een gezamenlijk artikel met Christopher Bailey en Peter Stark (2006) wijst Miles op het belang van culturele doelstellingen als zodanig. In Newcastle en Gateshead stonden niet zozeer economische doelen centraal, maar de wil en het doorzettingsvermogen van lokale politici en kunstenaars om het gebied meer culturele voorzieningen te geven. Beide steden stonden lange tijd onderaan in de lijstjes van cultuuraanbod en -participatie. Het noorden van Engeland kende het laagste aantal gebruikers van culturele voorzieningen in Engeland met grofweg een derde minder bezoekers dan het landelijk gemiddelde voor alle culturele voorzieningen. Ook het aanbod van grootschalige culturele voorzieningen in Noord-Engeland bleef op een kwart van het nationaal gemiddelde steken.

Door het centraal stellen van culturele voorzieningen voor de lokale bevolking als zodanig kon, volgens de drie auteurs, de aansluiting gemaakt worden met de lokale cultuur en identiteit van de bewoners in Newcastle en Gateshead. Door nadrukkelijk het culturele erfgoed van de locatie te benadrukken en te gebruiken in de herontwikkeling werd de identificatie van bewoners met het gebied aangesproken en hun trots in de plek hersteld. Het publieke kunstprogramma en de kunstwerken die daarmee overal in Newcastle en Gateshead een plek vonden, symboliseerden de intentie van het stadsbestuur om het verloederde gebied groots te vernieuwen met respect voor de lokale cultuur en geschiedenis. *The Angel* staat niet voor niks op een voormalige kolnmijn en de keuze voor een vergaan graanpakhuis als locatie voor een modern kunstmuseum is ook niet toevallig. Cultuurgerichte stedelijke vernieuwing is volgens de auteurs geen eenheidsworst en hoeft daarom in hun ogen ook niet te leiden tot een dominante cultuur voor de maatschappelijke elite. Wel waarschuwen zij ervoor dat deze benadering van stedelijke vernieuwing alleen maar succesvol kan zijn wan-

neer zij in staat is om de culturele eigenheid en verscheidenheid van een gebied te benadrukken.

Culture-led regeneration perhaps provides a framework within which, given the right conditions, local people can re-establish ownership of their own sense of place and space and, perhaps more importantly, of their own sense of history. (Bailey, Miles & Stark, 2006: 49)

Als bewijs voor deze stelling en het succes van de aanpak in Newcastle en Gateshead wijzen de auteurs op een nog lopend grootschalig onderzoeksprogramma, dat is opgetuigd door de Universiteit van Northumbria onder de naam CISIR: Cultural Investment and Strategy Impact Research. Dit programma probeert de sociale, culturele en economische effecten van stedelijke vernieuwing in kaart te brengen voor de Newcastle en Gateshead Quayside tussen 2000 en 2010. Het onderzoek wordt gefinancierd door beide stadsbesturen en diverse kunstinstellingen (Arts Council England, One North East and Culture North East). Het onderzoek meet niet alleen veranderingen in kunstaanbod, deelname en meningen over kunst, maar probeert ook de effecten van deze veranderingen zichtbaar te maken. Welke effecten heeft de stedelijke vernieuwing op de lokale cultuur en het dagelijks leven van de bewoners? Gaan de wijken waar bewoners wonen er ook op vooruit en worden de bewoners sociaal mobieler? Daarvoor wordt zowel kwantitatieve (enquêtes, monitordata) als kwalitatieve (interviews, documentanalyses en casestudies) informatie verzameld.

Omdat het onderzoek nog loopt, is een antwoord op al deze vragen nog niet mogelijk, maar de eerste uitkomsten wijzen erop dat de culturele participatie van bewoners sterk verbeterd is en dat dit zijn neerslag vindt in de houding van bewoners. Vooral is bijzonder dat de participatiecijfers het Engelse gemiddelde hebben ingehaald en nog steeds in de lift zitten. In 2002 bezocht 35% van de bewoners in Newcastle en Gateshead een kunstmuseum of tentoonstelling tegenover 19% in de rest van Engeland. Het percentage bewoners dat aangaf dat kunst een waardevolle rol speelt in hun leven steeg van 23% in 2001 naar 49% in 2002 tegenover het landelijk gemiddelde van 45%. En 75% van de bewoners geeft aan trotser te zijn geworden op hun stad. Maar de bewijsvoering voor verbeterde leefbaarheid in buurten en wijken en een versterkte lokale identiteit blijft (vooralsnog) achterwege.

Meer informatie over de buurthechting van bewoners in Newcastle en Gateshead, en de veranderingen die hierin hebben plaatsgevonden, is terug te vinden in de data die we voor hoofdstuk 4 gebruikt hebben. Door de resultaten voor Newcastle en Gateshead uit de British Panel Household Survey af te zetten tegen andere wijken in Engeland kun-

nen we nagaan of er met deze twee steden iets bijzonders aan de hand is. Uit onderstaande tabel blijkt dat in vergelijking met andere Engelse wijken de plaatsidentiteit en buurthechting, zowel fysiek en sociaal, in Newcastle en Gateshead sterker zijn toegenomen. Zelfs afgezet tegen de positieve trend in New Deal for Community-wijken laten beide steden een sterkere stijging zien, met name in termen van identificatie met de buurt en sociale buurthechting: de bewoners in Newcastle en Gateshead identificeren zich meer met hun buurt en voelen zich meer verbonden met hun buurtgenoten.

Tabel 7.3 *Veranderingen in plaatsidentiteit en buurthechting in Newcastle en Gateshead, 1998-2003*

	<i>Newcastle Gateshead (N = 106)</i>	<i>Other NDC Areas (N = 730)</i>	<i>Other 86 Most Deprived Areas (N = 871)</i>	<i>Other Areas (N = 3.916)</i>	<i>Total (N = 5.622)</i>
Plaatsidentiteit	+ 19.8%	+ 16.5%	+ 17.9%	+ 16.1%	+ 16.5%
Fysieke buurthechting	+ 16.0%	+ 15.4%	+ 12.3%	+ 12.3%	+ 12.8%
Sociale buurthechting	+ 15.1%	+ 13.6%	+ 12.5%	+ 13.2%	+ 13.2%

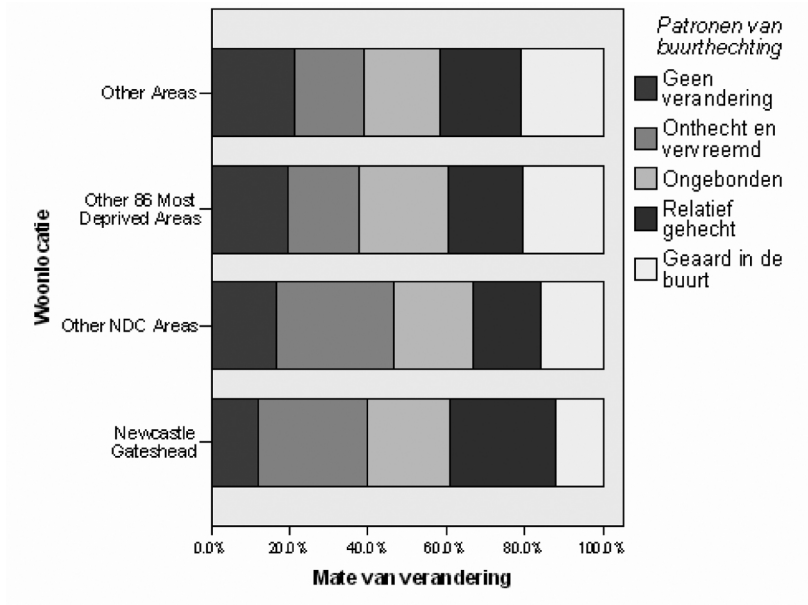
De grotere hechting aan de buurt is vooral zichtbaar bij bewoners die in 1998 aangaven weinig affectie te voelen voor hun buurt of buurtgenoten of die zich alleen sociaal verbonden voelden met hun buurt. De eerste groep is zich vooral meer thuis gaan voelen bij de bewoners in hun buurt, terwijl de tweede groep bewoners vooral meer fysieke hechting met de buurt heeft opgebouwd in 2003. Toch is er een relatief grote groep bewoners die zich juist minder thuis is gaan voelen in de buurt: vooral bewoners, die in 1998 alleen een fysieke band met de buurt voelden (11%), geven vijf jaar later aan hun affectie voor de buurt verloren te hebben. Niet op alle fronten is de buurtbinding van bewoners er dus op vooruitgegaan. Dit wordt ook zichtbaar als naar verandering in patronen van buurthechting wordt gekeken.

In vergelijking met andere wijken in Engeland laten Newcastle en Gateshead meer verandering zien. In lijn met de trend in andere New Deal for Communities-wijken nemen gevoelens van vervreemding en onthechting sterk af onder bewoners: 43% van de bewoners die zich in 1998 vervreemd voelde van hun buurt, zegt in 2003 een meer relatieve band met hun buurt te hebben opgebouwd en 29% geeft zelfs aan zich helemaal geerd te voelen. Tegelijkertijd, en afwijkend van de Engelse trend, maken bij relatief veel bewoners relatieve buurthechtingen plaats voor gevoelens van plaatsloosheid.

74% van de bewoners die zich in 1998 thuis voelden en tevreden waren met hun buurt (zonder al te veel affectie te voelen voor hun buurt als specifieke plek) zijn zich in 2003 neutraal gaan opstellen ten op-

zichte van hun buurt: de buurt is er voor hen minder toe gaan doen. Dit ondanks het feit dat in Newcastle en Gateshead minder mensen verhuisd zijn tussen 1998 en 2003 in vergelijking met andere Engelse wijken en dat de mensen die verhuisd zijn vaker binnen de stad zijn blijven wonen.

Figuur 7.1 *Veranderingen in patronen van buurtthechting, naar woonlocatie, 1998-2003 (N = 5.624)*

Kennelijk heeft de vernieuwing van de Quayside en het publieke kunstprogramma niet voor iedereen geleid tot een sterkere binding met de stad. Wel lijkt de stad erin geslaagd te zijn om bij een groot deel van de bewoners de affectieve banden aan te halen, vooral bij bewoners die zich er het minste thuis voelden. Dit bevestigt de opvattingen van Bailey, Miles en Stark dat Newcastle en Gateshead erin geslaagd zijn om de cultuurgerichte aanpak in stedelijke vernieuwing te verbinden met de lokale identiteit van bewoners en dat daardoor hun lokale identiteit versterkt is.

7.4 Conclusies en discussie

De collectieve strategie van Newcastle en Gateshead om cultuur met een kleine c in te zetten voor het versterken van de lokale identiteit en

hechting aan het gebied lijkt beter gewerkt te hebben dan de individuele weg die de corporatie in Manchester voorstond. Alhoewel de methode in Sale nieuwe mogelijkheden biedt voor de corporatie om normatief op te treden in een verpauperde woonomgeving en daarmee nieuwe waarden aan het gebied kan geven, blijkt dit in eerste instantie nog een brug te ver en is vooral de band tussen corporatie en bewoners ermee gediend. De ambities in Manchester voor buurthechting moeten bescheiden blijven. Met Gold Service is geen buurtgevoel op te leggen. Wel kunnen instituties (vanuit een welbegrepen eigenbelang) het proces van buurthechting opbouwen faciliteren. Woningcorporaties in het bijzonder kunnen een kader scheppen door bewoners te verleiden tot betrokkenheid bij de woning en woonomgeving. Niet vanuit de verwachting dat bewoners hierdoor onderling ook contacten gaan aanknopen en sociaal gaan stijgen, maar vanuit het besef dat hechting aan de buurt een zeker vertrouwen vraagt: vertrouwen in de buurt en de mensen die er wonen. Dit vertrouwen kan gebaseerd zijn op het vertrouwen in instituties die betrokken zijn bij het dagelijks leven van bewoners. Het aanbieden van institutionele arrangementen als Gold Service en Community Gold vormen dan een randvoorwaarde bij het ontwikkelen van dit vertrouwen.

Gold Service biedt dus mogelijkheden voor het stimuleren van buurtbetrokkenheid, maar vormt daarvoor een institutionele randvoorwaarde, die een vertrouwde omgeving schept voor bewoners om zich actiever op te stellen. Wat de ervaringen in Manchester ons verder leren is dat naast institutionele arrangementen nabijheid van groot belang is voor het opbouwen van vertrouwen: de corporatie als zichtbare institutie in de woonomgeving van bewoners. Binnen Gold Service in Manchester wordt hier dan ook het accent op gelegd. Medewerkers worden aangespoord de buurten in te trekken en dagelijks contact met bewoners te hebben. Daarmee kunnen zij een vertrouwensrelatie met bewoners opbouwen.

De vernieuwing van Newcastle en Gateshead laat zien dat een collectieve cultuurbenadering eerder vruchten afwerpt. Gezamenlijk zijn beide steden erin geslaagd om bij een groot deel van de bewoners de affectieve banden aan te halen, vooral bij bewoners die zich er het minste thuis voelden. Dit succes dankt het samenwerkingsverband aan de verbinding die is gelegd binnen de cultuurgerichte aanpak met de lokale identiteit van bewoners. Door een uitgebreid en interactief publiek kunstprogramma op te zetten in de openbare ruimte heeft deze omgeving een emotionele meerwaarde gekregen voor bewoners, die zich heeft uitbetaald in een sterke verbondenheid met en toe-eigening van de omgeving. Door nadrukkelijk het culturele erfgoed van de locatie te benadrukken en te gebruiken in de herontwikkeling werd de identificatie van bewoners met het gebied aangesproken en hun trots in de plek hersteld.

8 Conclusies en aanbevelingen

8.1 Introductie

In dit rapport zijn wij op zoek gegaan naar de sociaal-emotionele bindingen van bewoners met hun buurt en de wijze waarop herstructurering ingrijpt op deze bindingen: maken stedelijke vernieuwingsinspanningen verschil voor hoe bewoners zich thuis voelen?

Voor het in kaart brengen van de sociaal-emotionele bindingen van bewoners hebben we gebruikgemaakt van het concept 'place attachment', dat de relatie tussen fysiek (plekken) en sociaal (personen) definieert als een affectieve band tussen personen en plekken. Mensen raken emotioneel betrokken bij hun omgeving wanneer ze op bepaalde plekken ervaringen opdoen: plaatsen krijgen betekenis door de persoonlijke, sociale en culturele uitwisselingen die zich er afspelen. In het onderzoek hebben we verschillende dimensies onderscheiden van place attachment of, zoals wij dat vertaald hebben, buurthechting:

- Plaatsidentiteit: voel ik mij thuis in de buurt?
- Hechting aan plekken: voel ik mij fysiek en/of sociaal gehecht aan de buurt?
- Hechtingsmotieven: waarom voel ik mij thuis in de buurt?
- Niveau van identificatie: waar voel ik mij thuis?

Op basis van de verschillende dimensies hebben we de buurthechting van Nederlandse en Engelse bewoners in kaart gebracht.

8.2 Hoe voelen bewoners zich thuis in de buurt?

Ongeveer evenveel Nederlanders als Engelsen voelen zich helemaal thuis in hun buurt: meer dan eenderde van de bevolking in beide landen voelt zich, zowel fysiek als sociaal, thuis in de buurt. Eenvijfde van de Nederlandse bevolking voelt daarentegen nauwelijks een band met de buurt waarin ze wonen en de mensen die daar wonen. 17% is alleen gehecht aan de mensen die in de buurt wonen, terwijl rond de 23% zich alleen fysiek verbonden voelt met de buurt. Verhoudingsgewijs wonen er meer mensen die zich nauwelijks verbonden voelen met hun

buurt of alleen fysiek in de 56 aandachtswijken en vooral in de vier grote steden. Bewoners die zich sterk verbonden voelen met hun buurt en buurtgenoten wonen daarentegen vaker in de kleinere steden en meer landelijke gebieden (buiten de G30) in Nederland.

In tegenstelling tot Nederland zijn er tussen Engelse buurten, vooral achterstandsbuurten en gegoedere wijken, weinig verschillen in buurt-hechting. Voor het thuisgevoel van Engelsen maakt het dus minder uit in welke buurt ze wonen. Daarmee is niet gezegd dat de Engelsen onverschillig zijn voor de plaatsen waar ze wonen; wat in Engeland echter zwaarder weegt is het huis waarin gewoond wordt.

8.3 Waarom voelen bewoners zich thuis?

Voor Engelsen is het belang van woonsatisfactie de belangrijke factor voor het gevoel van buurtbinding: sterker dan in Nederland hangen verschillen in fysieke en sociale hechting aan de buurt samen met de tevredenheid over het huis: hoe tevredener, des te groter is de buurt-hechting. Dat de buurt niet helemaal uit beeld verdwijnt, blijkt uit het feit dat naast tevredenheid met de woning, de geschiktheid van de buurt voor kinderen een grote rol speelt in de vorm en mate van buurt-hechting van Engelse bewoners: in kindvriendelijke buurten voelen Engelsen zich meer fysiek en sociaal thuis. Voor Nederlandse bewoners is tevredenheid met huisvesting eveneens van belang, maar daarnaast is het vooral belangrijk *wie* in de buurt wonen: als men tevreden is met de burens voelt men zich sneller fysiek en sociaal gehecht aan de buurt. Interessant is bovendien dat gehechtheid aan de mensen in de buurt samenhangt met tevredenheid over het openbaar vervoer in en naar de buurt: kennelijk geeft de mogelijkheid om de buurt te kunnen verlaten, vertrouwen om emotionele banden met andere bewoners aan te knopen, terwijl minder mobiele bewoners juist minder gehecht zijn aan hun burens: voelen zij zich opgesloten en 'aangewezen' op hun burens?

Als we kijken naar persoonlijke verklaringen voor verschillen in thuisgevoelens (geld, opleiding, leeftijd en kinderen), dan blijkt dat net als in Nederland, ook in Engeland leeftijd uit te maken voor hechting aan de buurt: oudere bewoners voelen zich zowel fysiek als sociaal meer thuis in de buurt. In tegenstelling tot Nederland maken kinderen echter geen verschil voor de buurthechting van Engelse bewoners. Alhoewel de geschiktheid van de buurt voor kinderen ertoe doet (zie hierboven) zorgt het daadwerkelijk hebben van kinderen er niet voor dat Engelsen zich verbondener voelen met hun buurt of buurtgenoten. Mogelijk speelt hier het belang van 'catchment areas' van scholen in Engeland een rol: toelating tot scholen is afhankelijk van postcode en een goede school in de buurt kan de huizenprijzen daarom opjagen.

Daarmee worden scholen en kinderen in de buurt een belangrijke graadmeter voor sociale status en aantrekkelijkheid van de buurt.

Een nog opvallender verschil met Nederland is het belang van sociale participatie voor buurt hechting: terwijl dit voor Nederlandse buurtbewoners veruit het meeste gewicht in de schaal legt, maakt de mate van sociale participatie nauwelijks verschil voor de Engelse buurtbewoners. De meeste buurtbewoners zijn niet sociaal actief in de buurt, noch lid van een buurtclub of vereniging. Wat wel uitmaakt voor Engelsen is de tijd die ze doorbrengen in en om het huis; hoe meer ze klussen in huis, sleutelen aan de auto of graven in de tuin, des te meer voelen ze zich fysiek verbonden met hun buurt. Dit wijst er opnieuw op dat het thuisgevoel van de Engelsen zich primair hecht aan en gevoed wordt door hun huis. Door tijd te spenderen rondom het huis claimen Engelse bewoners als het ware hun plek in de buurt en ontwikkelen ze een emotionele band met de plek waar ze wonen. In Nederland speelt het eigen huis minder een rol voor de buurt hechting van bewoners en is veel belangrijker wie er in de buurt woont. Dit laat zien dat er verscheidene routes voor het ontwikkelen van thuisgevoelens zijn die per land kunnen verschillen. Nederlanders opteren voor de sociale participatieroute, terwijl Engelsen 'in favour' zijn voor een particulier traject. Deels liggen hieraan culturele verschillen ten grondslag: Kate Fox betoogt dat Engelsen sociaal onhandiger en schuchterder zijn en daarom liever met rust gelaten willen worden achter hun voordeur en schutting. Deels kan dit ook te maken hebben met verschillen in woonsegregatie en stigma: in Engeland is de sociale volkshuisvesting veel sterker een 'opvanghuis voor de armen', waardoor er door anderen, die beter af zijn, veel meer waarde aan het hebben van een eigen huis of 'het eigen maken' van een huis wordt gehecht.

8.4 Waar voelen bewoners zich thuis?

De Engelse hang naar eigen haard en huis blijkt samen te hangen met de mate waarin Engelsen zich (niet) met hun buurt identificeren. Engelse bewoners verschillen onderling sterk in buurtoriëntaties, afhankelijk van waar ze wonen. Vooral in de achterstandswijken van Engeland (de 86 meest achtergestelde wijken volgens the Indices of Deprivation 2000 en 2004) identificeren bewoners zich vaker met hun huis en identificeren zij zich helemaal niet met hun woonomgeving, terwijl in de welgesteldere wijken bewoners zich vaker met hun huis en de buurt identificeren. Het lijkt erop dat Engelse bewoners van probleemwijken, geconfronteerd met hun achterstand, zich nog verder terugtrekken achter de voordeur dan in Engeland gemiddeld toch al gebeurt. Nederlandse bewoners daarentegen hebben allemaal hetzelfde verlanglijstje

voor hun huis en hun buurt (een mooi huis, in een schone, hele en veilige woonomgeving met goede buurtvoorzieningen) en zijn minder makkelijk in te delen naar buurtoriëntatie.

8.5 Patronen van buurthechting

Om meer variatie in thuisgevoelens te kunnen onderscheiden hebben we gezocht naar patronen van buurthechting door bewoners niet alleen in te delen op basis van hun affectieve band met de buurt, maar ook op basis van:

- hun tevredenheid met en
- hun sociale betrokkenheid bij huis en buurt.

Dit leverde vier verschillende patronen van buurthechting op:

1. geaard in de buurt (community rootedness);
2. onthecht en vervreemd (alienation);
3. relatief gehecht (relativity);
4. ongebonden (placelessness).

Wat blijkt? Een kwart van de Nederlanders kan omschreven worden als geaard in de buurt: zij identificeren zich met de buurt en zijn zowel fysiek als sociaal gehecht aan de buurt waar ze wonen. Geaarde bewoners zijn sterk betrokken en doen actief mee in hun buurt. Een vergelijkbare groep voelt zich het tegenovergestelde: onthecht, vervreemd en ontevreden met de buurt waar ze wonen. Ze maken zich het meeste druk om hun huis en de staat van hun woonomgeving (die te weinig schoon, heel en veilig is). Voor een vijfde deel van de Nederlanders is de buurt een min of meer neutrale plaats om te wonen: ze zijn niet gehecht aan de buurt, maar wel tevreden met de buurt als zodanig en richten zich vooral op de materiële buurtaspecten: hun huis en de voorzieningen in de buurt. Een vergelijkbare groep Nederlanders, ten slotte, vertoont relatieve hechting aan de buurt: deze bewoners voelen zich thuis in de buurt, maar zijn er niet bijzonder aan gehecht, in ieder geval niet als bijzondere plek.

Engelsen voelen zich veel vaker geaard in hun buurt. Bijna de helft van de Engelse bewoners kan omschreven worden als geaard. Een veel kleinere groep dan in Nederland voelt zich onthecht, vervreemd en is ontevreden met de buurt waar ze woont. Ze identificeren zich minder met de buurt en zijn sterk gericht op hun familie die in de omgeving woont. Maar Engelse bewoners, die minder belang hechten aan de buurt (neutrale plek om te wonen) neigen meer dan in Nederland naar een negatieve affectie voor hun omgeving. Dit geldt ook voor Engelsen in het algemeen: in vergelijking met Nederlanders zijn zij minder ac-

tief in en minder tevreden over hun buurt. De mate van hechting zegt dus blijkbaar nog weinig over de tevredenheid en inzet voor de buurt. De verschillende patronen van buurthechting laten zien dat er geen een-op-eenrelatie is tussen affectie, tevredenheid en betrokkenheid bij de buurt. Bij twee patronen van buurthechting gaan de drie dimensies gelijk op: geaarde bewoners voelen zich thuis in de buurt, zijn tevreden over hun woonomgeving en vaak actief betrokken bij wat er in de buurt speelt, terwijl ontheemde bewoners nauwelijks affectie voelen, duidelijk ontevreden zijn en niet actief zijn in de buurt. Maar bewoners met een relatieve hechting voelen weliswaar minder hechting met hun buurt en zijn eerder geneigd tot ontevredenheid, maar identificeren zich wel met de buurt en zijn er ook actief, terwijl bewoners voor wie de buurt minder een rol speelt (neutrale opstelling), vaak wel tevreden zijn, maar noch affectie voelen noch inzet tonen voor hun buurt. In Engeland speelt dit onderscheid tussen buurthechting en buurttevredenheid nog sterker, omdat bewoners ondanks hun grotere hechting relatief vaker ontevreden zijn over hun buurt. Dit kan te maken hebben met de grotere achterstand waarin ze leven, maar ook met de (zeer matige) manier waarop Engelsen zich met hun buurt identificeren. Zoals eerder opgemerkt is vooral het eigen huis (ongeacht bezit, wat laag is in achterstandswijken) in Engeland belangrijk voor de buurthechting en klampen zij zich daaraan vast om problemen letterlijk buiten te sluiten.

Toch maakt ook in Engeland de buurt wel degelijk uit voor de mate van buurthechting. De verdeling van buurthechting in Nederland en Engeland is op een vergelijkbare manier ongelijk: bewoners in de prioriteitsbuurten van de dertig grootste Nederlandse steden en in Engelse achterstandswijken voelen zich vaker ontheemd en vervreemd van hun buurt, in het bijzonder in de zogenaamde New Deal for Communities-gebieden. Terwijl bewoners in Engelse buurten met geen of weinig achterstand of in Nederlandse buurten waar niet geherstructureerd wordt (non-prioritaire wijken) vaker geaard zijn in hun buurt.

8.6 Stedelijke vernieuwing: bedreiging of potentie voor buurthechting?

Om na te kunnen gaan of stedelijke vernieuwing verschil maakt voor de hechting van Nederlandse en Engelse bewoners aan hun buurt zijn vergelijkingen door de tijd gemaakt, waarbij monitorgegevens uit de jaren negentig en het begin van deze eeuw voor dezelfde buurten naast elkaar zijn gelegd: voor Nederland gaat het om data uit het WoonBehoeft Onderzoek voor de periode 1998-2006 en voor Engeland om data uit de British Household Panel Survey verzameld tussen 1998 en

2003. Uit deze vergelijkingen blijkt dat zowel de hechting aan de buurt als aan buurtgenoten over het algemeen toeneemt in Nederland in de periode 1998 en 2006. Maar niet iedereen profiteert evenveel: bewoners in de prioritaire wijken, zowel in de G4 als de G26, laten de sterkste stijging zien in fysieke en sociale affectie voor hun buurt, terwijl de sociale buurtbinding juist afneemt in de niet-prioritaire wijken van de vier grootste steden en de buurten buiten de dertig grootste steden. Bewoners in de voornaamste herstructureringswijken zijn zich dus in vergelijking met andere wijken in Nederland meer thuis gaan voelen bij de mensen met wie ze samenwonen in de buurt en hebben een inhaalslag gemaakt wat hun fysieke banden met de buurt betreft, al hebben meer landelijk wonende bewoners de meeste vooruitgang op deze terreinen geboekt.

In tegenstelling tot Nederland laat Engeland overwegend een neergaande trend in buurthechting zien. De enige, zij het lichte toename in buurthechting komt voornamelijk op het conto van de New Deal-wijken: bewoners in deze wijken die voorheen geen band met de buurt of hun burens hadden, hebben vaker op één of twee van beide fronten een affectieve band ontwikkeld. Bewoners in de andere Engelse achterstandswijken verliezen juist vaker hun affectie voor de buurt, terwijl ook in de welgesteldere wijken bewoners vooral hun sociale hechting met de buurt aan het verliezen zijn.

De neergaande trend is nog sterker zichtbaar als naar patronen van buurthechting wordt gekeken. Tussen 1998 en 2003 verandert 85% van de Engelsen van mening over hun tevredenheid met de buurt waar ze wonen, hun sociale participatie in en buiten de buurt en/of de band die ze hebben met hun woonomgeving. Verandering betekent in de meeste gevallen minder buurthechting: een groot deel van de Engelse bewoners die zich neutraal opstelden ten opzichte van hun buurt in 1998, meldt vijf jaar later zich meer vervreemd van hun buurt te voelen, terwijl een vergelijkbare groep die zich in 1998 nog identificeerde met de buurt (relatieve binding), in 2003 aangaf niet veel belang meer te hechten aan hun buurt. De grootste verandering doet zich voor bij de groep bewoners die zich voorheen sterk geaard voelden in hun buurt, terwijl bewoners die zich vervreemd voelen de minste verandering laten zien. Opnieuw is de negatieve lijn minder sterk in de grootste achterstandswijken van Engeland. Vooral in de New Deal-wijken voelen minder bewoners zich vervreemd en onthecht en stellen zich meer neutraal op (ongebonden) ten opzichte van hun buurt dan in de andere achterstands- en welgesteldere wijken. Het lijkt er dus op dat, juist in het perspectief van algemene achteruitgang in buurthechting in Engeland, in de New Deal-wijken enige vooruitgang wordt geboekt.

In Nederland nemen gevoelens van ontheemding tussen 1999 en 2006 sterk af, vooral in de 30 grootste steden, zij het iets minder sterk in de prioriteitswijken van de G4. Gevoelens van 'plaatsloosheid', 'relatieve hechting' en 'geaardheid' in de buurt nemen over bijna de gehele linie toe: in de prioritaire wijken stellen bewoners zich neutraler op ten opzichte van hun buurt, terwijl in de non-prioritaire wijken bewoners zich relatief meer zijn gaan hechten aan hun buurt. Nederlandse wijken, en in het bijzonder de 30 grootste steden, zitten dus in een emotionele lift, terwijl Engelse wijken, zelfs de welgesteldere gebieden, een afnemende buurthechting laten zien (met als gunstige en opvallende uitzondering de New Deal-wijken). De toegenomen buurthechting in Nederland betekent niet dat bewoners in deze wijken ook meteen tevredener en meer betrokken zijn: negatieve gevoelens van ontheemding maken voornamelijk plaats voor neutrale gevoelens waarbij de buurt minder een (negatieve) rol speelt in de emotionele beleving en identiteit van bewoners, terwijl bewoners in de niet-prioritaire wijken zich wel meer thuis zijn gaan voelen in hun buurt, al voelen ze zich niet specifiek verbonden met hun eigen buurt (relatieve hechting). In onderstaande tabel staan de belangrijkste verschillen tussen Nederland en Engeland en in het bijzonder de achterstandswijken binnen beide landen opgesomd.

Wat veroorzaakt deze verschillen? Uit aanvullende analyses blijkt dat verhuizen het meest bepalend is voor veranderingen in buurthechting. Tussen 2002 en 2006 bijvoorbeeld verhuisde eenderde van de Nederlandse bevolking. Het merendeel daarvan blijft in dezelfde gemeente wonen; slechts een klein deel verhuist buiten de gemeentegrenzen. Vooral de *fysieke* buurthechting neemt, zoals te verwachten valt, sterk af als bewoners van woonadres veranderen. Deze uitkomst onderstreept het belang van aandacht voor het effect van (gedwongen) verhuizing in stedelijke vernieuwing. Tegelijkertijd is de invloed van verhuizing op de *sociale* buurthechting van bewoners een stuk minder: verhuizing ontregelt voornamelijk de band met de buurt en minder de band met bewoners. Dit bevestigt eerder onderzoek van Kleinhans (2006) die in zijn onderzoek aantoonde dat sociale verbanden veel minder aangetast worden dan emotionele banden. Dit onderzoek verfijnt deze uitkomst: vooral de fysiek-emotionele band met de buurt wordt aangetast. Deze band is al relatief minder sterk dan de sociale band die bewoners in achterstandswijken met hun buurt ervaren en wordt door gedwongen verhuizing verder verkleind. Dit maakt het voor beleidsmakers en stedelijke professionals tot een weliswaar lastige maar dringende opgave om hier iets aan te doen: fysieke buurthechting is een schaars goed in achterstandswijken waar stedelijke vernieuwers zuinig op moeten zijn. Projecten die recht doen aan de emotionele betekenis van plekken (en de eventuele verhuizing) zijn daarom ook van grote betekenis.

Tabel 8.1 *Verschillen in thuisgevoelens tussen Nederland en Engeland*

	Nederland		Engeland	
	<i>Geen achterstand</i>	<i>Achterstands-wijken</i>	<i>Geen achterstand</i>	<i>Achterstands-wijken</i>
<i>Dimensies van buurthechting</i>	<i>Geen achterstand</i>	<i>Achterstands-wijken</i>	<i>Geen achterstand</i>	<i>Achterstands-wijken</i>
Plaatsidentiteit (<i>Voel ik mij thuis in de buurt?</i>)	Meerderheid voelt zich thuis	Meerderheid voelt zich niet thuis	Meerderheid voelt zich thuis	Meerderheid voelt zich thuis
Hechting aan plekken (<i>Hoe voel ik mij thuis in de buurt?</i>)	Meer fysieke dan sociale hechting aan de buurt	Meer sociale dan fysieke hechting aan de buurt	Meer sociale dan fysieke hechting aan de buurt	Meer sociale dan fysieke hechting aan de buurt
Hechtings-motieven (<i>Waarom voel ik mij thuis in de buurt?</i>)	- Sociaal betrokken in de buurt - Tevreden met woning	- Sociaal betrokken in de buurt - Tevreden met woning	- Identificatie met huis en buurt - Tevreden met woning	- Identificatie met huis en buurt - Tevreden met woning
	- Hogere leeftijd - Kinderen in huishouding	- Hogere leeftijd - Kinderen in huishouding	- Geschiktheid van buurt voor kinderen - Klussen in en om het huis - Hogere leeftijd	- Geschiktheid van buurt voor kinderen - Klussen in en om het huis - Hogere leeftijd
Niveau van identificatie (<i>Waar voel ik mij thuis in de buurt?</i>)	Zowel in huis als in de buurt	Zowel in huis als in de buurt	Zowel in huis als in de buurt	Alleen in huis of geen identificatie
Tevredenheid met de buurt	Sterk tevreden met de buurt	Ontevreden met de buurt	Minder tevreden met de buurt	Ontevreden met de buurt
Betrokkenheid bij de buurt	Sterk betrokken bij de buurt	Minder betrokken bij de buurt	Nauwelijks betrokken	Nauwelijks betrokken

Sociale buurthechting mag dan niet veel te lijden hebben onder (al dan niet gedwongen) verhuizing, wat wel van grote invloed is op de sociaal-emotionele band die bewoners met hun buurtgenoten ervaren, is het sociale netwerk dat ze in de buurt onderhouden en het belang dat ze aan deze contacten hechten. Hoe meer betrokken bewoners zijn bij het leven in hun buurt, des te meer voelen zij zich thuis. Deze uitkomst onderstreept het belang van projecten gericht op sociale cohesie voor het vergroten van hechting aan de buurt en daarmee het behouden van bewoners voor de buurt.

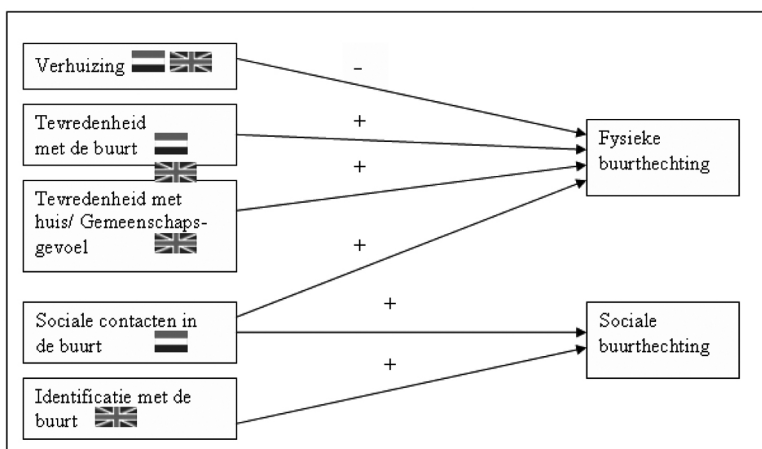
Ook in Engeland blijkt verhuizen de belangrijkste verklaring voor afgenomen fysieke hechting aan de buurt. Meer dan eenderde van de Engelsen verruult zijn huis in deze periode voor een ander; de meerderheid van de personen die verhuizen blijft wel wonen in dezelfde gemeente (Local Authority District). Degenen die in hetzelfde huis (en buurt) bleven wonen zijn in 2003 meer dan tweemaal zoveel gehecht aan hun buurt dan de mensen die verhuizen. Daarnaast draagt een gemeenschapsgevoel ertoe bij dat Engelsen zich meer fysiek thuisvoelen in de buurt: wanneer bewoners het idee hebben in een vriendelijke en behulpzame omgeving te wonen (waar privacy gerespecteerd wordt), dan versterkt dit hun fysieke buurthechting. Ook hier is de invloed van

verhuizing op de *sociale* buurthechting van bewoners een stuk minder, en in Engeland zelfs niet significant: verhuizing ontregelt voornamelijk de band met de buurt en minder de band met andere bewoners.

Waar in Nederland sociale netwerken van belang zijn voor meer sociale hechting aan de buurt, speelt in Engeland de vraag in welke mate bewoners zich identificeren met de woonomgeving een veel grotere rol, los van de contacten die ze in de buurt onderhouden.

Alhoewel Engelse bewoners meer waarde hechten aan hun huis dan aan hun buurt, kan hun sociale hechting aan de buurt aanzienlijk vergroot worden wanneer bewoners zich sterker identificeren met hun buurt. De buurt is in Engeland niet zozeer van belang voor het onderhouden van contacten, maar voor het onderstrepen van de eigen identiteit. De buurthechting van Engelse bewoners is een persoonlijker beleving, terwijl voor Nederlanders de buurt een belangrijk sociaal platform is. Veranderingen in sociale participatie en buurtbetrokkenheid hebben dan ook nagenoeg geen effect op de buurthechting van Engelse bewoners. Wel vergroot het doorbrengen van meer tijd in en om het huis de fysieke buurtbinding in Engeland. Dit wijst wederom op het belang van eigen huis en tuin voor de buurthechting van Engelse bewoners. De verschillende factoren die zorgen voor meer of minder buurthechting in Nederland en Engeland zijn opgesomd in onderstaande figuur.

Figuur 8.1 Factoren die buurthechting in Nederland en Engeland het meest beïnvloeden

Dit figuur illustreert welke effecten stedelijke vernieuwing heeft op de buurthechting van bewoners en wat beleidsmakers en stedelijke profes-

sionals kunnen doen om de buurthechting van bewoners te versterken. Waar stedelijke vernieuwing door gedwongen verhuizing in eerste instantie afbreuk doet aan de fysieke buurthechting van bewoners, kunnen beleidsmakers en sociale professionals de sociale band met de buurt versterken door projecten op te zetten die zich specifiek richten op het vergroten van burenccontact van bewoners in Nederland en projecten gericht op identificatie met de buurt in Engeland.

8.7 Stedelijk vernieuwing in Nederland en Engeland

Maar wat behelzen deze projecten en hoe kunnen ze het beste ‘ingevuld’ worden? Om deze vragen te kunnen beantwoorden hebben we een kijkje in de keuken genomen van vier herstructureringsprogramma’s, waarin speciale projecten zijn ontwikkeld die zich richten op de sociaal-emotionele bindingen van bewoners met hun buurt; twee in Nederland en twee in Engeland. Wat leveren deze projecten op (en zijn ze eventueel overdraagbaar)? Voor Nederland zijn de Emmense wijken Angelslo, Bargeres en Emmerhout en de Rotterdamse deelgemeente Hoogvliet besproken en in Engeland zijn de wijk Sale in Manchester en het stedelijke vernieuwingsgebied Newcastle-Gateshead onder de loep genomen. Elk gebied werkt op zijn eigen manier aan de binding van bewoners met hun buurt. Om een vergelijking tussen Nederlandse en Engelse praktijken te kunnen maken hebben we eerst een korte schets gegeven van het stedelijk beleid, en de aandacht daarbinnen voor buurthechting, in Engeland en Nederland.

In beide landen worden grootschalige herstructureringsprogramma’s opgezet om de gestelde doelen te realiseren. Binnen deze programma’s varieert de aandacht voor sociale en emotionele bindingen sterk. Sociaal stedelijk beleid in Nederland was tot voor kort sterk gericht op de vergroting van sociale cohesie en krijgt nu hoe langer hoe meer invulling vanuit de wens om de sociale mobiliteit van bewoners te verbeteren. We hebben hier in de casestudies verschillende voorbeelden van gezien: Emmen Revisited waar bewonersparticipatie en sociale cohesie een centrale plaats krijgen en Hoogvliet waar sociale mobiliteit de nadruk heeft. In beide type programma’s worden impliciete verwijzingen gemaakt naar emotionele bindingen: stedelijke vernieuwing dient de oorspronkelijk bewoners van een gebied als het ware bescherming te bieden als zij zich vervreemd voelen van hun buurt door de komst van immigrantengroepen. Beleidsmakers maken zich vervolgens druk over de integratie van deze nieuwkomers, die zich ook thuis moeten voelen in hun nieuwe land, zonder de thuisgevoelens van de oorspronkelijke bewoners aan te tasten. Meer expliciete referenties naar thuisgevoelens worden gemaakt in het debat over ‘fysiek-sociaal’: stedelijke vernieu-

wing moet meer zijn dan stenen stapelen, zo heet het, en de problemen en potenties van bewoners moeten centraal staan. De vraag hoe sociale projecten voor deze bewoners gecombineerd moeten worden met stedenbouwkundige programma's blijft echter de inzet van verhitte discussies in wetenschap en beleid.

In de Engelse volkshuisvesting gaan sociaal en fysiek van oudsher meer samen, alleen wel in een context van gedwongen uitverkoop van sociale huurwoningen onder Thatcher waardoor een gestigmatiseerde sector voor de allerarmsten overbleef. De concentratie en cumulatie van maatschappelijke problemen in de Engelse sociale huursector heeft ertoe geleid dat de welzijnssector daar veel nadrukkelijker gekoppeld is aan huisvesting (en niet is weggesaneerd zoals in Amerika), terwijl in Nederland welzijn lange tijd veel meer als een aparte sector wordt gezien. In Nederland zoeken corporaties daarom samenwerking met welzijnsinstellingen, terwijl Engelse housing associations zelf jongerenwerkers in dienst nemen. Engelse beleidsmakers lijken zich bewuster van de emotionele bindingen van bewoners met hun buurt. Dit komt ook tot uitdrukking in de dominantie van sociaal-economische en vooral sociaal-culturele projecten in stedelijke vernieuwing, waarbij een veel sterkere nadruk gelegd wordt op de identiteit en reputatie van gebieden. De casestudie in Newcastle en Gateshead vormt hier een voorbeeld van: beide stadsbesturen proberen via een inclusief publiek kunstprogramma de lokale identiteit van bewoners te versterken en daarmee de reputatie en aantrekkelijkheid van het gebied niet alleen fysiek, maar ook symbolisch te verbeteren.

In tegenstelling tot Nederland worden in Engeland vaak de achtergestelde bewoners als startpunt gekozen voor stedelijk vernieuwing, terwijl in Nederland een groot deel van de herstructureringsinspanningen gericht is op het aantrekken van de middenklasse naar achtergestelde wijken om daarmee de economische en sociale menging in deze buurt te versterken. In Engeland komt de middenklasse vaak pas veel later om de hoek kijken: eerst dient het (antisociale) gedrag van de huidige bewoners aangepakt te worden om de buurt aantrekkelijk te maken voor nieuwe bewoners. Een mentaliteits- en gedragsverandering van de huidige bewoners wordt noodzakelijk geacht voor een betere reputatie van het gebied, anders zal de middenklasse de wijk geen blik waardig keuren. Eerst moeten de huidige bewoners zich gaan thuis voelen in hun wijk, voordat de wijk aantrekkelijk wordt voor andere bewoners. Voordat daarom geld geïnvesteerd wordt in duurdere koopwoningen voor de middenklasse, wordt eerst veel tijd, geld en energie gestoken in sociaal-economische projecten voor de mensen die al in de wijk wonen. De casestudie in Manchester is hier een voorbeeld van, waar de corporatie bewoners een wortel voorhoudt om bewoners te verleiden tot goed huurdergedrag en inzet voor de buurt.

8.8 Lessen uit de casestudies

Emmen Revisited: zoektocht naar sociaal

De ontwikkeling van Emmen Revisited laat een zoektocht zien naar het combineren van herstructurering met economische en sociale interventies waarbij de definitie van sociaal steeds verder is opgerekt en zelfs het belang van emotionele bindingen wordt erkend. Maar de afstemming van de sociale component met de fysieke en economische pijlers blijft steken op projectniveau. Een enigszins onvolkomen sociale diagnose heeft er echter voor gezorgd dat de integrale aanpak nooit goed uit de verf is gekomen en het sociale programma versnipperd is geraakt. Het daadwerkelijk verknopen van fysieke en sociale ingrepen is gebaat bij een bredere opvatting van de sociale component, waarbij ook de sociaal-emotionele binding van bewoners aan hun buurt een plek heeft.

Aanzetten zijn er al wel: voor de sloop van flats in de Dilgt en Lemzijde zijn er speciale herinneringsdagen georganiseerd, waar aandacht is besteed aan de sociale band van huurders met de fysieke ruimte waar ze gewoond hebben. Dit initiatief laat zien hoe buurthechting gebruikt kan worden om bewoners een minder ontworteld overgangsproces naar een (ver)nieuw(d)e plaats te laten maken. Het aanspreken van bewoners op hun emotionele binding met het gebied bij sloop erkent de symbolische waarde van de gebouwde ruimte. De corporatie en andere partijen kunnen deze waarde gebruiken, niet alleen om de emotionele pijn voor bewoners te verzachten, maar ook om bewoners te laten aarden in hun nieuwe woonomgeving: een soortelijke herinneringsdag kan georganiseerd worden voor bewoners die terugkeren naar hun vernieuwde buurt.

Emmen laat ook zien hoe een sociale koppeling met fysieke projecten gemaakt kan worden. In het project Hulp en activering in Emmerhout werd het traject van herhuisvesting aangegrepen om bewoners in een sociaal zwakke positie extra hulp en activering te bieden, vanuit de gedachte dat mensen die al gedwongen van woonsituatie veranderen, eerder geneigd zullen zijn om ook andere delen van hun (dagelijks) leven aan te pakken. In dit project is dus een bewuste link gelegd tussen sociaal-economische en fysieke ingrepen. De eerste resultaten wijzen erop dat deze link succesvol is en dit soort initiatieven zou weleens een belangrijke rol kunnen spelen in het verzachten van de emotionele stress veroorzaakt door gedwongen verhuizingen. Hier komen we later op terug bij de bespreking van de lessen in Hoogvliet.

Naast de voorbeelden die Emmen aandraagt laat de ervaring in deze case zien hoe belangrijk een integrale aanpak en organisatie is. Weinig steden beschikken over een uitgewerkte aanpak op stedelijk niveau waarbij verscheidene partijen buiten het gemeentehuis en de corpora-

tievestiging betrokken zijn. Emmen is daarop een uitzondering. Een gedegen voorbereiding leidde tot een breed uitgewerkt en breed gedragen programma, waarbinnen een belangrijke plaats was ingeruimd voor de sociale aanpak.

Hoogvliet, Rotterdam: plaatsidentiteit of sociale mobiliteit?

In de herstructurering van Hoogvliet is op twee manieren geprobeerd de buurthechting van bewoners te vergroten: direct door het ontwerpen van een nieuwe wijkidentiteit en indirect door het inzetten op sociale mobiliteit. Door bewoners niet alleen van een beter huis te voorzien, maar ook betere kansen op de opleidings- en arbeidsmarkt, diende de buurt een betere reputatie te krijgen en de hechting van bewoners aan hun buurt te verbeteren. Aan plaatsidentiteit is in Hoogvliet actief gesleuteld. Hoogvliet was een van de vier deelnemers aan het programma Wijkidentiteit en Branding, dat streefde naar sterkere profilering van achterstandsgebieden aan de hand van herkenbare woonmilieus gebaseerd op de identiteit van een gebied. Als bewoners zich beter kunnen herkennen in de plek waar ze wonen, zullen ze zich meer thuis voelen en dit zal de kwaliteit van het gebied en de bewoners ten goede komen.

Ondanks alle inspanningen is er zes jaar later weinig van de beeldende resultaten terug te vinden in de stedelijke vernieuwing van Hoogvliet. Wat de ervaringen in Hoogvliet (en ook in andere Nederlandse steden) ons leren is dat identiteit en beleving van een wijk of ander gebied niet volgens een vooraf gemaakt ontwerp zijn te produceren. Zij worden gevormd in een dynamisch en onvoorspelbaar sociaal proces, waarin bewoners voortdurend als participanten betrokken moeten zijn. De fysieke identiteit wordt 'beleefd', de sociale identiteit wordt 'geleefd'. Zij ligt vast in de praktijken die zich van dag tot dag ontploegen. De fysieke ruimte biedt daarvoor de context en speelt als zodanig mee. In zo'n concept staat niet zozeer de fysieke ruimte als wel het stedelijke samenleven en processen van betekenisverlening centraal.

Via de indirecte weg lijkt Hoogvliet meer vooruitgang geboekt te hebben; door niet alleen te sleutelen aan de wijkidentiteit, maar ook aan de persoonlijke mobiliteit van de oorspronkelijke bewoners lijkt op de lange termijn ook de buurthechting vergroot te worden. Een grote waaier aan sociale projecten (Heel de Buurt, Lus di Trafico) zijn opgezet met bijzondere aandacht voor Antilliaanse eenoudergezinnen, om hun arbeidsdeelname en opleidingskwalificaties te verbeteren en hun afhankelijkheid van uitkeringen en instanties te verminderen. Alhoewel op de objectieve indicatoren (inkomen, opleiding, werkgelegenheid) voorlopig niet veel verbeteringen zichtbaar zijn, boekt het programma betekenisvolle resultaten in de hoofden en harten van Hoogvlieters. Er heerst een nieuw zelfbewustzijn. Waar voorheen sommige

groepen de indruk wekten van fatalisme, zijn er nu weinig sporen meer van berusting. Mensen denken bijna zonder uitzondering dat presteren zin heeft en dat de samenleving open voor hen staat. Van een 'culture of underachievement' – waarbij mensen hun motivatie verliezen omdat 'er toch geen kansen zijn' – lijkt geen sprake (meer). De vernieuwing brengt een proces van zelfwaardering bij een deel van de betrokken bewoners op gang door een combinatie van een nieuw woning- en woonplaatsperspectief enerzijds en assertief sociaal beleid anderzijds. Een aanzienlijk deel van de oorspronkelijke Hoogvlieters vindt wel – subjectief dus – dat het beter met hen gaat en zijn weer trots op hun buurt. Beide gevoelens lijken met elkaar verbonden te zijn: trots zijn op een verbeterde wijk is voor bewoners belangrijk om zelf ook naar verbeteringen in het eigen leven te zoeken.

Ons onderzoek wijst uit dat dit ongevraagd beweging brengen in het leven van mensen een belangrijk punt is: fysieke mobiliteit (je moet verhuizen) en sociale mobiliteit kunnen met elkaar samenhangen. Niet voor niets springen uit ons empirisch onderzoek twee hoopvolle categorieën in het oog: doorstromers en Antillianen. De Antilliaanse groep is zich het meest bewust van de link met stedelijke vernieuwing; hier lijkt de gerichte inzet van middelen op delen van deze groep niet alleen vruchten af te werpen, maar ook als zodanig door betrokkenen herkend te worden. Verbeteringen in de wijk worden benoemd als individuele stijgingswinst, want een sociaal gedesorganiseerde wijk belemmert het maatschappelijk perspectief. Een goede reputatie van een gebied straalt ook op de bewoners af en draagt bij aan de investeringsbereidheid van nieuwe groepen bewoners en ondernemers. Daarmee is de doelstelling van de deelgemeente en de woningcorporaties in feite omgedraaid: niet individuele vooruitgang van bewoners zorgt voor een betere buurt, maar een betere buurt zorgt voor meer bereidheid onder bewoners om hun persoonlijke problemen van achterstand aan te pakken en vooruit te komen in de wijk. Geloof in persoonlijk kunnen leidt vervolgens tot meer thuis voelen en hechting aan de buurt: bewoners zijn weer trots op de wijk waar ze wonen.

Manchester: doet goed gedrag de wijk volgen?

Manchester kiest ook de oorspronkelijke bewoners als uitgangspunt voor de stedelijke vernieuwing en streeft net als Hoogvliet een verbeterde reputatie van het gebied na. Maar waar Hoogvliet kiest voor het vooruit helpen van de oorspronkelijke bewoners, stelt Manchester, of in dit geval de woningcorporatie, zich paternalistischer op: eerst dient het (antisociale) gedrag van de huidige bewoners aangepakt te worden om de buurt aantrekkelijk te maken voor nieuwe bewoners. Door het aanbieden van deze extra diensten probeert de corporatie huurders te verleiden tot meer betrokkenheid bij het werk van de corporatie en hun

buurt. Het achterliggende idee is dat goed voorbeeld doet volgen. Als de burens een nieuwe voordeur krijgen omdat ze zich aan het huurcontract houden, zal dit bewoners aanzetten om zich ook aan de regels te houden om zo ook aanspraak te kunnen maken op extra diensten en keuze.

Emotionele banden met de buurt worden daarbij aangesproken door het belonen van activiteiten die de buurthechting ten goede komen, zoals tuinwedstrijden en klussen in en om het huis. Bewoners dienen weer trots te worden op hun wijk en dit moet de buitenwacht te weten komen. Het uiteindelijke doel is namelijk om de reputatie van het gebied te verbeteren, waardoor nieuwe bewoners en bedrijfjes zich in de buurt willen vestigen. IVHA kiest daarvoor een binnenweg: eerst dient het gedrag van de bestaande bewoners te veranderen, voordat mensen en bedrijven van buiten de wijk weer zien zitten en bereid zijn om er te komen wonen en te investeren. Via belonen in plaats van straffen probeert IVHA bewoners daarom te verleiden tot goed gedrag.

Dit lijkt zijn vruchten af te werpen in Manchester: De financiële resultaten zijn indrukwekkend en de tevredenheid van bewoners met hun buurt en het werk van de corporatie daarbinnen zijn fors toegenomen, terwijl de doorstroom van bewoners in de wijk navenant is afgenomen. Dit geeft enige indicatie van toegenomen buurthechting, maar vormt geen hard bewijs voor de effecten van Gold Service op de emotionele bindingen van bewoners. De bijdrage ligt wellicht subtieler: klantbeloningssystemen zijn misschien geen wondermiddel voor achterstandsbestrijding, maar bieden corporaties wel de mogelijkheid om als normatieve bemiddelaars op te treden in een ruimte waar de normatieve consensus over wat gangbaar is in de samenleving en specifiek de buurt al lang niet meer bestaat of in ieder geval sterk uit de pas loopt met hun omgeving. Beperkt onderzoek ondersteunt de claim van corporaties. Klantbeloningssystemen leiden tot een sterk gegroeid vertrouwen tussen huurders en verhuurders, dat ervoor zorgt dat Engelse corporaties minder huurachterstanden hebben en dat Nederlandse corporaties een verbetering in de leefbaarheid van hun buurten zien.

Gold Service biedt dus mogelijkheden tot het stimuleren van buurtbetrokkenheid en -binding, maar vormt daarvoor 'slechts' een institutionele randvoorwaarde, die een vertrouwde omgeving schept voor bewoners om zich actiever op te stellen. Door als corporatie een vertrouwensband te creëren met individuele huurders kan een bewoner zich veilig voelen om andere bewoners aan te spreken op hun gedrag. Dit zal ook effecten hebben op de buurthechting van bewoners. Wanneer bewoners weer met elkaar in contact komen in de vertrouwde omgeving die de corporatie gecreëerd heeft, zal dit leiden tot de constructie en hechting van nieuwe betekenissen aan de buurt. Daarmee kunnen de sociaal-emotionele banden van bewoners met hun buurt een nieuwe

inhoud krijgen, die hun hechting met de buurt en in het bijzonder hun affectie voor buurtgenoten kan vergroten. Aanvullend onderzoek is nodig om dit effect daadwerkelijk vast te stellen en de mechanismen erachter bloot te leggen.

Newcastle-Gateshead: buurthechting als publieke kunst?

Het gebied Gateshead en Newcastle is een voorbeeld van 'culture-led gentrification': stedelijke vernieuwing waarbij culturele voorzieningen een grote rol krijgen toegedicht in het nieuw aanzien geven van een voorheen verpauperd centrum waar niemand wilde wonen en komen. Door het opzetten van in het oog springende culturele podia en het aantrekken van toonaangevende kunst en kunstenaars moet een gebied nieuw elan krijgen en nieuwe bewoners en bezoekers aantrekken. Anders dan in andere Engelse steden, waar met cultuur met de grote C is gerenoveerd, hebben Newcastle en Gateshead nadrukkelijk gekozen voor cultuur met een kleine c. Via een publiek kunstprogramma hebben beide stadsbesturen geprobeerd bewoners uitgebreid te betrekken in de stedelijke vernieuwing van het gebied. Maar betrekken was niet genoeg: door het publiek in aanraking te brengen met en zelf te laten deelnemen aan publieke kunst in de openbare ruimte, diende de vernieuwde omgeving een emotionele meerwaarde te krijgen die zich zou uitbetalen in een sterke verbondenheid met en toe-eigening van de omgeving. Volgens het bestuur heeft publieke kunst een wezenlijke bijdrage geleverd aan de nieuwe reputatie van Gateshead en de weg geplaveid voor grootschalige investeringen in stedelijke vernieuwing, vooral de opknappbeurt van de Newcastle en Gateshead Quayside. Volgens het gemeentebestuur heeft publieke kunst geholpen om sterk verloederde ruimten te herclaimen door nieuwe sociale ruimten te construeren en via kunstwerken verbindingen te leggen tussen verschillende plekken in de stad.

De bewijsvoering hiervoor blijft voorlopig dun, maar de claim voor meer emotionele toe-eigening en buurthechting wordt deels bevestigd in de paneldata van hoofdstuk 5: identificatie met de buurt en sociale buurthechting zijn in het gebied sterker toegenomen dan in vergelijking met andere Engelse wijken, inclusief de New Deal for Community-wijken. Toch is er een relatief grote groep bewoners die zich juist minder thuis is gaan voelen in de buurt. Dit wordt ook zichtbaar als naar verandering in patronen van buurthechting wordt gekeken. Gevoelens van vervreemding en onthechting nemen sterk af onder de bewoners, maar tegelijkertijd maken bij een aanzienlijk deel van de bewoners relatieve buurthechtingen plaats voor gevoelens van neutraliteit. Kennelijk heeft de vernieuwing van de Quayside en het publieke kunstprogramma niet voor iedereen geleid tot een sterkere binding met de stad. Wel lijkt de stad er in geslaagd te zijn om bij een groot deel van

de bewoners de affectieve banden aan te halen, vooral bij bewoners die zich er het minste thuis voelden.

Dit bevestigt de opvattingen van Engelse onderzoekers dat Newcastle en Gateshead erin geslaagd zijn om de cultuur-gerichte aanpak te verbinden met de lokale identiteit en daarmee deze identiteit heeft versterkt. Door het centraal stellen van culturele voorzieningen voor de lokale bevolking en het benadrukken van het culturele erfgoed van iedere locatie, werd de identificatie van bewoners met het gebied aangesproken en hun trots in de plek hersteld.

8.9 Discussie en vervolgonderzoek

Dit onderzoek toont aan dat verbetering van de buurthechting van bewoners in stedelijke vernieuwing geen sinecure is. Niet alleen zijn bewoners in achterstandswijken minder gehecht aan hun buurt en buurtgenoten dan bewoners in wijken waar niet geherstructureerd wordt, maar deze banden komen onder druk te staan door de gedwongen verhuizing die herstructurering vaak met zich meebrengt. In plaats van een welkom thuis is/wordt hun buurt een vreemde plek waar bewoners zich niet of minder bij betrokken voelen. Tegelijkertijd laten de prioritaire wijken wel sterke verbeteringen zien in de fysieke en sociale affectie van bewoners met hun buurt. Er gebeurt dus al het nodige, hetgeen zijn effecten heeft op de buurthechting van bewoners.

Problematisch blijft het om te achterhalen welke concrete interventies deze effecten veroorzaken. Enerzijds geven de casestudies voorbeelden van effectieve projecten en dragen ze ook de nodige bewijslast aan voor projecten die van betekenis zijn geweest voor de buurthechting van bewoners. Anderzijds maakt de grote kluwen aan projecten in stedelijke vernieuwing en het gebrek aan bijzondere aandacht voor en onderzoek naar deze projecten het lastig om de bewijslast hard te maken. Tot dusver, ook in dit onderzoek, hebben we aan de hand van bestaande kennis en zelf verzameld materiaal, een aantal plausibele redeneringen kunnen opzetten over de versterking van buurthechting/thuis voelen. Voor meer pertinente conclusies was het noodzakelijk geweest dat allereerst het beleid van de sociale doelstellingen op dit terrein van tevoren nauwkeuriger geformuleerd was evenals de interventies die met deze doelstellingen gemoeid zijn. Een eerste aangrijpingspunt ligt dus voor de hand. *Benoem duidelijker de ambities rondom buurthechting in stedelijke vernieuwing zonder in eenzijdige denkbeelden te vervallen van vervreemde autochtone Nederlanders die zich nooit meer thuis zouden kunnen voelen in hun buurt en ontheemde immigranten die zich niet thuis willen voelen in Nederland; thuis voelen kan op verschillende manieren en plek-*

ken tegelijkertijd. Ontwikkel op deze ambities concrete projecten die aan deze doelstellingen bijdragen en als zodanig herkenbaar en meetbaar zijn.

Emotionele binding aan de buurt is daarbij meer dan een bijproduct van functionele en normatieve identificatie, zoals de WRR stelt. Buurthechting is een doel op zich, waaraan functionele identificatie, voor zover het lidmaatschap van groepen gericht is op de buurt, bijdraagt. Normatieve identificatie staat daar weer enigszins los van: bewoners kunnen zich met een buurt identificeren, zonder er bijzonder aan gehecht te zijn, zoals bewoners met 'relatieve hechtingen' aantonen. Alhoewel de vraag naar de onderlinge verbindingen tussen de verschillende sociale doelen van stedelijke vernieuwing zeer wezenlijk is, is het allereerst van belang om te constateren dat bij al deze vormen van identificatie plekken een wezenlijke rol spelen. Aandacht voor de sociaal-emotionele rol van plekken ontbreekt opmerkelijk genoeg nog grotendeels in stedelijke vernieuwing. Dit is een van de redenen waarom de stagnatie in het debat over fysiek-sociaal zo moeilijk wordt overwonnen. In de sociaal-emotionele binding van bewoners aan plekken komen fysiek en sociaal samen: sociale gevoelens die verbonden zijn aan fysieke plekken. Een voordurend dilemma van stedelijke vernieuwing is het up-to-date houden van fysieke plekken, waar zich in een veel sneller tempo sociale veranderingen voordoen. Een deel van het antwoord ligt mogelijk in het veel beter begrijpen en benutten van de sociaal-emotionele binding van bewoners met plekken; deze binding bepaalt hoe bewoners tegen een plek aankijken en deze gebruiken. Hoewel deze gevoelens voor een plek veranderlijk en soms zelfs vluchtig zijn, refereren ze altijd aan een concrete plek die zelf vaak veel minder veranderlijk is. Dezelfde plek kan uiteenlopende vormen van thuisgevoel oproepen en daarom hoeven sociale veranderingen niet altijd te leiden tot het gedateerd raken van de fysieke omgeving, tenminste wanneer mogelijk is om in de loop van de tijd verschillende emotionele betekenissen aan de fysieke omgeving te hechten. Wanneer de fysieke omgeving erin slaagt om verschillende groepen in de loop van de tijd zich 'thuis' te laten voelen, hoeft de fysieke omgeving zelf niet per se te worden veranderd.

Daarnaast schept dit onderzoek duidelijkheid in de lastige relatie tussen de verschillende sociale doelen van stedelijke vernieuwing. In het VROM-raad-rapport *Stad en Stijging* (2006) stelt de raad dat tot dusver te veel aandacht in stedelijke vernieuwing is uitgegaan naar de sociale cohesie van bewoners in achterstandswijken. In plaats daarvan pleit de raad voor aandacht voor sociale mobiliteit: door het creëren van meer treden op de maatschappelijke ladder voor achtergestelde bewoners worden de wijken er in hun geheel ook beter van. Tegelijkertijd laten de ervaringen in Hoogvliet zien hoe lastig het is om sociale mobiliteit te bevorderen. Wat Hoogvliet wel aantoonst is dat het mogelijk is om de

houding van bewoners te veranderen: door bewoners weer geloof in eigen kunnen en daarmee in hun eigen toekomst in de wijk te geven. Een belangrijke les in Hoogvliet is de samenhang tussen fysieke en sociale vernieuwing: een betere buurt waarin bewoners zich thuis kunnen voelen en waaraan zij gehecht zijn geraakt, zorgt voor meer bereidheid onder bewoners om hun persoonlijke problemen van achterstand aan te pakken en vooruit te komen in de wijk.

Als de casestudies iets duidelijk maken, dan is het wel dat sociale cohesie, sociale mobiliteit en sociaal-emotionele binding geen losse, opzichzelfstaande doelen zijn, maar nauw met elkaar verbonden zijn. Sociale participatie in de buurt is van groot belang voor de sociale binding met de buurt, wat weer een belangrijke voorwaarde vormt voor sociale mobiliteit. Wil stedelijke vernieuwing echt verschil maken, dan moeten alle drie doelen in samenhang worden gerealiseerd: om achtergestelde bewoners vooruit te helpen op de maatschappelijke ladder is het belangrijk dat zij gemotiveerd zijn om nieuwe kansen te grijpen. Indien zij zich meer thuis voelen in hun buurt zal dit als een belangrijke stimulans werken. Thuis voelen is op zijn beurt gebaat bij sociale betrokkenheid bij de buurt en de identificatie met de buurt. Daarbij is het van groot belang om de emotionele schade van verhuizing te minimaliseren. De kunst voor beleidsmakers en professionals is om deze relaties in elke stedelijke vernieuwingspraktijk steeds weer opnieuw effectief te benutten.

Wat de Engelse ervaringen ons leren is dat identificatie met de buurt en thuis voelen een sterke rol kunnen spelen in de buurthechting van bewoners en daarmee nieuwe aanknopingspunten biedt voor stedelijk beleid in Nederland. Ondanks verschillen in 'volkshuisvestelijk' structuur- en stedelijk beleid lijkt men in Engeland meer succes te boeken in het versterken van de hechting aan de buurt, vooral in wijken waar met de New Deal for Communities-aanpakken wordt gewerkt. Alhoewel Engelsen anders tegen hun buurt aankijken en zeker in de achterstandswijken meer op hun huis gefocust zijn, neemt juist in deze buurten de buurthechting toe, terwijl de rest van Engeland zich steeds minder verbonden voelt met hun buurt en buurtgenoten. Waar in Nederland nog veel aandacht in stedelijke vernieuwing uitgaat naar het aantrekken van de middenklasse naar eens verpauperde gebieden, leggen Engelse beleidsmakers en stedelijke professionals de nadruk op sociaal-economische en sociaal-culturele programma voor de oorspronkelijke bewoners van achterstandswijken. Door de buurthechting en lokale identiteit van deze bewoners te versterken wordt de wijk of buurt op den duur weer aantrekkelijk voor mensen en bedrijven van buiten de wijk en zullen zij weer bereid zijn om er te komen wonen en te investeren. Waar Nederland voor een buitenroute kiest, opteren de Engelsen voor een binnenroute bij het aanpakken van achterstandsbuurten.

Belang voor stedelijk onderzoek en theorievorming

De onderzoeksresultaten onderstrepen het belang van sociale interactie voor de buurthechting van bewoners. Dit gaat in tegen de dominante gedachte onder sociologen dat sociale contacten in de buurt er steeds minder toe doen in een individualistische en globaliserende samenleving, waar bewoners de voorkeur geven aan zwakke banden en de buurt zelf steeds minder van belang is voor de integratie en identificatie van bewoners (Anderiessen & Reijndorp, 1989; Wellman, 1996; Friedrichs, 1997). Beleidsmakers en architecten worden ervan beschuldigd een overgeromantiseerd beeld van de buurt na te jagen dat nooit bestaan heeft van hechte gemeenschappen, waar iedereen elkaar kent en behulpzaam is. Sociologen nuanceren dit beeld en sommige onderzoekers, zoals Talja Blokland, betogen dat sociaal kapitaal niet nodig is in de buurt, maar dat 'publieke familiariteit' tussen buurtgenoten voldoende is om vreedzaam naast elkaar te kunnen leven. Buren hoeven elkaar niet persoonlijk te kennen: door elkaar in de gaten te houden leren bewoners wie ze wel en niet kunnen vertrouwen. De buurt is volgens Blokland geen gemeenschappelijk identificatiekader, maar slechts een raamwerk dat gebruikt kan worden voor persoonlijke identiteit.

Dit onderzoek laat zien dat de buurt wel degelijk een belangrijk identificatiekader voor bewoners kan vormen en dat er meer nodig is dan publieke familiariteit om een affectieve band met de buurt en haar bewoners op te bouwen. Voor het thuis voelen van bewoners in de buurt is het van belang dat sociale interacties er letterlijk een plek krijgen, waarin betekenissen worden uitgewisseld die verbonden raken aan de omgeving. Onderzoek naar de buurthechting van bewoners is daarom niet goed mogelijk zonder aandacht voor de sociale interacties tussen bewoners. Het concept buurthechting zet deze interacties in een nieuw licht. Sociale interacties zijn op zich zelf niet voldoende: van belang zijn de betekenissen, de affecties, die worden uitgewisseld. Deze betekenissen kunnen de fysieke omgeving in de buurt een nieuwe symbolische inhoud geven en daarmee de buurt van een nieuwe identiteit en reputatie voorzien. Stedelijke vernieuwing kan onderdeel worden van dit betekenisgevingproces door symbolische referentiepunten in de fysieke omgeving aan te bieden en sociale interacties tussen bewoners te stimuleren over nieuwe betekenissen. Onderzoek naar buurthechting dient dus niet alleen oog te hebben voor de sociale interacties van bewoners, maar ook voor de betekenissen die in deze interacties aan de buurt worden gehecht en de wijzen waarop deze verankerd raken in de buurt.

8.10 Conclusies en aanbevelingen

Conclusies

1. Stedelijke vernieuwing tast het thuisgevoel van bewoners aan, maar heeft de potentie om bewoners zich meer thuis te laten voelen in hun buurt. De fysieke buurthechting van bewoners wordt immers in negatieve zin beïnvloed, maar daar staan kansen tegenover om de sociale buurthechting te vergroten.
2. Verhuizing, al dan niet gedwongen door stedelijke vernieuwing, veroorzaakt de grootste emotionele stress bij bewoners in stedelijke vernieuwing.
3. Sociale betrokkenheid van bewoners bij hun buurt heeft het meest positieve effect op de buurtbinding van bewoners. Indien bewoners actiever zijn in hun buurt, dan voelen zij zich meer thuis in hun buurt. Deze uitkomst onderstreept het belang van sociale banden in de buurt als basis voor emotionele banden.
4. Fysieke mobiliteit en sociale mobiliteit hangen met elkaar samen. Een betere buurt, waarin bewoners zich thuis kunnen voelen en waaraan zij meer gehecht zijn geraakt, hangt samen met een grotere bereidheid onder bewoners om hun persoonlijke problemen van achterstand (werkloosheid, schulden, verslaving, etc.) aan te pakken en vooruit te komen in de wijk.

Daarmee doet de paradoxale situatie zich voor dat de voornaamste emotionele schade die stedelijke vernieuwing aanricht (door gedwongen verhuizing), tegelijkertijd een belangrijk aangrijpingspunt is om een ander sociaal doel van stedelijke vernieuwing te verwezenlijken: het vergroten van de sociale mobiliteit van bewoners. En door het verwezenlijken van dit sociale doel neemt uiteindelijk de buurthechting toe: bewoners die nieuwe kansen zien in hun leven zijn ook zonniger over de toekomst van hun buurt of wijk en voelen zich er sterker mee verbonden. Maar dit is een langetermijnproces met steeds kleine stappen vooruit; in eerste instantie ervaren bewoners vooral een flink verlies aan fysieke hechting (zie conclusie 1).

5. De buurt is een belangrijk identifikatiekader voor bewoners. Vooral ouderen en gezinnen met kinderen en hebben emotioneel baat bij de buurt. Maar ook minder bij de buurt betrokken groepen als jongeren en yuppen kennen specifieke patronen van buurtbinding en identificatie. Stedelijke vernieuwing kan dit identifikatiekader actief benutten door aansluiting te zoeken bij de lokale identiteit van bewoners.

Aanbevelingen

Hoe kunnen beleidsmakers en stedelijke professionals werken aan buurt hechting in stedelijke vernieuwing?

1. Ontwikkel projecten binnen stedelijke vernieuwing die bewoners aanspreken op hun emotionele binding met het gebied, zoals herinneringsdagen, sloopfeesten en buurttheater. Daarmee wordt de symbolische waarde van de gebouwde ruimte erkend en benut en kunnen bewoners geholpen worden om een minder ontworteld overgangsproces te maken naar een nieuwe of vernieuwde woonplek.
2. Ontwikkel projecten die de sociale contacten, en het belang dat bewoners aan deze contacten hechten, versterken. Daarmee wordt de sociale buurt hechting van bewoners vergroot en voelen bewoners zich meer thuis in hun buurt. Klantbeloningssystemen zoals in Manchester zijn daarvoor een middel, maar ook andere methoden zijn denkbaar, waarbij aan een aantal kernelementen moet worden voldaan: opbouwen van vertrouwen tussen bewoners en blijvende aanwezigheid van professionals in de wijk waar bewoners hun onderlinge vertrouwen op kunnen bouwen.
3. Maak effectief gebruik van de relatie tussen fysieke en sociale mobiliteit door bewoners in een herhuisvestingstraject aanvullende projecten gericht op sociale en economische activering aan te bieden. Dit vergroot het effect van deze projecten.
4. Appelleer in het bijzonder aan de lokale identiteit van bewoners in stedelijke vernieuwing door een cultuur-gerichte aanpak te ontwikkelen. De ervaringen in Newcastle en Gateshead leren dat cultuur en publieke kunst belangrijke participatie-instrumenten kunnen zijn in stedelijke vernieuwing, die de emotionele betrokkenheid van bewoners met een gebied versterken, mits deze aansluiten op de lokale identiteit. Daarmee wordt niet alleen de lokale identiteit versterkt, maar ook de aantrekkelijkheid van het gebied voor externe investeerders en bezoekers.

De aanpak in Newcastle en Gateshead werkte vooral goed, omdat niet zozeer economische en sociale doelen centraal stonden in de stedelijke vernieuwing, maar omdat culturele en emotionele banden een centrale plek kregen. Zorgen dat de bewoners zich thuis voelen in de buurt is daarmee een belangrijke opgave voor stedelijk vernieuwing.

Bijlagen

56 Prioritaire wijken in Nederland (2002-2007)

1	Alkmaar Overdie/ Schermereiland	37	Leiden Leiden Noord
2	Almelo Almelo Zuidwest/ Ossenkoppelerhoek/ Kerkelanden	38	Leiden Zuidwest
3	Amersfoort De Kruiskamp Koppel	39	Lelystad Zuiderzeewijk/Atol
4	Randenbroek Schuilenburg	40	Maastricht Maastricht Noordwest
5	Amsterdam Westelijke tuinsteden: Osdorp Midden Noord/ Meer en Oever/ Geuzenveld Zuid/ Overtoomse Veld/ Delflandplein/ Staalmanpleinbuurt/ Kolenkitbuurt	41	Nijmegen Willemkwartier
6	Zuidoost: Bijlmermeer: buurten K G en F / D E en H	42	Rotterdam Crooswijk Noord
7	Noord: Nieuwendam Noord de Banne	43	Hooglyet
8	Arnhem Malburgen	44	Oud Zuid
9	Presikhaaf	45	Rotterdam West
10	Breda Breda Noord Oost: Hoge Vlucht/Doornbos Linie	46	Zuidelijke Tuinsteden
11	De Heuvel	47	Schiedam Nieuwland/Groennoord
12	Den Bosch Boschveld	48	Tilburg Oud Zuid
13	Bartjes/Eikendonk/Hofstad	49	Nieuw Noord
14	Den Haag Den Haag Zuidwest	50	Utrecht Hoograven/Tolsteeg
15	Duindorp	51	Kanaleneiland/Transwijk
16	Laakkwartier Spoorwijk	52	Overvecht
17	Transvaal	53	Zuilen/Ondiep
18	Rustenburg/Oostbroek	54	Venlo Q
19	Deventer Keizerslanden	55	Zaanstad Zaanland Zuidoost
20	Rivierenwijk	56	Zwolle Holtenbroek
21	Dordrecht Dordrecht West: Oud en Nieuw Krispijn/ Wielwijk/ Crabbenhof		
22	Eindhoven Woensel Zuid (Hemelrijken)		
23	Tongelre		
24	Emmen Emmen Revisited		
25	Enschede De Velve Lindenhof		
26	Wesselerbrink		
27	Groningen Lewenborg		
28	Vinkhuizen		
29	Haarlem Delftwijk		
30	Europawijk Zuid		
31	Heerlen GMS		
32	Heerlen Stad Oost		
33	Helmond Binnenstad		
34	Hengelo (Ov) Berflo Es		
35	Leeuwarden Achter de Hove Vegelin		
36	Vrijheidswijk		

86 Most deprived areas in the UK and New Deal for Communities-areas (NDC)

Allerdale	Hastings	Salford (NDC)
Ashfield	Hyndburn	Sandwell (NDC)
		Sefton
Barking and Dagenham	Islington (NDC)	Sheffield (NDC)
Barnet		South Tyneside
Barrow-in-Furness	Kerrier	St Helens
Birmingham (NDC)	Kingston upon Hull	Stockton-on-Tees
Blackburn with Darwen	Kirklees	Stoke-on-Trent
Blackpool	Knowsley (NDC)	Sunderland (NDC)
Bolsover		
Bradford (NDC)	Lambeth (NDC)	Tameside
Brent (NDC)	Leeds	Tower Hamlets
Brighton & Hove (NDC)	Leicester (NDC)	
Burnley	Lincoln	Wakefield
	Liverpool (NDC)	Walsall (NDC)
Camden		Wansbeck
Coventry (NDC)	Manchester (NDC)	Wear Valley
Croydon	Mansfield	Westminster
	Middlesbrough (NDC)	Wigan
Derby (NDC)		Wolverhampton (NDC)
Derwentside	Newcastle upon Tyne (NDC)	
Doncaster (NDC)	Newham (NDC)	<i>Additional NDC areas*</i>
Dudley	North East Lincolnshire	Hull
	Norwich (NDC)	Luton
Ealing	Nottingham (NDC)	Tower Hamlets
Easington		
	Oldham (NDC)	
Great Yarmouth	Pendle	
Greenwich	Penwith	
	Plymouth (NDC)	
Hackney		
Hammersmith & Fulham (NDC)	Redcar and Cleveland	* not part of the 86 most deprived
Haringey (NDC)	Rochdale (NDC)	
	Rotherham	

Tabel 3 Gebruikte variabelen in hoofdstuk 3 en 4

<i>Dimensions of Place attachment</i>	<i>WBO</i>	<i>BHPS</i>
Place Identity	Ik voel mij thuis in deze buurt	Belong to neighbourhood
Sense of Place	Hoeveel jaren woont u al op dit adres	Year moved to present address
Rootedness	Bent u eigenaar of huurder van de woning	House owned or rented
	Wilt u binnen twee jaar verhuizen	Plan to stay in neighbourhood
Bonding	In welke mate voelt u zich actief betrokken bij wat er in uw buurt gebeurt	Talk regularly to neighbours
	Ik heb veel contact met mijn directe bureu	Local friends mean a lot
	Ik heb veel contact met andere buurtbewoners	Advice obtainable locally
		Can borrow things from neighbours
Place Affiliation		
<i>Self-related</i>	Ik ben gehecht aan deze buurt	Positive: Family, Friends, Neighbours, People
<i>Family-related</i>	Contact met familieleden.	Positive: Local Facilities and Services
<i>Friend-related</i>	Contact met vrienden en goede kennissen	Positive: Crime and Security
<i>Community-related</i>	Thuiswerken	Positive: Other Area Characteristics
<i>Organization-related</i>		Negative: Family, Friends, Neighbours, People
<i>Dwelling-related</i>	Bezit tweede of vakantiewoning, boot, caravan met vaste standplaats of volkstuin	Negative: Local Facilities and Services
		Negative: Crime and Security
		Negative: Other Area Characteristics
		Neutral Responses
Locus of Pl. Identity		
Dwelling-based	Belang van grootte, indeling en sfeer van woning en grootte van buitenruimte	Importance of owning their house

<i>Dimensions of Place attachment</i>	WBO	BHPS
Community-based:		
- 'Cleanliness and Safety'	Belang thuis voelen, geen bekladding, vernieling, rommel, hondenpoep, jongeren- en geluidsoverlast, en verkeersveiligheid	Neighbourhood is a good or bad place to live
- 'Contacts'	Belang contact met directe buren en buurtbewoners, saamhorigheid in de buurt	Willing to improve the neighbourhood
- 'Amenities'	Belang winkel- en openbaar vervoersvoorzieningen, jongeren- en speelvoorzieningen, basisschool, crèches	
Community Satisfaction	Tevredenheid met: woning woonomgeving bevolkingssamenstelling openbaar groen parkeermogelijkheden winkels openbaar vervoer haltes voorzieningen voor jongeren. tv kijken (< 15 uur per week) sportactiviteiten (< 2 uur per week)	Satisfaction with: house/flat Suitability of area for raising children Standard of local schools Standard of local leisure services Standard of local medical services Standard of local transport Standard of local shopping
Social Participation	bezoek aan verenigingen (< maandelijks) bezoek van cafés (< maandelijks) bezoek van musea (< maandelijks) bezoek aan familie (< wekelijks) bezoek aan vrienden (< wekelijks)	How often: Walk/swim/play sport How often: Watch live sport How often: Go to the cinema How often: Go to theatre/concert How often: Eat out How often: Go out for a drink How often: Visit/visited by friends How often: Work in garden How often: Do DIY, car maintenance How often: Attend evening classes How often: Attend local groups How often: Do voluntary work

<i>Dimensions of Place attachment</i>	WBO	BHPS
Community Involvement	In deze buurt gaat men op een prettige manier met elkaar om. Ik voel mij medeverantwoordelijk voor de leefbaarheid. Ik woon in een gezellige buurt met veel saamhorigheid. Mensen kennen elkaar in deze buurt nauwelijks. Het is vervelend om in deze buurt te wonen.	Active in tenants group Active in other community group Active in social group Member of tenants or residents group Member of other community group Member of social group

Noten

- 1 Maar veel beleidsmakers en woningbouwcorporaties worstelen met het verknopen van fysieke en sociale interventies en gericht onderzoek naar de effecten van fysiek-sociale interventies is schaars. Het blijft vaak bij de constatering dat er tijdelijk veel dynamiek ontstaat in de wijk, maar veel minder is bekend of de buurt en de bewoners er op lange termijn ook beter van worden.
- 2 In 2005 volgde het WoON (Woononderzoek Nederland) het WBO op met een nieuwe onderzoeksmethode. Voor meer informatie zie: www.vrom.nl/pagina.html?id=19932.
- 3 Voor een overzicht van de gebruikte vragen, zie de bijlage. De nieuwsgierige lezer kan de onderzoekstechnische verantwoording naslaan in de dissertatie die binnenkort verschijnt van de hand van Peter van der Graaf: *At Home in the Neighbourhood. Urban Renewal in the Netherlands and United Kingdom*. Amsterdam: University of Amsterdam.
- 4 Het onderscheid naar buurthechting, buurttevredenheid en buurtbetrokkenheid komt enigszins overeen met de driedeling die de WRR hanteert in affectieve, functionele en normatieve identificatie. Buurthechting verwijst naar affectieve identificatie, terwijl functionele identificatie overeenkomt met buurtbetrokkenheid voor zover dit het lidmaatschap van groepen gericht op de buurt betreft. Normatieve identificatie zit meer besloten in het begrip plaatsidentiteit, waarbij waarden en normen gekoppeld zijn aan de vraag 'Wie ben ik?', of in dit geval 'Waar ben ik?'. Buurttevredenheid nemen wij op als aanvullende dimensie, omdat dit weliswaar vaak samenhangt met buurthechting, maar niet altijd, zoals ook uit ons onderzoek zal blijken: bewoners kunnen erg tevreden zijn met hun buurt zonder zich er thuis te voelen en omgekeerd.
- 5 Voor het jaar 1998 ontbreekt het aan voldoende gegevens om de sociale buurthechting (bonding) vast te kunnen stellen. Voor dit jaar zijn alleen gegevens gebruikt voor de fysieke buurthechting (rootedness).
- 6 Voor de tijdreeksanalyses is gebruikgemaakt van de WBO-monitoregegevens voor 2002 en 2006. Eerdere jaargangen bevatten onvoldoende gegevens om alle onderscheiden dimensies van buurthechting mee te kunnen nemen in het model.
- 7 Al is deze sector in Engeland de laatste twintig jaar flink gekrompen, zie de figuur hierboven.
- 8 Bron: www.identiteitenbranding.nl.
- 9 De schokkerige patronen kunnen deels te maken hebben met de verschillen in dataverzamelingsmethoden en aantallen respondent over de jaren in het WoonBehoeft Onderzoek, waardoor de gegevens met enige voorzichtigheid geïnterpreteerd dienen te worden. In dit licht moet waarschijnlijk ook de uitzonderlijk grote groep bewoners die zich helemaal geaard voelen in de buurt voor de jaren 1999 en 2000 in respectievelijk Hoogvliet en Emmen Revisited beoordeeld worden. Voor deze jaargangen zijn relatief minder cases beschikbaar.
- 10 Voor een overzicht zie: Graaf, P. van der (2007), *Klantbeloningssystemen in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut, en Graaf, P. van der (2007), *Tenant Reward Schemes in the Netherlands and United Kingdom*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Literatuur

- Bailey, C., S. Miles and P. Stark (2004), 'Culture-led Urban Regeneration and the Revitalisation of Identities in Newcastle, Gateshead and the North East of England.' *International Journal of Cultural Policy*, Vol. 10, No. 1, 2004.
- Blokland, T. (2005), 'De buurt als identificatiekader? De teloorgang van publieke familiariteit en de gevolgen voor "vertrouwen in de buurt" in achterstandswijken.' *MO Samenlevingsopbouw*, jrg. 23, nr. 5: 28-31.
- Cuba, L. & D. Hummon (1993), 'A place to call home: Identification with dwelling, community and region.' *The Sociological Quarterly*, Volume 34, Number 1: 111-131.
- Duyvendak J.W. & E. Tonkens (2007), 'Heel Nederland heeft heimwee.' *de Volkskrant*, 23 juni 2007, het Betoog: 1.
- Gateshead Council, Public Art Team (2006), *The Angel of the North*. Gateshead.
- Graaf, P. van der & J.W. Duyvendak (2004), *De koersresultaten van Emmen Revisited: 5 jaar integrale herstructurering*. Emmen: Emmen Revisited.
- Fox, K. (2005), *Watching the English. The Hidden Rules of English Behaviour*. London: Hodder and Stoughton Ltd.
- Gieryn, T. (2000), 'A Space for Place in Sociology.' *Annual Reviews Sociology*, 26: 463-496.
- Hidalgo, M. & B. Hernandez (2001), 'Place attachment: conceptual and empirical questions.' *Journal of Environmental Psychology*, 21: 273-281.
- Hummon, D. (1992), 'Community Attachment. Local sentiment and sense of place.' In: S.M. Low & D. Lawrence-Zuniga (2003) *The Anthropology of Space and Place*. Blackwell Publishing.
- Hurenkamp, M., E. Tonkens & J.W. Duyvendak (2006), *Wat bezielt bewoners*. Den Haag: NICIS.
- Kleinhans, R., L. Veldboer & J.W. Duyvendak (2000), *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*. Den Haag: ministerie VROM.
- Lammerts, R. en P. van der Graaf (2005), 'De zwakste schakel versterkt. Sociale activering als coalitie in herstructurering.' *Maatwerk, vakblad voor maatschappelijk werk*, nr.1, februari 2005: 7-10.
- Low, S.M. & D. Lawrence-Zuniga (2003), 'Locating Culture.' In: S.M. Low & D. Lawrence-Zuniga (2003), *The Anthropology of Space and Place*. Blackwell Publishing.
- Miles, S. (2005), 'Understanding the Cultural "Case": Class, Identity and the Regeneration of Newcastle-Gateshead.' *Sociology*, Volume 39(5): 1019-1028.
- Nio, I. (2000), *Leefstijlen. Nieuwe dilemma's voor de ruimtelijke ordening*, in: <http://www.platformgras.nl>.
- Ouweland, A. & H. van der Horst (2005), 'Identiteit en multiculturaliteit: een interessante paradox.' *AGORA, tijdschrift voor sociaalruimtelijke vraagstukken*, 21(2).
- Paskell, C. & A. Power (2005), 'The future's changed': local impacts of housing, environment and regeneration policy since 1997. The ESRC Research Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics and Political Science
- Peck, J. & J. Ward (2006), *City of Revolutions. Restructuring Manchester*. Manchester: Manchester University Press.

- Riger, S. & P. Lavrakas (1981), 'Community Ties: Patterns of Attachment and Social Interaction in Urban Neighbourhoods.' *American Journal of Community Psychology*, Vol. 9, No. 1.
- Sargent, J. (2006), *Culture at the Heart of Regeneration – A North East perspective*. Newcastle: Culture North East.
- Veldboer, L., J.W. Duyvendak, R. Kleinhans & N. Boonstra (2007), *In beweging brengen en richting geven. Herstructurering en sociale stijging in Hoogvliet*. Deelgemeente Hoogvliet, Woonbron, Vestia.
- VROM-raad (2006), *Stad en Stijging: sociale stijging als leidraad voor stedelijke vernieuwing*. Advies 054. Den Haag: VROM-raad.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007), *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.